

MINISTERUL SĂNĂTĂȚII, MUNCII ȘI PROTECȚIEI SOCIALE AL REPUBLICII MOLDOVA

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU"

Natalia DANILIUC • Raisa TEREȘCIUC

SENTIMENTUL DE GRATITUDINE

CHIȘINĂU • 2020

MINISTERUL SĂNĂTĂȚII, MUNCII ȘI PROTECȚIEI SOCIALE AL REPUBLICII MOLDOVA

UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ȘI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU"

Natalia DANILIUC Raisa TEREȘCIUC

SENTIMENTUL DE GRATITUDINE

CHIȘINĂU • 2020

Aprobat la Şedinţa Senatului IP USMF „Nicolae Testemiţanu":
Procesul verbal 2/11, din 27.02.2020

Autori:
Natalia DANILIUC, doctor în psihologie, conferenţiar universitar
Raisa TEREŞCIUC, doctor în psihologie, conferenţiar universitar

Recenzenţi:
Svetlana Hadjiu – dr. hab. în şt. medicale, prof. univ., USMF „Nicolae Testemiţanu"
Igor Racu – dr. hab. în psihologie, prof. univ., UPS „Ion Creangă"
Elena Losîi – dr. în psihologie, conf. univ., UPS „Ion Creangă"

Monografia este consacrată abordării teoretice şi investigării empirice a sentimentului de gratitudine. În ea sunt elucidate condiţiile psihologice pentru apariţia gratitudinii; demonstrată eficienţa implicării mecanismului psihologic de cotrăire în procesul de formare a acestui sentiment; mijloacele ce pot fi implicate în formarea la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi.

Publicaţia va fi de real folos pentru psihologii practicieni, profesorii, studenţii, magistranzii şi doctoranzii facultăţilor de psihologie. Lucrarea va fi o utilă sursă de informare pentru cei preocupaţi de psihologia afectivităţii.

Descrierea CIP a Camerei Naţionale a Cărţii

Daniliuc, Natalia.
Sentimentul de gratitudine: monografie / Natalia Daniliuc, Raisa Tereşciuc; Ministerul Sănătăţii, Muncii şi Protecţiei Sociale al Republicii Moldova, Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu". – Chişinău: S. n., 2020 (Tipogr. „Print-Caro"). – 200 p.: fig., tab.
Cuprins paral.: lb. rom., engl., rusă. – Rez. paral.: lb. engl., rusă. – Bibliogr.: 175-189 (166 tit.). – 100 ex.
ISBN 978-9975-56-759-6.
159.922.8:159.942
D 17

Părinților noștri
ca semn de recunoștință

PREFAȚĂ

Complexitatea fenomenelor afective, dificultatea elaborării metodelor adecvate de fixare și modelare a conținutului sentimentelor în condiții experimentale a lăsat pentru mult timp în umbră problema cercetării și formării lor. Ca urmare multe dintre sentimente au rămas până în prezent fără descriere și operaționalizare științifică. Dintre sentimente doar dragostea, prietenia și fenomenele adiacente lor au căpătat explicații de factură științifică.În lista sentimentelor puțin studiate poate fi înscrisă și gratitudinea, în special gratitudinea copiilor față de părinți. Gradul de cercetare a sentimentului în cauză este mult mai scăzut în comparație cu alte trăiri afective ale copiilor vis-a-vis de părinți. Sentimentul de gratitudine al copiilor față de părinți are o importantă valoare socială întrucât el formează temelia relațiilor armonioase dintre părinți și copii. În zilele noastre, fără schimbări notabile în domeniul formării la copii a gratitudinii, datoriei, grijei față de părinți și a trebuinței de a le manifesta aceste sentimente în comportament, se poate ușor produce o ruptură între generații. Din această ordine de idei, actualitatea și importanța abordării teoretice și investigării empirice a sentimentului de gratitudine nu poate fi considerată drept exagerată.

Pentru susținere, încurajare, observații critice valoroase în timpul pregătirii acestei lucrări aducem sincere mulțumiri următoarelor persoane: Igor Racu, dr. hab. în psihologie, prof. univ.; Nicolae Bucun, dr. hab. în psihologie, prof. univ.; Aglaida Bolboceanu, dr. hab. în psihologie, prof. univ.; Angela Calancea, dr. în psihologie, conf. univ.; Elena Losîi, dr. în psihologie, conf. univ.; Petru Jelescu, dr. hab., prof. univ.; Ion Negură, dr. în psihologie, conf. univ.; Valentina Olărescu, dr. în psihologie, conf.

univ.; Larisa Chirev, lector universitar; Valentina Bodrug-Lungu, dr. hab. în pedagogie, conf. univ.; Angela Potâng, dr. în psihologie, conf. univ.; Vitalie Ojovanu, dr. hab. în filosofie, conf. univ.; Svetlana Hadjiu, dr. hab. în şt. medicale, prof. univ.; Boris Gîlca, dr. în şt. medicale, conf. univ.; Larisa Spinei, dr. hab. în şt. medicale, prof. univ. şi colegilor care au participat la analiza lucrării.

CUPRINS

1. SENTIMENTELE, LOCUL ȘI ROLUL LOR ÎN STRUCTURA PERSONALITĂȚII

Numeroșii savanți care și-au adus contribuția la dezvoltarea psihologiei au menționat exigențele înaintate față de investigațiile psihologice și specificul organizării acestora. Primul și cel mai important pas în realizarea cercetărilor psihologice rezidăîn stabilirea termenilor-cheie și definirea lor [104]. Analiza științifică a fenomenelor psihice reclamă consecvență terminologică. Pentru a fi comprehensibili e nevoie ca în limitele unei lucrări semnificația termenilor să rămână constantă. O particularitate importantă a terminologiei psihologice, în comparație cu terminologia altor științe, constă în aceea, că ea trebuie să anticipeze descrierea fenomenelor particulare. Cercetările psihologice necesită evidențierea reperelor teoretice. În lipsa acestora, afirmă A. H. Леонтьев [127], investigațiile concrete inevitabil rămân mioape. Prin capitolul ce urmează am pretins la respectarea cerințelor menționate.

1.1. Abordări terminologice în psihologia afectivității

Investigarea sentimentelor, inclusiv și a celui de gratitudine, în mod deosebit impune precizarea termenilor. Și aceasta întrucât conceptul de sentiment (ca, de altfel, și conceptele afecte, pasiuni, emoții) este folosit în psihologie în două sensuri: în sens larg – pentru desemnarea tuturor fenomenelor afective și în sens restrâns – pentru nominalizarea fenomenelor afective particulare. Acest fapt a creat în psihologia afectivității o situație paradoxală. Cercetătorii familiarizați cu abundenta literatură

de specialitate – Al. Roșca [38], A. Cosmovici [11], В. К. Вилюнас [93], Б. И. Додонов [110], А. Н. Лук [133], R. Tereșciuc, N. Daniliuc [14; 15; 45; 46; 47] ș. a. – ani la rând relevă că în psihologia afectivității nu există o terminologie general acceptată. Încă la începutul secolului XX Э. Клапаред [119] a scris că „psihologia proceselor afective este cel mai confuz domeniu al științei psihologice. Anume în acest domeniu între unii psihologi există cele mai mari divergențe. Ei nu găsesc consensul nici în fapte, nici în cuvinte. Unii numesc sentimente ceea, ce alții numesc emoții. Unii consideră sentimentele drept fenomene simple, finale ce nu mai pot fi descompuse, iar alții, invers, presupun că diapazonul sentimentelor conține în sine un număr infinit de nuanțe și că sentimentul prezintă o parte a unei integrități mai complexe" (p.93).

Diversitatea terminologică în lumea psihologilor, a menționat V. Pavelcu [32], este atât de mare încât ne dăm seama că folosind termeni diferiți autorii vorbesc uneori despre aceleași fenomene sau cu aceleași cuvinte desemnează fapte psihice diferite. Dacă în celelalte domenii ale psihologiei terminologia este relativ uniformă, în domeniul afectivității aproape fiecare autor întrebuințează o terminologie proprie și de aceea, în examinarea părerilor unui psiholog, este nevoie de cunoscut mai întâi lexiconul psihologic al autorului. Ceea ce un psiholog numește emoție corespunde la alt psiholog înțelesului de afect sau sentiment; dacă la un psiholog termenul de afect semnifică o reacție elementară și situativă, la altul termenul are o accepție largă. Fenomenele afective, afirmă Al. Roșca [38], sunt foarte numeroase și variate. Pentru desemnarea lor se utilizează o terminologie foarte bogată, care implică, însă deseori multă imprecizie (p.292). În lucrările recent publicate de asemenea se menționează că domeniul afectiv continuă să se prezinte la fel de confuz. Chiar și astăzi, afirmă contemporanul nostru J. Cosnier [12],

oamenii de știință vorbesc despre afectivitate într-un mod care poate părea contradictoriu, ca și cum, în acest domeniu, fiecare ar fi liber să-și elaboreze propria teorie, redefinind termeni și concepte. Făcând trimitere la lucrările publicate spre finele sec. XX, J. Cosnier aduce exemple concrete și anume: pentru Dantzer termenul emoție desemnează sentimente pe care fiecare dintre noi le poate recunoaște în sine prin introspecție sau le poate atribui celorlalți prin extrapolare; pentru Frijda sentimentele sunt dispozițiile și stările de spirit asociate cu pasiunile sau dezvăluite prin izbucniri emoționale.

În viziunea specialiștilor cauza principală a inconsecvenței terminologice este faptul că psihologia fenomenelor afective este puțin elaborată. Psihologia afectivității, spunea McDougall, este încă atât de înapoiată, cu o diversitate atât de mare de păreri și teorii, că o terminologie general acceptată încă nu ne este accesibilă (apud V. Pavelcu [32]). Psihologii P. M. Якобсон [159], А. В. Запорожец, Я. З. Неверович [143], Н. Д. Левитов [124], Б. И. Додонов [109] aderă la opinia lui Н. Н. Ланге potrivit căruia problema afectivității ocupă în psihologie locul Cenușăresei, neiubită, gonită și veșnic jefuită în favoarea surorilor ei mai mari – „inteligenței" și „voinței". După В. К. Вилюнас [94; 95] actualmente este greșit să credem că psihologii nu au acordat și nu acordă atenție psihologiei vieții afective, iar considerațiile precum că psihologia acestor fenomene este puțin elaborată sunt într-o oarecare măsură exagerate. Cert este, însă, continuă autorul, că astăzi psihologia vieții afective și mai mult a rămas în urmă de cercetările consacrate proceselor cognitive cauza principală fiind complexitatea materialului fenomenologic pe care trebuie să-l explice psihologia afectivității. Cât privește multitudinea concepțiilor despre afectivitate, ele sunt mai degrabă complementare decât contradictorii, iar divergențele terminologice provin din aceea că teoriile despre afectivitate au fost

scrise în diferite limbi și epoci, acestea având propriile tradiții de utilizare a termenilor psihologici.

O altă cauză a diversității terminologice este polisemia conceptelor-țintă ale psihologiei vieții afective. Astfel, cuvântul englez „feeling" în limba română se traduce ca sentiment, simțire, emoție, cunoștință, mentalitate, convingere, impresie, părere, compătimire, bunăvoință, generozitate, sensibilitate (A. Bantaș [4]).

Nu mai puține nuanțe semantice are conceptul dat și la traducerea lui în limba rusă, și anume: чувство, ощущение, сознание, эмоция, волнение, страсти, отношение, настроение, взгляд, впечатление, тонкое восприятие искусства, красоты. Ca urmare, publicațiile de limba engleza întitulate „Feeling and Emotions" le găsim traduse în limba rusă în unele cazuri ca «Чувствования и эмоции», iar în altele ca „Чувства и эмоции" (a se vedea Д. Б. Линдслей „Эмоции"; Р. Вудвортс „Экспериментальная психология"). Conceptul rusesc „чувство" de asemenea are un diapazon semantic larg. De exemplu, „чувство боли" - senzație de durere; „чувство юмора" - simțul umorului; „чувство любви" - sentiment de dragoste.

Ținând cont de polisemia termenilor este important, ne atenționează В. К. Вилюнас [95], ca în cadrul analizei lucrărilor de specialitate să se evocheze caracterul convențional al conceptelor, iar chestiunea cu privire la coraportul lor să fie soluționată nu în baza laturii sonore a cuvintelor, ci în temeiul verificării minuțioase a ceea ce ele semnifică. Avertizarea dată și necesitatea de a ne determina axele conceptuale în situațiaterminologică puțin haotică ne-a impus o succintă trecere în revistă a istoriei utilizării noțiunilor-cheie ale psihologiei afectivității.

Potrivit autorilor ce s-au preocupat de istoria psihologiei - M. Ralea, C. Botez [36]; M. Bejat [5]; A. Roșca, M. Bejat [39]; I. Mânzat [27]; А. Н. Ждан [111]; М. Г. Ярошевский [166]; А. В.

Петровский, М. Г. Ярошевский [140; 141] – fenomenele vieţii psihice au fost descrise pentru prima dată în lucrările filosofilor Aristotel [2; 84], R. Descartes [18], B. Spinoza [44; 152] şi nominalizate de către ei prin anumite cuvinte. Multe dintre ele, păstrându-şi originea greacă sau latină, au constituit temelia dicţionarului de termeni psihologici, a aparatului categorial al acestei ştiinţe. Întrucât fenomenele psihice formează un sistem, cuvintele prin care au fost desemnate realităţile sufleteşti au format anumite complexe de concepte, iar acestea s-au satelizat în jurul categoriilor centrale ale psihologiei cum ar fi reflectare psihică, cunoaştere, trăiri, stări. Pentru trăirile sufleteşti deosebit de bogate şi variate anticii au folosit cuvântul „afecte" (lat. affecto, are = a căuta, a dori, a te îndrepta spre ceva). În sec. XVII R. Descartes în lucrarea sa „Les passions de l'âme" a menţionat: „... tot ceea ce se face sau se întâmplă nou este de obicei numit de către filosofi afect în ceea ce priveşte subiectul la care acesta are loc, şi acţiune în privinţa celui care îl provoacă [18, p. 17], iar ceea ce provoacă subiectului afect a fost numit de către filosofi obiect. Ca sinonim al conceptului „afecte" înseşi R. Descartes a folosit termenul „pasiuni" (în notele traducătorului operei acestui filosof – L. Gavriliu [21]– găsim, că ediţia latină are drept titlu de interior „Passiones sive affectus animae"). În paginile lucrării autorul a subliniat că foloseşte cuvântul pasiuni „în semnificaţia sa cea mai generală" (p.30), având în vedere prin el tot ceea ce suferă, trăieşte sufletul (lat. patior, pati = a suferi, a suporta). Oponentul lui R. Descartes – B. Spinoza [44] – n-a acceptat termenul „pasiuni" şi a folosit în lucrarea sa „Etica", ca şi filosofii antici, cuvântul „afecte".

În lucrările de limba engleza la desemnarea materialului fenomenologic afectiv preferinţă li s-a dat conceptelor „feelings" şi „emotions". Ultimul, ce provine de la emoveo, ere = a mişca din loc, a muta, a zgudui, şi-a pastrat originea latina în multe

limbi. În literatura de limbă franceză de rând cu termenul „les emotions" se folosea ca termen general și conceptul „les sentiments" (lat. sentio, ire = a simți). Termenul „sentiment", scrie V. Pavelcu [32], dă naștere la echivoc prin dubla lui semnificație originară de simțire senzorială și afectivă. E de menționat că în literatura de limbă engleză ca termeni generali predomină conceptele „feelings" și „emotions", în cea de limbă franceză – „les sentiments". În Franța au fost editate monografiile lui Th. Ribot „La psychologie des sentiments" și „La logique des sentiments". Totodată, Th. Ribot întrebuința și termenul vechi „les passions". În lucrarea „Logica sentimentelor" [37] psihologul a remarcat că „termenul „pasiune", folosit în mod curent în ultimele secole, aproape că a dispărut cu totuldin vocabularul psihologilor, care preferă termenul emoție" (p. 85). În psihologia rusă în calitate de concepte generalizatoare se utilizează aceiași termeni „încetățeniți" în psihologia mondială. Л. С. Выготский, abordând problema vieții afective și-a numit lucrarea „Învățătura lui Spinoza despre pasiuni", iar unul din capitolele ei are denumirea „Spinoza și învățătura lui despre emoții în lumina psihoneurologiei contemporane" [99]. Amintim că înseși B. Spinoza, fiind fidel tradițiilor antice, a utilizat cu precădere conceptul „afecte".

Exemplele relevate denotă că la finele sec. XIX, începutul sec. XX în psihologia afectivității se stabilise o libertate vis-a-vis de folosirea termenilor afecte, pasiuni, sentimente, emoții, ele, în sensul lor larg, fiind considerate drept sinonime. A fost recunoscută și sinonimia sintagmelor „sistem (fenomen, proces) afectiv" și „sistem (fenomen, proces) emoțional". În prezent de asemenea se atestă libertate în folosirea conceptelor menționate în sensul lor extins. De exemplu, lucrarea lui R. Descartes „Les passions de l'âme", a fost tradusă în limba română de către L. Gavriliu [18] și editată în 1999 cu denumirea „Tratat despre sentimente". Polemica pe marginea termenilor ar fi fost inutilă în cazul în care în

psihologie s-ar fi folosit alte cuvinte la desemnarea fenomenelor afective particulare. Însă, pentru nominalizarea lor s-a recurs la aceleași concepte. Realitățile afective elementare ce nu mai pot fi descompuse au fost numite de către В. Вундт [98] „elemente ale sentimentelor", „sentimente simple", „ton afectiv", psihologii francezi pentru aceleași realități afective elementare au folosit sintagma „sentimente senzoriale", iar psihologul rus Н. Грот [105] a propus termenul de „simțiri". Trăirile afective trecătoare ce prezintă o reacție la o situație reală sau posibilă sunt numite de către А. Н. Леонтьев [127] emoții propriu-zise, iar de către К. Э. Изард [116] - emoții de bază. Trăirile afective puternice și relativ scurte au fost numite de către psihologi afecte. „Deficitul" de termeni s-a simțit mai cu seamă atunci, când psihiatria a preluat din psihologia afectivității unele concepte: tulburării psihice de scurtă durată i s-a dat denumirea de pasiune, iar pentru nominalizarea stării „mania transitoria" a fost acceptat termenul „afect patologic". Necesitatea de a diferenția manifestările afective, de a le nominaliza, defini și clasifica după diferiți parametri, pe de o parte, iar pe de altă parte, necesitatea de a explica integrarea, asocierea și fuziunea fenomenelor afective simple în structuri complexe a înaintat problema ierarhizării fenomenelor afective și ordonării termenilor. Prin formațiuni complexe se aveau în vedere sistemele organizate de trăiri afective ce se concentrează în jurul unui obiect sau ideii despre un oarecare obiect. Realitățile afective de acest gen au fost numite „sentimente compuse" (W. Wundt), „sentimente" (Н. Грот). У. Джемс [107; 108] optează pentru păstrarea termenului „emoție" și la desemnarea fenomenelor afective complexe.

E de menționat că pentru desemnarea sistemelor afective cu formațiuni centrale ce servesc drept început organizațional pentru multiple fenomene emoționale У. Макдауголл a folosit nu termenul „feelings", ci cuvântul englez de origine latina „sen-

timents". Mai mult ca atât, el a subliniat că „cercetările științifice vor deveni mult mai clare și precise dacă vom înceta să numim sentimentele complexe cu termenul general „emoție" [135, p. 105]. În literatura psihologică de limbă rusă conceptul de origine latină „sentiments" un timp oarecare a fost tradus din engleză prin cuvântul „сантименты", iar mai târziu prin același cuvânt „чувство", prin care se traduce actualmente și conceptul „feeling". Pentru sistemele de trăiri afective concentrate în jurul unui obiect A. H. Леонтьев [125; 126; 127; 128; 129] a folosit sintagma „sentimente obiectivate". La desemnarea acestora H. Д. Левитов [124], П. М. Якобсон [161] ș. a. au aplicat termenul „sentimente superioare". J. Cosnier [12], V. Pavelcu [32] au numit formațiunile afective în cauză „marile sentimente".

Din cele relevate până aici deducem, că psihologia afectivității până în prezent se confruntă cu mari dificultăți terminologice. În acest domeniu al psihologiei până în prezent nu s-a stabilit o terminologie general acceptată, cauzele diversității terminologice fiind: a) gradul insuficient de elaborare a psihologiei afectivității în comparație cu alte domenii ale științei psihologice; b) tradițiile diferite de utilizare a conceptelor privind fenomenele afective; c) caracterul polisemantic al termenilor folosiți; d) utilizarea acelorași concepte și la desemnarea fenomenelor afective în ansamblu, și la nominalizarea fenomenelor afective particulare și a formațiunilor emoționale complexe. Pentru acestea din urmă a fost propus termenul de origine latină „sentimente". El, însă, în acest sens îngust, a avut o circulație scurtă. În cazul în care autorii se referă la sistemele de trăiri afective concentrate în jurul unui obiect, ei folosesc denumiri explicative duble: sentimente obiectivate, sentimente superioare, marile sentimente. Pentru nominalizarea lor noi vom folosi doar cuvântul sentimente. Deși în lucrare s-a cercetat procesul de formare a sentimentelor în domeniul în care se stabilesc rela-

ţii de subiect-subiect (adolescenţi-părinţi), noi, în corespundere cu tradiţiile stabilite în filozofie şi psihologie, vom folosi termenul „subiect" pentru consemnarea celui ce trăieşte sentimente şi „obiect" pentru desemnarea persoanei ce provoacă sentimente.

1.2. Definirea şi arhitectonica sentimentelor

Analiza literaturii de specialitate ne-a permis să observăm prezenţa în psihologia afectivităţii nu doar a divergenţelor terminologice, dar şi a părerilor controversate privind definirea sentimentelor şi nominalizarea elementelor lor constituente. P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, T. Creţu [33], B. B. Lahey [73], M. Hewstone, F. D. Fincham [122] afirmă că sentimentele sunt **trăiri** afective intense, de lungă durată, relativ stabile, specific umane, condiţionate social-istoric, care iau forma unor **atitudini afective**(aici şi în continuare evidenţierile ne aparţin). Alţi autori,precum E. Cocoradă, R. M. Niculescu [10], S. A. Rathus [78], R. S. Feldman [65], R. L. Atkinson, R. C. Atkinson, E. E. Smith, D. J. Bem [52], I. P. Christensen, H. L. Wagner, M. S. Halliday [57], consideră că sentimentele sunt **procese** psihice afective, reglatorii care reflectă **relaţia** dintre subiect şi obiect sub formă de **trăiri** sau **atitudini**. În opinia psihologilor V. Pavelcu [32], P. Fraisse [67], R. S. Woodworth, H. Scholosberg [81], S. Nolen-Hoeksema, B. L. Fredrikson, G. R. Loftus, W. A. Wagenaar [77], N. R. Carlson [56], R. L. Crooks [61]sentimentele sunt **stări** moderate ca intensitate, cu durată relativ lungă, ca plăcerea, neplăcerea, iubirea, ura, mândria, umilinţa, recunoştinţa. După alţi specialişti - А. Д. Виноградова, С. Н. Шабалин [49; 97], N. R. Carlson [55], L. L. Davidoff [62], D. Forsyth [66], E. R. Smith, D. M. Mackie [79], L. A. Lefton [75], Boza M. [8] - sentimentele reprezintă **atitudini** personale specifice ale omului faţă de realitatea înconjurătoare şi faţă de sine însuşi. Psihologii А. В. Петровский [139], R. S. Fel-

dman [64], J. R. Eiser [63], M. Hewstone, F. D. Fincham [71] afirmă că sentimentele constituie o reflectare psihică a **atitudinii** omului față de obiectele care au o anumită semnificație în procesul satisfacerii trebuințelor sale.

O definiție a sentimentelor, deosebită de cele prezentate, propune A. Cosmovici [11]. Potrivit opiniei acestui psiholog sentimentele sunt ample structuri de **tendințe** și **aspirații**, relativ stabile, care orientează, organizează, declanșează și reglează conduita. Definind sentimentele în așa mod, A. Cosmovici exprimă anumite rezerve față de alăturarea termenului de sentiment celui de atitudine. Cercetătorul acceptă că între sentimente și atitudini există strânse relații dat fiind că apariția sentimentelor este precedată de formarea unor dorințe, atitudini și emoții. În același timp, sentimentele cristalizate sunt izvorul unor atitudini, ca și al multor emoții. Or, identificarea termenilor puși în discuție este inadmisibilă, deoarece, consideră autorul citat, consecințele sunt regretabile: afectivitatea și sentimentele sunt reduse la atitudini, iar acestea din urmă pot fi niște stări tranzitorii, temporare în funcție de impulsuri, dorințe apărute accidental, într-un concurs de împrejurări. În temeiul acestor cugetări A. Cosmovici se dezice de conceptul „atitudini" la definirea sentimentelor și utilizează termenii „tendințe și aspirații". Nu vom neglija accepțiunile savantului potrivit cărora sentimentele sunt izvorul tendințelor și aspirațiilor. Tot odată nu vom pune semnul egalității între fenomenele numite „atitudini" și „sentimente". Definind sentimentele, noi nu ne vom limita doar la termenii tendințe și aspirații, întrucât realitățile în cauză nu redau originea, esența și structura acestor trăiri afective în ansamblu, ci indică doar una din funcțiile lor – cea dinamizatoare. În scopul determinăriidefiniției sentimentelor în cercetarea noastră, noi am pornit de la alte concepte. Luând în seamă deosebita complexitate a materialului fenomenologic afectiv, inclus în structura sentimentelor,

la definirea lor am invocat categoriile centrale ale psihologiei, acestea fiind considerate de către М. Г. Ярошевский [165] drept noțiunile ei cele mai generale, „de limită". Din lista lor locul de centru în investigația noastră îl ocupă categoriile: reflectare psihică, trăiri, trebuințe, atitudini. Postulatele care au fost stabilite în psihologie cu privire la categoriile indicate și care ne-au servit drept piloni în definirea sentimentelor sunt: formațiunea centrală a reflectării psihice este „imaginea lumii" (А. Н. Леонтьев [129]; В. П. Зинченко [114]; С. Д. Смирнов [151]; В. К. Вилюнас [96] ș.a.); imaginea psihică se prezintă ca structură integră și complexă, ca o intricare strânsă a fenomenelor afective și cognitive, ca o „unitate a afectului și intelectului" (Л. С. Выготский [99]); caracterul subiectiv al reflectării psihice provine din trebuințele subiectului care îi conferă părtinire, aceasta manifestându-se prin atitudini diferite față de obiectele din jur (А. Н. Леонтьев [127]; С. Л. Рубинштейн [145]); atitudinea indică sensul personal, semnificația pentru subiect a fenomenului reflectat (А. Н. Леонтьев [127]); unitatea psihica de bază în mod specific nuanțată nemijlocit de atitudinea subiectului este trăirea (Л. С. Выготский [101]; С. Л. Рубинштейн [145]; Л. И. Божович [86]). Trăirile caracterizează esența și deosebirea principală a reflectării psihice de alte forme ale reflectării. Remarcând specificul reflectării psihice în „Bazele psihologiei generale", С. Л. Рубинштейн [144] a relevat că în conștiința omului sunt prezentate în unitate și interpătrundere trăirea și cunoașterea. Trăirea este primară, mai întâi de toate - fapt psihic, ca o bucată de viață particulară a individului, ca o manifestare specifică a vieții lui individuale. Е. В. Шорохова [157] de asemenea accentuează ideea potrivit căreia conștiința este nu doar cunoașterea, dar și trăirea. Este important să menționăm că unii dintre filosofi și psihologi, și anume, B. Spinoza [44], W. James [24; 107], Н. Грот [105] ș.a. la definirea realităților afective, inclusiv și a

sentimentelor, au recurs la conceptul de „stări". Trăirile afective, în viziunea lui Н. Грот, sunt acele stări ale conștiinței ce reies din evaluarea subiectivă a mediului reflectat. Ф. Крюгер [122], У. Макдауголл [135], referindu-se la fenomenele afective au folosit termenul „trăiri". Autorii Н. Д. Левитов [124] și Л. В. Куликов [123] pledează pentru evidențierea conceptului de „stări" în calitate de categorie psihologică deosebită. Ei numesc fenomenele afective și stări, și trăiri specifice ale atitudinii subiectului față de obiectele și fenomenele realității înconjurătoare. Conceptul de „trăiri" este considerat de către П. М. Якобсон [159], Л. И. Божович [86] mai larg în comparație cu cel de „stări" dat fiind, că și stările psihice, și atitudinile sunt trăite de către subiect.

O altă problemă discutată în psihologia afectivității este cea cu privire la clasificarea trăirilor. К. К. Платонов și Г. Г. Голубев [143] împart trăirile în: trăiri-trebuințe, trăiri afectiveși trăiri volitive. Л. Б. Ительсон [117] consideră că toate fenomenele psihice, atât cele cognitive, cât și cele afective și volitive sunt trăiri subiective. Ф. Е. Василюк [91] menționează că termenul de trăire se utilizează în psihologia științifică la desemnarea formei nemijlocite, mai frecvent a celei emoționale, a conținuturilor reflectate în conștiința subiectului. J. Cosnier [12] împarte trăirile în trăiri denotative, care reflectă conținutul substanțial al excitanților, și trăiri conotative, care efectuează evaluarea primară a aspectului pozitiv sau negativ al acestor excitanți. Trăirile conotative mai sunt numite de către el trăiri **afective evaluative.**

Fără a ne dezice de abordarea sinergică a reflectării psihice prin diferite trăiri, convențional vom delimita doar trăirile afective în scopul analizei lor științifice, definirii sentimentelor și evidențierii elementelor constituente ale acestor formațiuni afective complexe. Cu privire la clasificarea trăirilor afective de asemenea există păreri controversate. Referindu-se la trăirile afective, С. Л. Рубинштейн [144] a menționat că omul nu este un

contemplator impasibil al mediului înconjurător. Omul trăiește ceea ce face și se întâmplă cu el; omul are o anumită atitudine față de ceea ce-l înconjoară. Trăirea acestei atitudini constituie sfera afectivă a omului. Fenomenele afective ale omului sunt atitudinea lui față de lume, atitudine ce se prezintă în formă vie și nemijlocită de trăire personală. Funcția principală a trăirilor personale este de a reflecta atitudinea omului față de evenimente, alți oameni și față de sine, de a arăta cum evaluează el ceea ce reflectă. Folosind în mod critic experiența acumulată în psihologia afectivității și bazându-se pe rezultatele propriilor cercetări, С. Л. Рубинштейн [144] și А. Н. Леонтьев [128] au înaintat teze importante cu privire la clasificarea trăirilor afective și funcțiile lor în viața psihică a personalității. În opera acestor savanți explicarea originii, esenței și funcțiilor trăirilor afective pornește de la trebuințele subiectului. Faptul că anume ele îl fac pe subiect activ, părtinitor, subiectiv și selectiv este recunoscut de către mulți alți psihologi, precum E. Claparede [9], П. К. Анохин [83], П. В. Симонов [148], Л. И. Божович [86], А. В. Запорожец, Я. З. Неверович [112], Г. Х. Шингаров [156] ș. a. Trebuința, afirmă A. Н. Леонтьев, este starea organismului ce exprimă nevoia obiectivă de completare cu ceea ce este în afara lui. Trăirea trebuinței îi arată subiectului că ea este importantă și trebuie dobândită (E. Claparede). Trebuința se reflectă, „se proiectează pe ecranul conștiinței" (Г. Х. Шингаров [155]) ca trăire afectivă difuză de insatisfacție. Trăirea afectivă în cazul dat devine mediator ce prezintă în psihic nevoia obiectivă a subiectului. Funcția dată a trăirii afective este numită funcție de reflectare, de semnalare a prezenței, acutizării trebuinței. Ceea ce poate satisface trebuința este numit de către А. Н. Леонтьев obiect al trebuinței sau motiv. În lipsa lui trebuința rămâne prezentă în formă de trăire afectivă de insatisfacție. Aceasta, însă, se include la depistarea obiectului trebuinței prin faptul că perturbă egalitatea obiecte-

lor din jur, marcându-le și indicându-i-le subiectului pe celea ce corespund trebuinței actuale. Un obiect, afirmă E. Claparede, nu este niciodată interesant prin el însuși, în lipsa trebuinței. Prin urmare, o altă funcție a trăirii afective a trebuinței rezidă în descoperirea obiectelor care pot satisface mai mult sau mai puțin adecvat trebuința, care au semnificație pentru subiect. Fiind găsit, subiectul evaluează pozitiv obiectul semnificativ pentru trebuința lui. Evaluarea dată constituie esența atitudinii subiectului, poziției sale apreciative față de obiect. Obiectul trebuinței, fiind estimat prin intermediul trăirilor afective evaluative pozitive sau negative, impulsionează și orientează activitatea subiectului spre sau de la obiect. Obiectul trebuinței - material sau ideal, perceput nemijlocit sau dat doar în închipuire, în plan mental - devine, în viziunea lui A. H. Леонтьев [128], motiv al activității (p. 163). Trebuința luată aparte de obiectul său, de motiv, nu este aptă, afirmă A. H. Леонтьев, să-i confere activității un anumit vector, o anumită direcție. Prin obiectul descoperit și evaluat drept adecvat trebuinței, deci prin motiv, trebuința se „obiectivează" și se concretizează. J.-P. Sartre [42] menționează că obiectul trebuinței (motivul) dă naștere **trăirilor afective impulsionare, motivante** ce se exprimă prin **dorința, tendința** subiectului de a se apropia de el, întrucât o trăire afectivă întotdeauna trimite la ceea ce ea semnifică. Atunci, când actul psihologic descris are loc, între subiect și obiect se stabilește o relație. Ea are la bază **trăirea afectivă evaluativă pozitivă sau negativă** hotarele căreia în linii mari au fost determinate de către B. Spinoza prin antonimele „iubire-ură". În temeiul **trăirilor afective evaluative** la subiect apar **trăirile afective impulsionare (tendința, dorința, năzuința)** de afiliere/distanțare de obiect. Repetarea trăirilor afective evaluative, intensificarea coloraturii lor pozitive sau negative duce la aprofundarea, stabilitatea relației respective, sporește forța și intensitatea trăirilor afectiveimpul-

sionare. Prin urmare, trăirea afectivă, prezentându-se în calitate de manifestare a trebuinței, în calitate de formă psihică concretă a existenței ei, exprimă latura activă a trebuinței, care include în sine și tendința, și năzuința spre ceea ce este atractiv. Întrucât omul conștientizează obiectul de care depinde satisfacerea trebuinței sale, la el apare **tendința** orientată spre acest obiect. Dat fiind faptul că omul simte dependența satisfacției sau insatisfacției de acest obiect, la el se formează față de obiectul în cauză o anumită **atitudine**, care incumbă în sine **evaluarea pozitivă sau negativă a obiectului** și respectiv **tendința de apropiere sau distanțare** de el. Atitudinea formată constituie esența sentimentelor subiectului față de obiect, determină conținutul lor.

În temeiul asertiunilor expuse de către A. H. Леонтьев [128] și С. Л. Рубинштейн [144], В. К. Вилюнас [96] propune următoarea clasificare a trăirilor afective. Primele în listă sunt plasate **trăirile afective evaluativ-pasive** (пассивно-оценочные) - plăcerea-neplăcerea, careîndeplinesc funcția de **apreciere** subiectivă a obiectului de către subiect. A doua categorie de trăiri afective sunt cele **emoțional-impulsionare** (эмоционально-побуждающие): **dorințele, năzuințele, tendințele.** Ele sunt caracterizate prin activism, includ o reacție specifică a subiectului orientată spre obiectul evaluat și îndeplinesc funcția de motivare. Specialiștii în materie, precum W. Wundt și H. Грот numeau acest fel de trăiri „**trăiri motivante**" și le delimitau de **trăirile afective evaluative**, punctul de demarcație dintre ele fiind considerat faptul că primele **motivează**, iar cele afective doar **apreciază**. Însă, W. Wundt și H. Грот au plasat trăirile motivante la trăirile volitive. С. Л. Рубинштейн acceptă că tendințele, dorințele, năzuințele pot fi raportate la voință, dar în alte lucrări ale sale [144; 145] accentuează, că fenomenele afective inevitabil includ în sine și tendința, și năzuința spre ceea ce este evaluat ca atractiv. Tendințele, năzuințele întotdeauna sunt mai

mult sau mai puţin afective. Prin urmare, tendinţele, năzuinţele, fiind înscrise în lista trăirilor volitive, oricum nu-şi pierd caracterul său afectiv. Б. И. Додонов [110], împărtăşind această opinie, menţionează dualismul trăirilor afective: pe de o parte ele reflectă corespunderea/necorespunderea realităţii trebuinţelor subiectului, iar pe de altă parte, trăirile afective pregătesc, energizează organismul spre acţiunea adecvată acestei evaluări. B. K. Вилюнас, făcând o amplă analiză a teoriilor despre afectivitate, de asemenea este de părerea că ambele categorii de trăiri (şi cele **evaluativ-pasive**, şi cele **impulsionare**) sunt **afective**, dar ele se deosebesc unele de altele prin aceea că funcţiile de apreciere şi impulsionare le sunt specifice în măsură diferită, neegală. Psihologul citat menţionează că autorii care au criticat încercările de a raporta trăirile afective motivante la voinţă au arătat, în primul rând, necoincidenţa vădită, excluderea reciprocă a impulsionărilor afective şi a celor volitive, ele deosebindu-se prin orientarea sa opusă. Efortul volitiv, argumentează B. K. Вилюнас [96], este necesar acolo şi atunci, când trebuie de acţionat fie în lipsa impulsului afectiv, fie împotriva lui. Prin urmare, deosebirea dintre trăirile volitive propriu-zise şi trăirile afective impulsionare constă în aceea că primele le pot frâna, regla pe cele din urmă. De aceea, B. K. Вилюнас consideră că trăirile emoţional-impulsionare trebuie să fie incluse în lista trăirilor afective, şi nu a celor volitive. Înscriind trăirile emoţional-impulsionare în grupa proceselor volitive, psihologia afectivităţii, remarcă acest autor, este îngustată în mod artificial.

După cum vedem, psihologii versaţi în psihologia afectivităţii unanim au evidenţiat existenţa în structura sentimentelor a trăirilor afective evaluative şi impulsionare,deşi pe cele din urmă le-au nominalizat în mod diferit. B. Spinoza, de exemplu, referindu-se la trăirile impulsionare sau motivante, a folosit termenul **conative** (lat. *conatus* = impuls, năzuinţă), acesta fiind cal-

chiat și utilizat mai apoi și în alte limbi. Astfel, în lucrarea lui G. Allport "Structura și dezvoltarea personalității" (tradusă în limba română) găsim: "...după Spinoza, conatus ia forma unei tendințe..." [1, p. 380]. În literatura psihologică de limbă rusătermenul "conativ" este folosit la desemnarea unei componente a atitudinilor sociale (конативный компонент) [82]. În prezenta lucrare la desemnarea trăirilor afective **impulsionare** vom folosi în continuare,ca și W. Wundt, H. Грот, sintagma **trăiri motivante**. Totodată accentuăm că noi, ca și J.-P. Sartre [42], С. Л. Рубинштейн [144], А. Н. Леонтьев [128], В. К. Вилюнас [96], vom raporta trăirile motivante la sistemul afectiv și nu la cel volitiv. Reieșind din acest context, în structura sentimentului evidențiem trăiri afective evaluative și trăiri afective motivante.

În temeiul analizei materialului fenomenologic afectiv В. К. Вилюнас [94; 96] deduce fapte deosebit de importante cu privire la arhitectonica formațiunilor afective complexe. În acest scop autorul explică procesul de integrare a trăirilor afective în sentimente. El scoate în relief acele unități elementare în care poate fi divizat procesului de formare a sentimentelor și care constituie așa-numitul „alfabet" pentru descrierea acestui proces. Originea fenomenului afectiv rezidă în trăirea de către subiect a plăcerii/neplăcerii (a trăirilor afective evaluative pozitive/negative) în dependență de trebuința lui actuală și corespunderea/necorespunderea obiectului trebuinței date. În cadrul acestui proces are loc **fixarea** trăirii respective și **transferul** ei asupra imaginii integre a obiectului ce a provocat-o. În rezultatul repetării fixării și transferului la subiect apare un sistem stabil de atitudini pozitive sau negative față de obiectele ce au semnificație pentru satisfacerea trebuințelor lui. Trăirile de acest gen (evaluative pozitive/negative) au fost numite de către psiholog **trăiri afective fundamentale**. Consolidarea lor aduce în sfera afectivă a subiectului formațiuni stabile în formă de atitudini con-

stante pozitive sau negative. Ele anticipează activitatea corespunzătoare, o motivează și poartă răspundere de orientarea ei generală. Atitudinea pozitivă sau negativă față de obiectele din jur se caracterizează prin **tendința** puternică spre dezvoltare, spre declanșarea tendințelor reale de a provoca o trăire mutuală, a **năzuințelor** de a se „răsplăti" cu aceste obiecte printr-un serviciu, prin **gratitudine** pentru plăcerea oferită sau prin protest, ironie, agresiune pentru neplăcere. Multitudinea de situații concrete și evenimente obiective în care se pomenește obiectul trebuinței subiectului și, prin urmare, al trăirii lui afective fundamentale, îi provoacă acestuia trăiri afective situative. Ele reflectă sensul situației concrete. Sensul personal al situației concrete este condiționat de poziția obiectului trăirii afective fundamentale în situația dată. Dat fiind faptul, că trăirile afective situative sunt determinate de trăirea afectivă fundamentală, ele au fost numite de către B. K. Вилюнас **trăiri afective derivate**. Prima condiție psihologică a apariției trăirilor afective derivate este prezența atitudinii ca trăire afectivă pozitivă sau negativă fundamentală, întrucât doar ea este aptă să provoace procesul afectiv complex ce constă dintr-un șir de trăiri derivate, acestea fiind în interlegătură și interacțiune. Multitudinii și diversității condițiilor în care nimerește obiectul trăirii afective fundamentale corespunde multitudinea și diversitatea variantelor posibile de dezvoltare a proceselor afective derivate. Trăirea afectivă fundamentală este într-o oarecare măsură mascată de diversele trăiri afective derivate condiționate de ea. În relațiile de dragoste, de exemplu, mult mai ușor se observă așa trăiri afective derivate și trecătoare ca bucuria, neliniștea, mândria, gelozia, decât ceea ce ar putea fi numit dragoste propriu-zisă. **Trăirile fundamentale** îi descoperă subiectului **sensul personal al obiectului trebuinței**, marchează în imaginea lui scopurile și-l impulsionează spre realizarea lor, iar **trăirile afective derivate**, deși au carac-

ter situativ și trecător, **mijlocesc atitudinea** subiectului față de obiect, **concretizează această atitudine fundamentală**. Trăirile afective derivate se finisează cufenomene afective ce **impulsionează** spre o acțiune concretă. Ele se încheie cu **dorințe** ce au un anumit **conținut: răzbunare, gratitudine** etc. Trezirea dorințelor este funcția principală a trăirilor afective derivate. Trăirile afective fundamentale se împart, la rândul său, în trăiri de ordin inferior și superior. Primele sunt corelate de trebuințele organice, iar cele de ordin superior corespund trebuințelor specific umane. Anume acestea din urmă constituie sentimentele numite superioare.

Prioritatea abordării și clasificării trăirilor afective propusă de către B. K. Вилюнас constă în aceea că ea permite să urmărim modificările ce se produc în sfera afectivă de reflectare pe parcursul ontogenezei chiar de la începutul ei. Dezvoltarea trăirilor afective fundamentale constituie, în opinia lui, procesul central de formare a sferei afective, proces ce are loc pe tot parcursul ontogenezei. Esența dezvoltării trăirilor afective fundamentale rezidă în transferul lor de la însușirea de bază a obiectului trebuinței – capacitatea de a satisface trebuința actuală a subiectului – spre imaginea lui integră. În ontogeneză acest proces se prezintă astfel: forma primară a trăirii afective fundamentale este trăirea difuză chinuitoare, neliniștea generală ce corespunde acutizării trebuințelor neobiectivate. Funcția acestor trăiri constă în impulsionarea individului spre activismul neorientat ce durează până la „întâlnirea" cu obiectul trebuinței. „Întâlnirea" are drept impact fixarea trăirii afective fundamentale care se reproduce din nou la „întâlnirea", percepția repetată a acestui obiect. Pe așa cale apar trăirile afective fundamentale obiectivate. Merită să subliniem aici încă doua idei, expuse de către acest savant, ce prezintă interes pentru cercetarea noastră. Prima idee constă în aceea, că în relațiile „copii-părinți" transferul trăirii afec-

tive fundamentale asupra imaginii obiectului (părintelui) are loc nu numai în cadrul satisfacerii trebuințelor actuale ale copilului, dar și atunci când obiectul (părintele) manifestă o anumită atitudine față de subiect (copil). În cazul dat are loc transferul trăirii fundamentale a subiectului asupra imaginii integre a persoanei ce a manifestat o anumită atitudine față de subiect. Cu alte cuvinte, nu numai trebuința subiectului, dar și atitudinea obiectului față de subiect devine izvor al atitudinii acestuia din urmă față de obiect. Și aceasta în virtutea faptului, că atitudinea obiectului provoacă la subiect o atitudine de răspuns [16]. Ideea potrivit căreia sentimentele pot să existe ca sentimente față de sentimente este marcată și de către alți autori (E. Cocorada, R. M. Niculescu [10]). Al doilea gând important rezidă în aceea că transferul are loc și în cadrul altui proces afectiv ce se observă la cele mai fragede etape ale ontogenezei - în cadrul cotrăirii. Bucuria sau tristețea obiectului trăirii afective fundamentale îi provoacă subiectului **trăiri afective derivate** sub formă de rezonanță imediată. În cazul dat trăirile afective derivate apar nemijlocit din trăirea afectivă fundamentală de dragoste. Prin urmare, trăirile afective evaluative mai pot fi numite fundamentale, iar cele derivate - motivante. Reieșind din această ordine de idei am formulat următoarea definiție operațională a sentimentelor: **sentimentele sunt sisteme integrative de trăiri afective evaluative și motivante care reflectă atitudinea subiectului față de obiectul ce are semnificație în procesul satisfacerii trebuințelor sale.**

Definirea sentimentelor prin conceptele „trăiri" și „atitudini" are la bază următoarele argumente. Atitudinea este trăită. Ea include trăiri afective evaluative care generează trăiri afective motivante, fapt ce permite alăturarea termenilor sentiment, trăire și atitudine. De rând cu aceasta, „trăirea" și „atitudinea" sunt categoriile centrale ale științei psihologice. Conceptele în

cauză au în psihologie o circulaţie care poate fi asemuită cu cea a termenului de reflectare ce se foloseşte la definirea tuturor fenomenelor psihice, inclusiv şi a fenomenelor afective. Despre reflectare A. H. Леонтьев [129] a scris că, termenul în cauză include în sine ideea dezvoltării, ideea existenţei diferitor nivele şi forme de reflectare. „Trăirea" şi „atitudinea" sunt nu alt ceva, decât forme specifice ale reflectării psihice. Nu în zadar unii cercetători ai vieţii afective, precum П. М. Якобсон [159; 160; 161; 163], Г. Х. Шингаров [156], au definit sentimentele folosind şi noţiunea de reflectare, şi cea de atitudine. Sentimentele, viaţa afectivă în ansamblu, scrie П. М. Якобсон, sunt o formă specifică a reflectării lumii obiective, formă în care se exprimă atitudinile subiective ale omului faţă de lume. Atitudinea, spune V. Oprescu [31], este un fenomen cu o gamă de forme şi de conţinuturi extrem de variată şi de bogată, se caracterizează prin profunzime, durată şi stabilitate, fapt ce a determinat întrebuinţarea complexului fenomen atitudinal şi la definirea caracterului, şi a sentimentelor. Or, utilizarea conceptului „atitudine" la definirea sentimentelor nu înseamnă identificarea lor. Legătura şi asemănarea sentimentelor şi a atitudinilor reiese din structura acestor fenomene. Sentimentele includ în sine două elemente componente - trăiri afective evaluative şi trăiri afective motivante, iar atitudinea,potrivit modelului tridimensional menţionat de către V. Oprescu [31], Г. М. Андреева [82] ş.a. conţine trei componente: a) componenta cognitivă (cunoaşterea, conştientizarea obiectului); b) componenta afectivă (evaluarea obiectului, conştientizarea simpatiei/antipatiei faţă de el); c) componenta conativă (de acţiune). În modelul unidimensional propus de către J. M. Olson şi M. P. Zana (apud M. Boza [7]) atitudinea este definită strict în termeni afectivi, ea fiind considerată drept o evaluare globală continuă de tip favorabil/defavorabil. Prezenţa componentei afective în structura atitudinii este recunoscută

și în modelul de compromis promovat de către N. Hayes și S. Orrell [23] care au remarcat că „la nivel elementar" o atitudine poate reprezenta antipatia sau simpatia pentru ceva sau cineva. La nivel mai complex poate include o întreagă varietate de convingeri și sentimente în legătură cu o anumită problemă (p. 272). Prin urmare, indiferent de model - unidimensional, tridimensional sau de compromis, atitudinea incumbă înstructura sa trăirile afective evaluative și conative. Anume acest fapt apropie fenomenele numite atitudine și sentiment și servește în calitate de argument pentru a considera atitudinea drept temelie a sentimentului. Deosebirea și delimitarea fenomenului atitudinal de sentiment reiese din aceea că nu orice atitudine față de lumea înconjurătoare în mod obligatoriu ia formă afectivă. Atitudinea față de mediu, după cum afirmă С. Л. Рубинштейн [145], poate fi exprimată și în teze abstracte ale gândirii, în concepția despre lume, în ideologie, în principii și reguli de comportare, pe care omul teoretic le acceptă și de care el practic se conduce, fără a le trăi afectiv. De aceea, psihologii de limbă rusă în cazul în care este vorba de atitudinea dată nemijlocit în formă de trăiri afective folosesc sintagma „atitudini afective".

Analizând prin prisma ideilor reliefate mai sus definițiile sentimentelor redate la începutul paragrafului, considerăm necesar să scoatem în vileag unele detalii și să facem unele precizări. În definiția psihologilor P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, T. Crețu [33] se postulează că sentimentele sunt trăiri ce „iau forma unor **atitudini afective**". Ca și A. Chircev (apud V. Oprescu [31]) considerăm incorectă folosirea în limba română a sintagmei „atitudini afective". Ținând cont de remarca făcută de către С. Л. Рубинштейн, potrivit căreia în unele cazuri atitudinea poate avea drept temei doar teze abstracte ale gândirii, am putea accepta în definiția sentimentelor îmbinarea pusă în discuție pentru a accentua caracterul afectiv al atitudinii ce formează temelia

sentimentului. Însă, psihologii ruşi la definirea sentimentelor folosesc, ca şi unii psihologi de limbă română, numai cuvântul atitudini. Sintagma rusească „эмоциональное отношение" este corect să fie tradusă ca „relaţie emoţională sau afectivă" şi nu ca „atitudine emoţională sau afectivă" aşa cum este dat în definiţia sentimentelor propusă de către E. Cocoradă şi E. M. Niculescu [10]. Amintim că în opinia acestor autori sentimentele reflectă **relaţia** dintre subiect şi obiect sub formă de **trăiri** sau **atitudini**. Conceptul rusesc „отношение" are două semnificaţii. Prima se traduce ca raport, relaţie, legătură, conexiune, iar a doua - ca atitudine. Înţelegerea corectă a semnificaţiilor acestui cuvânt urmează din context: „отношение с....." - „raport, relaţie, conexiune, legătură cu ....", şi „отношение к..." - „atitudine faţă de ...". Atunci când este vorba de relaţia dintre două obiecte se utilizează conceptul „связь" semnificaţia căruia coincide cu prima semnificaţie a termenului „отношение". Când se are în vedere legătura dintre subiect şi obiect sau dintre doi subiecţi preferinţă i se dă cuvântului „отношение". Distincţia dintre conceptele „связь" şi „отношение" a fost făcută de către В. Н. Мясищев [136]. Atitudinea, subliniază el, apare numai acolo, unde este prezent un subiect şi un obiect al relaţiei, pe când legăturile există şi între obiecte. Atitudinea, spre deosebire de legătură, apare numai la om, care este o fiinţă conştientă. Această precizare, făcută de către В. Н. Мясищев, accentuează deosebirea dintre atitudine, ca cel mai înalt nivel al relaţiei omului cu realitatea, de întregul-sistem de conexiuni ale acestuia cu lumea înconjurătoare. Dacă suntem de acord cu distincţia operată de către В. Н. Мясищев şi nu utilizam sintagma „relaţii afective", atunci este corect să folosim numai termenul „atitudini". În alte definiţii, date de către А. Д. Виноградова şi С. Н. Шабалин [97] nu este menţionată legătura sentimentelor cu trebuinţele subiectului. Însă, considerăm necesară evidenţierea în definiţia sentimentelor a legăturii date,

întrucât trebuințele sunt cele mai profunde și intime elemente ale vieții psihice, trăirea cărora pun începutul apariției trăirilor afective, servesc drept temei în evaluarea pozitivă sau negativă a obiectului de către subiect, pun începutul declanșării trăirilor afective motivante. Trăirea trebuințelor, trăirea satisfacerii/nesatisfacerii lor dă naștere materialului fenomenologic afectiv coloratura incomensurabilă al căruia intră în componența sentimentelor. În definiția operațională, pe care am luat-o drept punct de plecare în studiul realizat, nu am numit sentimentele procese psihice afective, ci sisteme de trăiri afective. Acestea din urmă, evident, sunt procese psihice afective cu un anumit conținut, cu început și sfârșit. Psihologul A. Cosmovici definește sentimentele prin termeni ce denotă prezența în structura acestor fenomene complexe doar a trăirilor motivante: a tendințelor și aspirațiilor care, într-adevăr, orientează subiectul spre obiect, dar nu înafara trăirilor afective evaluative ale subiectului ce estimează obiectul prin prisma trebuințelor sale. De aceea considerăm această definiție mai imprecisă și de asemenea mai contestabilă.

Din relatările făcute în acest paragraf conchidem, că în psihologie nu s-a stabilit o poziție univocă privind oglindirea esenței, originii și structurii sentimentelor în definiția acestora. Pentru unii psihologi esența sentimentelor constă în reflectarea sub formă de trăiri afective a **atitudinii** omului față de mediul înconjurător și față de sine. În accepțiunea altor savanți sentimentele sunt structuri de **tendințe** și **năzuințe** ce orientează, organizează, declanșează și reglează conduita. Prin sentiment noi avem în vedere un sistem de trăiri afective evaluative și motivante care reflectă atitudinea subiectului față de obiectul ce are semnificație în procesul satisfacerii trebuințelor sale. În definiția propusă se menționează arhitectonica sentimentelor: ele incumbă în sine trăiri afective evaluativ-pasive și trăiri afective motivante.

Primele evaluează obiectul și pun începutul declanșării trăirilor afective motivante care impulsionează subiectul spre acțiune.

Cugetările expuse în acest paragraf și concluziile făcute cu privire la definiția și structura sentimentelor capătă confirmare atunci, când în scopul analizei și cercetării experimentale convențional descompunem conținutul unui sentiment concret. Ne vom referi în special la sentimentul de gratitudine care a fost obiectul cercetării în studiul realizat.

1.3. Sentimentul de gratitudine și elementele lui constituiente

Analiza detaliată a terminologiei stabilite în psihologia afectivității, a definițiilor sentimentelor, evidențierea trăirilor afective ce intră în arhitectonica sentimentelor ne-a facilitat înțelegerea tradițiilor vechi de abordare a sentimentului de gratitudine. Esența psihologică a gratitudinii a fost redată în lucrările filosofilor secolului XVII care au contribuit la explicarea vieții afective a omului. R. Descartes [18] a definit gratitudinea astfel: „**Binele** săvârșit de alții este motiv de a avea față de ei **bunăvoință**, chiar dacă nu nouă ni s-a făcut acel bine; iar dacă binele ni s-a făcut nouă, la **bunăvoință** adăugăm **recunoștință**" (p. 51). În alte pagini ale operei sale filosoful și-a continuat gândul, menționând că recunoștința este de asemenea o specie de **iubire** provocată în noi de vre-o faptă a celui pentru care o simțim și prin care credem că ne-a făcut un bine sau că a avut, cel puțin, această intenție. În consecință, ea are același conținut ca favoarea, cu atât mai mult cu cât este bazată pe o faptă care ne privește și pentru care nutrim **dorințade a ne revanșa**. Filosoful citat a specificat și valoarea socială a gratitudinii. Potrivit lui R. Descartes, gratitudinea este mult mai puternică la sufletele cât de cât nobile și generoase.

În opinia lui B. Spinoza [44; 152] „recunoștința sau gratitudinea este **dorința** sau **silința** pe care ne-o dăm din **iubire** ca să facem un bine aceluia care, fiind însuflețit față de noi de aceeași **iubire**, ne-a făcut un **bine**" [152, p. 135; 44, p. 209]. În lucrările filosofilor și psihologilor din secolele ulterioare definiția gratitudinii este rareori întâlnită. Esența ei o găsim reliefată în una din lucrările lui A. H. Лук [132]. El definește gratitudinea ca sentiment ce apare la subiect față de oamenii care i-au acordat atenție, un serviciu. **Apreciind** acestea **pozitiv**, gratitudinea subiectului se exprimă prin **tendința** lui de a răsplăti binele cu bine. Alt psiholog – Г. М. Бреслав [89] – menționează că gradul de cercetare al sentimentului de gratitudine este mult mai scăzut în comparație cu alte fenomene afective. Cauza acestui fapt este, după părerea lui, lipsa tradiției științifice de cercetare a sentimentului de gratitudine: până în prezent nu există o descriere și o operaționalizare general acceptată a constructului științific „gratitudine". În consecință conceptul dat încă n-a devenit pentru știință obiect al atenției permanente. Ca excepție poate fi considerată interpretarea speculativă a sentimentului de gratitudine de către M. Klein [26]. Sentimentul de gratitudine nu se pomenește chiar și atunci, când se studiază reacțiile afective ale persoanelor ce primesc ajutor. În cercetări gratitudinea, după cum afirmă M. S. Greenberg [70], M. E. McCullough, S. D. Kilpatrik, R. A. Emmons, D. B. Larson [76] deseori se dovedește a fi ascunsă în spatele obligațiunilor sau a politeții. Faptul dat creează impresia că este vorba nu atât de un fenomen psihologic, cât de aspectul sociologic al etichetei. În același timp, cercetătorii din diferite țări (S. Sommers, C. Kosmitzki [80], A. Appadurai 51], R. Ide [72]), menționează apariția destul de frecventă a trăirilor de acest gen și a consemnărilor verbale în diferite culturi șicontexte. În literatura de specialitate se mai stipulează că gratitudinea este un sentiment social, în care, spre deosebire de

alte fenomene afective, vectorul trăirii emoționale este orientat spre alt om. M. E. McCullough, S. D. Kilpatrik, R. A. Emmons, D. B. Larson [76] evidențiază principalele trei funcții ale gratitudinii: a) funcția de „barometru moral" (gratitudinea este o reacție la perceperea altuia ca binefăcător); b) funcția de „motiv moral" (gratitudinea motivează oamenii recunoscători spre comportamentul prosocial față de binefăcător); c) funcția de întărire, consolidare morală (atunci, când gratitudinea este manifestată, ea îl motivează pe binefăcător spre comportamentul moral și în viitor).

Un gând important cu privire la sentimentul de gratitudine este marcat de către Г. М. Бреслав [89]. El consideră că situația prototipică pentru acest sentiment este conștientizarea de către individ a faptului că binele personal sau succesul este rezultatul acțiunilor altor oameni sau aceste acțiuni au contribuit destul de mult la ele. Se afirmă că în plan etativ sentimentul de gratitudine este trăit deja la vârsta preșcolară. J. A. Becker și P. C. Smenner [53] au descoperit că la această vârstă are o mare importanță cine este persoana binefăcătoare: preșcolarii sunt mai mult înclinați să mulțumească pentru un modest cadou adultul, decât pentru același cadou semenul. S. Graham și B. Weiner [68; 69] consideră că despre trăirea cu valoare deplină a sentimentului de gratitudine putem vorbi doar începând cu vârsta școlară mică.

Din cele relatate conchidem că până în prezent sentimentul de gratitudine rareori a fost obiect al cercetărilor experimentale. De aceea în știința psihologică nu există o operaționalizare general acceptată a constructului științific „gratitudine". Or, racordând definițiile gratitudinii propuse de către R. Descartes, B. Spinoza, A. H. Лук la definiția sentimentului și stuctura acestei formațiuni afective complexe menționate în psihologia contemporană și redate în paragrafele precedente, putem formula anumite teze despre acest sentiment. Astfel, gratitudinea

este un sentiment ce apare la subiect ca răspuns la o binefacere. Sentimentul de gratitudine are un obiect distinct - binefăcătorul. Pentru apariția și declanșarea sentimentului de gratitudine este necesară realitatea obiectivă a binefacerii, pe de o parte, iar pe de altă parte, perceperea, conștientizarea și evaluarea pozitivă de către subiect a binefacerii. Trăirile afective evaluative pozitive ale subiectului, participând la aprecierea binefacerii, se transferă asupra binefăcătorului și constituie atitudinea pozitivă față de el. La nominalizarea acestei atitudini pozitive filosofii au folosit cuvântul „iubirea”. Din atitudinea pozitivă derivă trăirile afective cu caracter activ, motivant- dorința, tendința subiectului de a se revanșa pentru binele primit. Prin urmare, atitudinea pozitivă a subiectului față de binefăcător se prezintă în două aspecte: în rol de condiție psihologică pentru manifestarea sentimentului de gratitudine și în calitate de fundament, început pentru declanșarea trăirilor afective derivate cu caracter motivant (a dorinței, tendinței de a răspunde la bine cu bine). Deci, sentimentul de gratitudine, ca și alte sentimente, include în structura sa **trăiri afective evaluative pozitive fundamentale (atitudinea)** și **trăiri afective derivate** cu caracter **motivant-dorințele, tendințele**. O atare abordare a gratitudinii oferă posibilitatea de a studia experimental acest sentiment prin cercetarea consecutivă a trăirilor afective evaluative fundamentale sau a atitudinii subiectului față de binefăcător; cercetarea trăirilor afective derivate ale subiectului orientate spre binefăcător. Evidențierea în structura gratitudinii a trăirilor afective motivante relevă locul acestui sentiment în ierarhia trăirilor afective ale personalității ce îi determină comportamentul.

1.4. Locul sentimentelor în sistemul motivațional al personalității

Reprezentările despre structura afectivă a personalității sunt încă puțin elaborate. Totodată în multe lucrări psihologice se indică legătura organică dintre dezvoltarea sistemului afectiv si procesul de formare a personalității. H. Wallon [50] afirmă că dezvoltarea personalității are drept origine perioada afectivă care este prima în viața psihică a copilului. Л. С. Выготский [100] consideră afectivitatea drept alfa și omega, prima și ultima verigă, prologul și epilogul întregului proces de dezvoltare psihică; afectivitatea începe procesul de dezvoltare psihică a copilului și de formare a personalității lui și încheie acest proces, finalizând și încununând dezvoltarea personalității în ansamblu.

În teoria lui A. H. Леонтьев [127; 128] se postulează că particularitatea determinantă a personalității ce o caracterizează nemijlocit și stă la temelia activității și comportamentului ei, este motivul. Doar cunoașterea motivelor omului servește drept temei pentru evaluarea lui ca personalitate. Ideea despre sistemul de motive ca centru al structurii personalității a fost dezvoltată de către Л. И. Божович [86]. După părerea ei pe parcursul dezvoltării și formării personalității are loc organizarea sistemului motivațional într-o anumită ierarhie de motive, unul dintre ele devenind dominant. Sistemul motivațional formează orientarea, pivotul central al structurii personalității și îi determină comportamentul. Din acest context logic reiese întrebarea: care este topologia sentimentelor în sistemul motivațional al personalității?

În psihologie există păreri potrivit cărora trăirile afective sunt motive. În așa-numita teorie motivațională a afectivității, unul dintre reprezentanții căreia este P. У. Липер [130], procesele afective sunt abordate drept motive, deoarece primele au

efecte motivante analoage celora care sunt produse de către motivele tradiționale. După părerea lui P. У. Липер motivele sunt acele procese care nu numai provoacă și întrețin activismul, dar și îl organizează, îl orientează. Întrucât trăirile afective au aceeași influență fundamentală ca și motivele de origine fiziologică, primele pot fi numite motive. Psihologii P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, T. Cretu [33] A. B. Петровский [139] ș.a. sunt în opoziție cu această opinie. Ei abordează trăirile afective nu ca motive, ci ca trăiri subiective ce participă activ la reglarea și orientarea activității și comportamentului individului. П. Фресс [154] este de părerea că între motive și emoții (în sens extins) există asemănări, dar și deosebiri. Etimologia, subliniază el, mai devreme decât știința, a stabilit înrudirea noțiunilor de „motiv" și „emoție", ambele provenind de la cuvântul „movere". Și motivul, și emoția pun în mișcare organismul, dar „e" („ex"), prezent în conceptul de „emoție", indică direcția mișcării: emoția este ceea ce provoacă mișcarea în exterior. La locul potrivit am semnalat că în teoria elaborată de către A. H. Леонтьев motiv al activității este considerat obiectul ce satisface trebuința subiectului. Din perspectiva teoriei despre obiectivarea motivelor activității umane din lista motivelor, consideră A. H. Леонтьев, trebuie să excludem trăirile subiective ce prezintă reflectarea trebuințelor „supra organice" în formă de aspirații, dorințe, tendințe. Aceste trăiri nu sunt motive în temeiul în care nu sunt motive senzațiile de foame sau de sete. Luate aparte aceste senzații nu sunt apte să provoace o activitate orientată. Refuzul de a considera trăirile subiective de acest gen drept motive nu înseamnă că savantul citat neagă funcția lor reală în reglarea și orientarea activității. Fenomenele afective, după el, îndeplinesc o funcție deosebită în motivarea activității, dar ele înseși **nu sunt motive**. Motivul, chiar și atunci când este neconștientizat, fiind spus în mod figurat, „intră" în conștiința individului într-un mod deosebit - prin

trăirea afectivă de către subiect a sensului personal al obiectului reflectat, prin trăirea dorințelor și tendințelor. Or, aceste trăiri, luate aparte nu reflectă nici un conținut obiectivat; ele doar se raportează la un anumit obiect, doar îl nuanțează afectiv.

Trăirea afectivă a dorințelor, tendințelor, aspirațiilor îndeplinesc și funcția de marcare a scopului: omul înțelege ce anume a condiționat acest scop, își închipuie mijloacele realizării lui și rezultatele finale. Totodată omul simte, trăiește tendința, dorința de a acționa în direcția acestui scop. În cazul dat, trăirile îndeplinesc funcția semnalelor interne prin intermediul cărora are loc reglarea dinamicii activității și a comportamentului. Acest fapt creează impresia că trăirile în cauză apar endogen, că anume ele sunt acele forțe ce pun în mișcare comportamentul, sunt motivele adevărate. В. П. Зинченко [115], pentru a evidenția diferența și legătura dintre motive și trăirile afective, recurge la analogia corelației dintre noțiune (ca ceva constant) și procesele intelectuale (ca ceva dinamic) ce duc la formarea ei. În raport cu motivele trăirile afective îndeplinesc funcție „de serviciu", reglând, corectând comportamentul în corespundere cu trebuința subiectului. În abordarea legăturii dintre motive și trăirile afective А. Н. Леонтьев ține cont de clasificarea fenomenelor afective în emoții propriu-zise și sentimente. Luate în ansamblu procesele afective reglează din interior activitatea, reflectând sensul pe care îl au obiectele și situațiile pentru subiect. Emoțiile propriu-zise nu sunt motive. Ele reflectă nemijlocit relațiile dintre motive și realizarea activității corespunzătoare lor. Spre deosebire de emoțiile propriu-zise, sentimentele au caracter clar orientat spre obiect. Acest fapt permite să considerăm drept motive doar sentimentele, mai bine zis obiectele lor. Mulți psihologi (E. Cocoradă, R. Niculescu [10], P. Popescu-Neveanu, M. Zlate, T. Crețu [33], V. Pavelcu [32], В. К. Вилюнас [93], П. М. Якобсон [162] ș.a.) susțin că din lista trăirilor afective numai

sentimentele sunt trăiri ce evidenţiază în imaginea psihică motivul. Motivul personalităţii este nu doar ceva obiectiv, existent înafara ei. Motivul este obiectiv, dar trăit deosebit, afectiv. Prin urmare, motivul este nu alt ceva decât obiectul sentimentului. Despre motive vorbim atunci, când ne interesează ceea, ce există obiectiv, ce prezintă pentru personalitate valoare. Iar dacă ne interesează cum un obiect sau altul devine motiv al personalităţii şi începe s-o impulsioneze spre activitate, în aşa caz analizăm sentimentul. Sistemul de sentimente şi sistemul de motive (ca obiecte ce impulsionează activitatea) sunt, subliniază В. К. Вилюнас [94], două laturi ale uneia şi aceleiaşi formaţiuni în psihicul individului. Sentimentele personalităţii sunt tot atât de numeroase, controversate ca şi motivele. Printre sentimente, ca şi printre motive, se pot evidenţia unul sau câteva sentimente dominante care le supun pe celelalte. În concluzie psihologul la care ne referim afirmă, că baza structurii personalităţii este sistemul de motive, iar dacă privim această bază din perspectiva trăirilor afective, atunci această temelie este nu alt ceva decât sentimentele personalităţii. Concluzia dată este susţinută de către mulţi savanţi, precum, V. Oprescu [31], E. Cocoradă, R. M. Niculescu [10], П. М. Якобсон [161] ş.a. care afirmă, că sentimentele, datorită orientării lor clare spre obiect, devin motive de acţiune. Mai mult ca atât, sentimentele faţă de sine şi faţă de socium formează, susţine Л. И. Божович [139], caracteristica cea mai profundă, bazală a orientării personalităţii. Rolul sentimentelor în structura personalităţii este marcat şi de către alţi psihologi, şi anume, V. Pavelcu [32], П. М. Якобсон [164], Н. Д. Левитов [124] ş.a. Ei consideră sentimentele drept traseu spre formarea trăsăturilor de caracter. Sentimentele ca atitudini de lungă durată, relativ stabile cu timpul se pot transforma în trăsături afective ale personalităţii. Însuşirile ei de bază în mod amplu se manifestă în sentimentele morale, intelectuale, estetice, pra-

xice. Sentimentele influențează nu numai dispoziția curentă, ele provoacă noi gânduri și tendințe, modifică comportamentul omului în ansamblu. П. М. Якобсон [163; 164] afirmă că sentimentele determină profilul psihologic al personalității.

Ideile inventariate mai sus sunt reușit completate de concepția elaborată de către Б. И. Додонов [109] cu privire la locul sentimentelor morale în structura orientării personalității. Evidențiind, ca și mulți alți autori, funcția axiologică a trăirilor afective, psihologul o numește funcție de a „sluji". Însă, trăirile afective se prezintă și în calitate de valori independente. Acest gând este expus și de către Э. Клапаред [119] și J.-P. Sartre [42]. După ei trăirile afective posedă o semnificație proprie. Б. И. Додонов, referindu-se la această semnificație, compară valoarea proprie a trăirilor afective cu moneda de aur, care, spre deosebire de bancnotele de hârtie, nu numai marchează valoarea, dar și o are în sine. Valoarea proprie a trăirilor afective reiese din aceea că ele sunt necesare organismului nu numai pentru a se orienta în mediu, dar și pentru a-și menține starea internă normală. Astfel, conchide Б. И. Додонов, deservind alte trebuințe, trăirile afective devin ele însele obiect al unei trebuințe deosebite a omului – a trebuinței de a avea trăiri afective. Satisfacerea acestei trebuințe îi provoacă omului nu trăiri afective evaluative, ci trăiri-valori. Ele apar atunci, când omul își satisface trebuința de a manifesta gratitudine, fidelitate, grijă pentru soarta cuiva, de a acorda ajutor, de a-și face datoria față de ceva sau cineva. În acest context se înscrie și ideea expusă de către А. Н. Лук [133] potrivit căreia nesatisfacerea trebuinței de a manifesta gratitudine față de părinți le provoacă copiilor mustrări de conștiință, sentimentul de vină. Autorul citat afirmă, că sentimentul de vină față de părinți deseori apare la copii atunci, când predecesorii lor nu mai sunt în viață, când copiii nu-și mai pot satisface trebuința de a le manifesta gratitudine, iar memoria le reproduce

scene de conflicte și de neînțelegeri. Copiii au remușcări și mustrări de conștiință, lor li se pare că nu au făcut tot posibilul pentru părinți, pentru a le lungi viața. Conștiința alarmată îi impune să-și ispășească greșelile prin cheltuieli la inaugurarea monumentului și îngrijirii mormântului. Cu cât mai împovărătoare sunt grijile, cu atât mai mare este satisfacția: copiilor li se pare că în așa mod ei suplinesc stima și gratitudinea față de părinți, insuficient manifestată atunci, când ei erau în viață.

În finalul acestui paragraf rezumăm, că sentimentele ocupă locul de centru în structura motivațională a personalității: obiectul sentimentului devine pentru subiect motiv ce îi determină comportamentul. Sentimentele au și o semnificație proprie - ele înseIe devin valori. Printre acestea se enumeră sentimentul de datorie, gratitudine, grijă, fidelitate etc. Formarea sentimentelor-valori față de părinți la copii este un imperativ al timpului, deoarece aceste sentimente sunt semnificative pentru ei ca personalități și valoroase din punct de vedere social. Ele cimentează și armonizează relațiile dintre generații.

1.5. Apariția și dezvoltarea sentimentelor în ontogeneză

În acest paragraf am avut drept scop să urmărim dezvoltarea trăirilor afective în ontogeneză și să relevăm acele mecanisme psihologice ontogenetice ce se implică în formarea sentimentelor. Potrivit teoriei lui A. H. Леонтьев [127; 128] sentimentele apar în rezultatul unei generalizări specifice a trăirilor afective situative. Acestea sunt numite de către savant emoții propriu-zise și definite după cum urmează: trăiri afective trecătoare ale personalității care au origine ideatorie, prezintă reacții la o situație reală sau posibilă ce îi descoperă sensul ei. Între emoți-

ile situative și sentimente există o legătură dialectică. Corelația dintre ele este explicată de către A. Н. Леонтьев astfel: anumite obiecte și situații, care au precedat nemijlocit apariția emoțiilor, capătă aptitudinea de a le provoca. În rezultatul unei generalizări specifice a emoțiilor situative se formează emoțiile obiectivate ce au caracter anticipator. În baza lor se formează anumite atitudini stabile numite de către psiholog „constante emoționale" specifice sau sentimente obiectivate. Acestea, la rândul său, devin principalele determinante ale vieții afective a omului; de ele depinde apariția și conținutul emoțiilor situative. Legătura dintre sentimente și emoții este marcată și de către С. Л. Рубинштейн [145]: sentimentele sunt și determinate, și mijlocite de către emoții.

Aceste teze teoretice au fost confirmate în cercetările din domeniul psihologiei vârstelor, domeniu, care, după cum a menționat pe bună dreptate H. Wallon [50], întotdeauna a contribuit la concretizarea și modificarea punctelor de vedere expuse în psihologia tradițională. Concepția lui H. Wallon este congruentă cu ideile lui Л. С. Выготский [100] și Л. И. Божович [87] despre neoformațiunile psihice, incontestabilitatea cărora a fost demonstrată în numeroase investigații. Avem în vedere următoarele postulate cu referire la neoformațiunile psihice: pe parcursul dezvoltării ontogenetice în psihicul copilului apar formațiuni calitativ noi; neoformațiunile nu se reduc la fenomenele psihice elementare care participă la constituirea lor, ci se prezintă ca sisteme integrative de diferit grad de complexitate și generalizare; neoformațiunile apar drept răspuns la trebuințele mereu crescânde ale individului și inevitabil incorporează trăiri afective, iar acestea poartă în sine forță motrice, determină comportamentul individului, atitudinea lui față de mediu și față de sine.

În literatura de specialitate sunt reflectate cele mai timpu-

rii mecanisme de funcționare a trăirilor afective și de formare a sentimentelor în ontogeneză, mecanisme ce pot fi implicate în procesul de formare a sentimentelor în condiții atât experimentale, cât și naturale. Este vorba de **contaminarea afectivă, sintonie, cotrăire**. Pentru a reliefa apariția și participarea mecanismelor indicate în formarea la copiii de diferite vârste a sentimentelor față de părinți, prezentăm în continuare o succintă trecere în revistă a publicațiilor din domeniul psihologiei copilului dedicate cercetării procesului de dezvoltare a sferei afective a individului începând cu primele etape ale ontogenezei. Logica dezvoltării științelor umanitare impune confruntarea permanentă a cercetărilor curente cu lucrările clasice din trecut. În cazul investigației noastre o atare confruntare are drept scop modelarea unui tablou cât mai complet al procesului de formare și evoluare la individ a sentimentelor față de părinți la diferite etape de vârstă. Inaugurală, din această perspectivă, este considerată lucrarea lui C. Darwin [106] „Exprimarea emoțiilor la oameni și animale". În urma observărilor efectuate asupra dezvoltării primului său copil, autorul a notat exprimarea trăirilor afective în zâmbet la o lună și jumătate; formarea atașamentului, ca atitudine pozitivă a copilului față de adult, în cea de-a cincea lună de viață; manifestarea sintoniei afective în cea de-a șaptea lună de viață.

O abordare originală și cu adevărat psihologică a procesului de dezvoltare a sistemului afectiv în primii ani de viață au propus Л. С. Выготский [100] și H. Wallon [50]. Coincidența pozițiilor acestor savanți în ceea ce privește afectivitatea timpurie și complementaritatea ideilor expuse de către ei la acest capitol, ne-au îndemnat să le alăturăm afirmațiile. Potrivit opiniei psihologilor citați dezvoltarea afectivității constituie prima stadie a procesului de dezvoltare psihică în ontogeneză. „Luând parte la procesul de dezvoltare psihică, de la bun început și până la

finalul lui, în calitate de cel mai important moment, înseşi afectivitatea, - scrie Л. С. Выготский, - parcurge o cale arhicomplexă, modificându-se odată cu fiecare treaptă nouă în formarea personalităţii, intrând în structura conştiinţei noi, specifice fiecărei vârste, şi dând dovadă la fiecare etapă nouă de cele mai profunde schimbări ale naturii sale psihice" [100, p. 297]. Referindu-se la trăirile afective şi la propria lor istorie de dezvoltare, Л. С. Выготский a menţionat, că în viaţa psihică a nou-născutului componentele senzoriale şi afective sunt indisolubil contopite şi pot fi numite stări senzorial-afective. Trăirile afective ale individului în perioada dată sunt legate de stările sale şi nu de obiectele din jur. Viaţa afectivă a nou-născutului se caracterizează prin următoarele trei particularităţi. Prima indică prevalarea trăirilor nediferenţiate ce prezintă un aliaj al impulsurilor, afectivităţii şi senzaţiilor. A doua particularitate denotă că nou-născutul nu se evidenţiază pe sine şi nici trăirile sale în legătură cu percepţia lumii obiectuale şi sociale. A treia particularitate constă în aceea că toate impresiile ce vin din exterior se prezintă într-o unitate cu afectivitatea care atribuie acestor impresii o anumită nuanţă. Funcţia conotativă a trăirilor afective în perioada dată este explicată de către H. Wallon astfel: trăirile afective ale nou-născutului sunt întruchipate în contractările musculare, în reacţiile postural-tonice pentru desemnarea cărora savantul a utilizat sintagma pomenită anterior „atitudini emoţionale" sau poze afective. Anume acestea dau tonul realului, ele sunt un fel de prevenire care centralizează în jurul său toate împrejurările realităţii reunite în acel moment. Fiecare trăire afectivă (sau „atitudine emoţională") răspunde unei anumite situaţii. Trăirile afective şi situaţia corespunzătoare se implică reciproc, constituind la copil un fel global de a reacţiona. Ca urmare se efectuează o totalizare indiviză între trăirile afective şi incidentele exterioare. Transferul trăirilor afective asu-

pra mediului, repetarea acestui transfer contribuie la formarea complexelor afective ce realizează primele legături ale nou-născutului cu mediul social și servesc drept fundament pentru formarea **intenției** și discernământului. Despre aceste legături H. Wallon a avut de scris în paginile lucrării sale „Evoluția psihologică a copilului": „Atitudinile care formează emoțiile, efectele sonore și vizuale ale acestor emoții sunt pentru altul stimulări de un mare interes, având puterea de a mobiliza reacții asemănătoare, complementare sau reciproce, adică în raport cu situația al cărei efect și indice îl arată. Un fel de consonanță, de acord sau de opoziție, apare chiar de la început între atitudinile emoționale ale subiecților care se întâlnesc în același câmp de percepție și de acțiune. Între ei contactul se stabilește prin mimetism sau contrast afectiv. În felul acesta se stabilește un prim mod concret și pragmatic de înțelegere mutuală, mai bine-zis, participare mutuală" [50, p. 96]. Fenomenul de ecou corporal, care se instaurează între copil și adult, contribuie în mod fundamental la apariția interferențelor în trăirile afective, iar mai târziu și a sintoniei afective. Sincretismul trăirilor afective, forța și vioiciunea lor, contribuie la formarea reacțiilor emoționale condiționate. În rezultat, incidentele exterioare cu timpul dobândesc puterea de a dezlănțui trăiri afective, de a le reînvia mai târziu așa, cum ar face-o întreaga situație.

Referindu-se la dezvoltarea afectivității pe parcursul pruncieі, Л. С. Выготский a menționat, că în prima stadie a acestei perioade afectivitatea ia forma interesului receptiv față de lumea înconjurătoare. În perioada dată în comportamentul copilului predomină exprimarea afectivă, reacții instantanee și directe pozitive sau negative, ce poartă caracter situativ și denotă atitudinea lui față de schimbarea situației, gradul de satisfacție/insatisfacție produs de această schimbare. Aceste afirmații ale lui Л. С. Выготский au căpătat confirmare experimentală în cerceta-

rea „complexului de înviorare” efectuată de către M. И. Лисина [131] și a „complexului negării” realizat de către P. Jelescu [25]. Dat fiind faptul, că adultul este inițiatorul creării și modificării situațiilor, izvorul satisfacerii trebuințelor vitale, trebuinței în noi impresii și trebuinței de comunicare a pruncului, trăirile lui afective situative sau „emoțiile situative” (A. H. Леонтьев [128]) se transferă asupra adultului, se obiectivează în persoana lui. În așa fel, trăirile afective situative se generalizează și, ca urmare, se formează trăirile afective obiectivate sau „emoțiile obiectivate” (A. H. Леонтьев [128]). Generalizarea emoțiilor obiectivate pozitive se observă în manifestarea de către prunc a simpatiei selective, sintoniei afective și atașamentului față de un anumit adult. Acestea denotă formarea la copil a atitudinii pozitive constante față de adult, a trăirii fundamentale care, după afirmația lui B. K. Вилюнас, dă naștere trăirilor afective derivate. Natura psihologică a simpatiei față de adult a pruncilor în vârstă de 6 luni a fost în mod experimental cercetată de către C. B. Корницкая [121]. Autoarea a constatat că simpatia față de adult apărea la copil în urma acumulării actelor de comunicare satisfăcătoare pentru acesta. În cazul în care comunicarea avea caracter necorespunzător trebuințelor copilului, tonul afectiv al atitudinii lui față de adult se modifica în direcția reducerii simpatiei ca urmare a trăirii de către prunc a insatisfacției din cauza adultului.

În cea de-a doua stadie a prunciei, relevă Л. C. Выготский, interesul receptiv al pruncului cedează locul interesului activ, fapt ce denotă intensificarea funcției impulsionare a trăirilor afective. Ca și H. Wallon, Л. C. Выготский consideră, că trăirile afective anticipează formarea intenției, a voinței. Progresele afectivității pe parcursul primului an de viață sunt menționate și de către Л. И. Божович [87]. Potrivit datelor savantei, conținutul vieții psihice a pruncului se caracterizează la început prin senzații afectiv colorate, iar mai apoi prin impresii globale afec-

tiv trăite. Cu alte cuvinte, în conștiința pruncului în primul rând sunt prezentate componentele emoționale legate de acțiunile nemijlocit percepute. La copilul de un an apar primele generalizări afective. La el lipsește atitudinea indiferentă față de obiectele din jur. Copilul, la această vârstă, percepe doar acele obiecte care au pentru el sens, răspund trebuințelor lui. Începând cu cel de-al doilea an de viață în conștiința copilului funcționează activ amintirile. Pentru el devin afective nu numai obiectele percepute nemijlocit, dar și reprezentările lor. Astfel, neoformațiunea centrală a personalității copilului la finele primului an de viață sunt reprezentările afectiv încărcate care motivează comportamentul copilului. Potrivit datelor obținute de către Л. И. Божович la finele celui de-al doilea an de viață ca rezultat al generalizării afective se manifestă clar autoaprecierea. Ea izvorăște nu din evaluarea de către copil a acțiunilor sale, ci poartă caracter pur afectiv. În autoaprecierea primară complet lipsește componenta rațională. Din relatările făcute până aici deducem, că emoțiile situative și cele obiectivate nu apar chiar de la începutul vieții. Ele parcurg o cale complexă de formare în temeiul repetării și fixării trăirilor afective situative și difuze. Generalizarea emoțiilor situative și obiectivate, formarea atitudinilor constante și constituirea sentimentelor au un traseu și mai lung. H. Wallon menționează, că între emoții și sentimente există un transfer funcțional. Transformarea emoțiilor în sentimente are loc în cadrul dezintegrării structurilor sincrete primare. La vârsta fragedă copilul începe să se evidențieze pe sine și să se opună obiectelor și persoanelor din jur. La el apare aptitudinea de autocontrol, aptitudinea de a trăi emoția pe tăcute, fără a o exprima cumva. Copilul, solicitat de sentiment, nu manifestă față de împrejurări reacții instantanee. Faptul dat este considerat de către H. Wallon drept semn convingător al transferului la finele vârstei fragede a emoțiilor în sentimente.

Despre schimbările radicale ce se produc în viața afectivă a copilului în perioada de trecere de la vârsta fragedă la cea preșcolară vorbesc și cercetările experimentale efectuate de către A. B. Запорожец și colaboratorii lui Я. З. Неверович, А. Д. Кошелева ș.a. [113; 143]. În acest segment etativ, potrivit constatărilor empirice ale acestei echipe de cercetători, în sfera afectivă a copilului apar forme noi de coträire ce se deosebesc esențial de consonanța afectivă, mimetism, sintonie. În sintonie, ca mecanism pasiv de contaminare afectivă, trăirile afective ale copilului îndeplinesc funcția de „constatare", de evaluare a situației. Prin sintonia apăruta la copil spre sfârșitul primului an de viață se manifestă aptitudinea lui de a răspunde la stările afective ale persoanei față de care el nutrește simpatie ca atitudine pozitivă mai mult sau mai puțin stabilă. În coträirea ce apare în al patrulea an de viață, menționează A. B. Запорожец, trăirile afective încep să îndeplinească o noua funcție - de anticipare. Trăirile afective anticipative îi asigură preșcolarului aptitudinea de a trăi afectiv urmările viitoarelor sale acțiuni, de a „prevedea" afectiv, de a „presimți" impactul lor asupra obiectului atitudinii sale. Rezultatele investigațiilor acestui savant au demonstrat în mod științific veridicitatea tezei expuse de către Л. С. Выготский și E. Claparede potrivit căreia în cadrul dezvoltării sistemului afectiv are loc transferul trăirilor emoționale de la sfârșitul acțiunii spre începutul ei. Grație acestui transfer, rezumă A. B. Запорожец, trăirile emoționale obțin caracter anticipativ și participă la orientarea generală a activității. Trăirile afective anticipative conformează și ajustează activitatea copilului, propriile lui acțiuni la acel sens personal pe care îl are pentru el obiectul atitudinii sale și situația în care s-a pomenit acest obiect. Anticiparea emoțională, subliniază autorul, efectuează „corecția emoțională" a comportamentului copilului în raport cu obiectul atitudinii sale. Apariția și dezvoltarea pe parcursul vârstei preșcolare a

trăirilor emoţionale anticipative este în corelaţie cu modificarea a înseşi structurii trăirilor afective. În componenţa lor, alături de reacţiile vegetative şi motorii, treptat se includ diverse procese cognitive: formele complexe ale percepţiei, gândirea intuitiv-plastică, imaginaţia. În urma acestor modificări ale structurii trăirilor afective la preşcolar apar formaţiunile afectiv-gnostice, imaginile afective, imaginaţia afectiv-plastică. În cadrul acestei activităţi afectiv-gnostice copilul în gând ocupă o anumită poziţie în circumstanţele propuse, efectuează în plan imaginar acţiunile cunoscute, îşi închipuie diverse variante de relaţii cu cei din jur şi în aşa fel obţine posibilitatea nu numai să-şi imagineze, dar şi să trăiască sensul situaţiei date, a acţiunilor întreprinse, a urmărilor posibile pentru sine şi pentru cei din jur. Activitatea în cauză se efectuează în planul imaginaţiei afective. Ea asigură modelarea sensului pentru copil a anumitor obiecte şi situaţii, reglează comportamentul lui deja la etapa preşcolară.

Cercetând problema genezei emoţiilor sociale, A. B. Запорожец a demonstrat şi faptul că acestea se dezvoltă, ca şi alte procese psihice, în interacţiunea practică a copilului cu mediul înconjurător, inclusiv cu cel social. Trăirile afective anticipative îşi iau începutul din „coacţiune" şi „coparticipare" la activitatea externă în comun. Coparticiparea la evenimentele percepute şi cotrăirea lor, cu timpul se interiorizează şi se realizează în plan mintal, în planul imaginaţiei afective care asigură forme noi de cotrăire. Generalizând datele obţinute A. B. Запорожец a marcat: „Aptitudinea copilului de a compătimi alte persoane, de a trăi bucuriile şi necazurile lor ca pe ale sale proprii, formându-se sub influenta experienţei de comunicare şi de activitate în comun, contribuie, exprimându-ne în mod figurat, la decentrarea afectivă care, pare-se, anticipează apariţia decentrării intelectuale" [112, p. 62-63]. Г. M. Бреслав [88] afirmă, că trecerea trăirilor afective de la „constatare" (în sintonie) la „anticipare" (în coacţi-

une și coparticipare) contribuie nu numai la constituirea la preșcolari a formelor complexe de cotrăire, dar și la formarea la ei a sentimentului de vină, a ceea ce în vorbirea cotidiana este numit „soveste". Sentimentul de vină, care include în sine trăiri afective de conotație negativă legate de acțiunile săvârșite în trecut și incompatibile cu etaloanele sociale cunoscute, începe să funcționeze, consideră acest cercetător, numai în temeiul imaginației afectiv-plastice. Ea participă atât la previziunea urmărilor viitoarelor acțiuni, cât și la evaluarea acțiunilor efectuate în trecut. Progresele în viața afectivă a preșcolarului – funcționarea trăirilor afective anticipative și retrospective – sunt condiționate de generalizarea către această vârstă a emoțiilor situative și a celor obiectivate și formarea în temeiul acestei generalizări a atitudinilor comparativ constante pozitive sau negative față de anumite obiecte, situații și persoane. În lista acestora din urmă primii sunt părinții. П. М. Якобсон [161], de exemplu, a menționat, că este dificil să găsim o atitudine care ar fi suportat mai multe schimbări, decât atitudinea copilului față de părinți. Primul sentiment care se formează la copii față de părinți este atașamentul. După П. М. Якобсон [159], atașamentul este o atitudine pozitivă caracterizată prin stabilitate. Atașamentul este un sentiment profund, dar liniștit. Doar atunci, când subiectul pierde obiectul atașamentului, el are trăiri afective negative acute. Atitudinea față de părinți, exprimată prin atașament și trăirile afective corelate de ea, a fost cercetată în psihologia copilului destul de minuțios de către L. L. Davidoff [62], Bowlby J. [54], D. Coon [60], M. Cole, S. R.Cole [58], W. A. Collins, S. A. Kuczaj II [59], A. Birch [6], A. Muntean [29], D. Moon [28], F. Ruppert [40] ș.a. Lucrările consacrate studierii atitudinii față de părinți, ca trăire afectivă fundamentală, și manifestării în raport cu ei a trăirilor afective derivate de către copiii de vârste mai mari poartă un caracter descriptiv. În pofida acestui fapt, am spicuit din ele secvențe ce

se referă la manifestarea de către elevii de diferite vârste a atitudinii lor față de părinți.

П. М. Якобсон, în lucrarea pe care am citat-o mai sus, a relevat că elevul claselor primare manifestă evident sentimentul de dragoste față de părinți. El poate fi temporar supărat pe părinți pentru observația sau pedeapsa suportată. Aceste momente, însă, nu-i știrbesc sentimentul de dragoste față de părinți, el fiind foarte profund și ocupând primul loc printre alte atitudini ale elevului mic (față de școală, colegi, ocupația preferată). Sentimentul de dragoste față de părinți la elevii mici se caracterizează prin multiple trăiri derivate: stimă, fidelitate, gingășie, gelozie, mândrie, siguranță. Dragostea față de părinți a elevului clasei întâi se deosebește de același sentiment al elevilor claselor a treia și a patra prin nivelul de conștientizare a temeiurilor atitudinii sale față de părinți. În general, la elevii claselor primare sentimentul de dragoste față de părinți este un sentiment întregit în care se manifestă doar atitudinea lor pozitivă. Referindu-se la sentimentele față de părinți ale copiilor din această categorie de vârstă, Г. М. Бреслав [88] prezintă alte date. Potrivit lui, la vârsta școlară mică, odată cu formarea sentimentelor sociale ce au un obiect mai generalizat (cunoștințe noi, valori noi), sentimentele copiilor față de părinți devin mai atenuate. Scăderea autorității părinților, în comparație cu autoritatea profesorului, inevitabil „asanează" atitudinea elevului mic față de părinți.

În perioadele ulterioare în sentimentele copiilor față de părinți, conform părerii lui П. М. Якобсон, au loc modificări considerabile. În atitudinea față de părinți a preadolescenților se manifestă caracterul contradictoriu al trăirilor acestora. El se observă mai cu seamă atunci, când părinții adoptă stilul educațional autoritar. Din sentimentele preadolescenților față de părinți dispare gingășia, în schimb apare iritarea, dușmănia, tendința de a face totul invers. Spre deosebire de elevii claselor mici, prea-

dolescenții au mai multe trăiri negative vis-a-vis de părinți. Г. М. Бреслав afirmă că la această vârstă apare indiferența copiilor față de problemele părinților. În perioada adolescentină atitudinea copiilor față de părinți din nou se modifică. П. М. Якобсон remarcă că la această vârstă dispar exploziile afective în raport cu părinții, atitudinea critică preconcepută, înstrăinarea. Adolescenții manifestă stimă față de părinți, încredere, atașament. Atitudinea față de părinți a elevilor claselor superioare se aseamănă cu atitudinea elevilor claselor începătoare. Pentru adolescenți părinții devin prieteni mai mari. Modificările ce se produc în atitudinea adolescenților față de părinți și în viața lor afectivă în ansamblu sunt în funcție, după Г. М. Бреслав, de gradul de finisare a procesului de formare a sistemului integrativ de reglare afectivă. Constituirea către această vârstă a sentimentelor stabile și generalizate, apariția sentimentului de vină, de rușine sunt corelate de aptitudinea de a se transpune imaginar în timp și spațiu. Aptitudinea dată le asigură adolescenților previziunea și retrospecția afectivă a propriilor fapte și acțiuni.

Generalizând relatările prezentate în acest paragraf putem contura traseul dezvoltării la copil a trăirilor afective, funcționării lor și constituirii sentimentelor în temeiul acestei funcționări. Așadar, la începutul ontogenezei trăirile afective ale copilului poartă caracter difuz, dezobiectivat. Sincretismul trăirilor lui afective asigură nuanțarea într-un anumit mod a situațiilor și obiectelor (materiale și sociale) din jur. Conotația atribuită situațiilor și obiectelor este în funcție de corespunderea/necorespunderea lor trebuințelor individului. În rezultatul fixării și transferului trăirii afective ale subiectului asupra imaginii integre a situației, a obiectului se formează trăirile afective situative și obiectivate. Generalizarea acestora are drept impact formarea la copila **atitudinii** ca **trăire afectivă fundamentală pozitivă sau negativă** față de situații, obiecte și persoane. Trăirile afective

fundamentale marchează obiectul atitudinii, transformându-l în motiv. **Atitudinea**, la rândul său, generează un spectru larg de **trăiri afective derivate** ce se caracterizează prin activism orientat spre obiect sau de la el. Acestea sunt determinate și de atitudinea subiectului față de obiect, și de situația în care obiectul atitudinii se află. Grație contaminării afective, sintoniei și cotrăirii, trăirile afective derivate ale copilului, pe lângă atitudinea față de obiect, au drept izvor trăirile afective ale altor persoane. Atitudinea copilului față de persoanele din jur este condiționată nu numai de gradul de satisfacere/nesatisfacere a trebuințelor lui, dar și de atitudinea acestora din urmă față de copil: atitudinea generează atitudine de răspuns. Formarea pe parcursul pruncie și a vârstei fragede a atitudinilor ca trăiri afective fundamentale, consolidarea și cristalizarea lor, constituie începutul funcționării la copii a sentimentelor care se prezintă ca un sistem integru de trăiri afective fundamentale și derivate. Atât trăirile afective fundamentale ale individului, cât și trăirile afective derivate dau naștere trăirilor afective motivante și poartă răspundere de orientarea generală a comportamentului lui în raport cu cei din jur. În rezultatul dezvoltării psihice a copilului și formării la el a sentimentelor se modifică și se complică funcțiile trăirilor afective. Pe lângă funcția de „constatare", evaluare „post factum" a situației, trăirile afective la vârsta preșcolară încep să îndeplinească funcția de anticipare, previziune și retrospecție afectivă datorită includerii în structura lor a formelor complexe ale percepției, memoriei afective, gândirii intuitive și imaginației afective, acestea asigurându-le copiilor deja la această vârstă transpunerea imaginară în timp și spațiu. Apariția formelor noi de cotrăire bazate pe retrospecția și previziunea afectivă are drept impact formarea noilor trăiri afective care efectuează corecția afectivă a comportamentului copilului în raport cu obiectele sentimentelor sale. Pe parcursul ontogenezei timpurii obiectul principal

al sentimentelor copiilor sunt părinții. La diferite etape de vârstă se atestă schimbări în atitudinea față de părinți și manifestarea de către copii a sentimentelor față de ei. Modificările ce se produc în atitudinea și sentimentele copiilor față de părinți sunt, însă, insuficient cercetate în mod experimental, iar publicațiile la capitolul dat au preponderent un caracter descriptiv.

1.6. Căi și mijloace de formare planificată a sentimentelor

În pofida gradului insuficient de elaborare a problemei formării sentimentelor și a numărului redus de cercetări empirice în acest domeniu, actualmente în psihologia afectivității pot fi găsite destule teze considerate certe și utile pentru organizarea procesului de formare a sentimentelor cu un conținut dorit. Analiza literaturii de specialitate ne-a permis să evidențiem anumite căi de formare orientată a sentimentelor. În teoria lui A. H. Леонтьев [127] sunt expuse idei de importanță majoră pentru știința psihologică și practica educațională cu privire la formarea sentimentelor. Potrivit opiniei acestui psiholog formarea sentimentelor are loc în cadrul dezvoltării noilor conținuturi ale trăirilor afective și generalizării lor. Pentru dezvoltarea și obiectivarea sentimentelor noi mai există o cale - cotrăirea sentimentelor. Potrivit opiniei savanților A. H. Леонтьев [127], C. Л. Рубинштейн [145], A. B. Запорожец [113; 143] ș.a., experiența afectivă a subiectului se formează nu numai din propriile trăiri, dar și din trăirile altor persoane, comunicate de către acestea și cotrăite de către om. Cotrăirea trăirilor altei persoane obiectivează, formează la individ noi sentimente pe care anterior nu le-a avut. B. П. Зинченко [115] a subliniat că trăirea afectivă apărută la subiect prin cotrăire nu are la bază o careva trebu-

ință. Fiind, însă, trăită, având un anumit conținut, ea neapărat se obiectivează.

Ideea despre aceea că sentimentele omului pot deveni obiect al educației, că formarea lor poate avea caracter organizat a fost susținută de către mulți savanți, printre care A. H. Леонтьев [127], С. Л. Рубинштейн [145], П. М. Якобсон [159], Н. Д. Левитов [124] ș.a. Formarea sentimentelor în cadrul acțiunilor special organizate, susține П. М. Якобсон [159], А. Н. Лук [132], este un proces pe parcursul căruia are loc modificarea unor sentimente într-o anumită direcție și formarea la individ a noilor sentimente. Psihologi, precum Н. Д. Левитов [124], П. М. Якобсон [163], V. Pavelcu [32] au menționat că sentimentele se formează pe calea suscitării trăirilor afective, cristalizării lor în rezultatul generalizării afective specifice. Prin trăirile afective omul ajunge la cunoașterea și conștientizarea sentimentelor. Fiind trăite și conștientizate, trăirile afective se transformă în sentimente. Pentru generarea trăirilor afective cu un anumit conținut dorit, pentru repetarea și consolidarea lor e nevoie să se utilizeze în calitate de acțiuni orientate observarea faptelor oamenilor, a relațiilor dintre ei; analiza și evaluarea propriilor fapte și trăiri; perceperea operelor de artă, în care sunt redate trăirile oamenilor. Operele de artă suscită trăiri afective în temeiul mecanismului psihologic de contaminare afectivă și de coträire. Trăirile afective apărute în cadrul perceperii operelor de artă îi oferă subiectului posibilitatea de a trăi afectiv anticipativ rezultatele viitoarelor sale acțiuni (А. В. Запорожец [113; 143]. În opinia lui Г. М. Бреслав [88]caracterul ideator a-l acestor trăiri afective îi asigură subiectului și posibilitatea de a re-trăi și re-evalua comportamentul său din trecut.

Printre mijloacele expresive ale sentimentelor sunt numite operele literar- artistice. De rând cu limbajul artistic prozaic și poetic ce redă conținutul sentimentelor umane, pe parcursul

dezvoltării sale istorice omenirea a creat un alt„limbaj al sentimentelor" - muzica. Ea, susţine П. М. Якобсон [159], pe de o parte, redă particularităţile sentimentelor, iar pe de altă parte, prin conţinutul său trezeşte sentimente similare la ascultători. Despre muzică Th. Ribot [37] a scris că muzicianul se inspiră din cuvinte, adică transformă idei, imagini, reprezentări vizuale sau verbale în trăiri afective. Această transformare se exteriorizează într-o construcţie arhitectonică de forme sonore. Cu alte cuvinte, are loc activitatea receptoare din exterior spre interior, metamorfoza intelectului în afectiv, activitatea creatoare din interior spre exterior. Astfel, în muzică se redă succesiunea sentimentelor evocate. Muzica, subliniază Б. М. Теплов [153], arta în ansamblu, este unul din cele mai puternice mijloace de educare a sentimentelor: ea dezvoltă sensibilitatea afectivă a omului, lărgeşte experienţa lui emoţională. В. П. Зинченко [115] a marcat că experienţa afectivă se materializează în operele de artă, în mijloacele şi procedeele de exprimare a trăirilor afective cultivate de către omenire. Individul concret într-o măsură sau alta asimilează experienţa afectivă generalizată. Arta, continuă savantul, exercită asupra sistemului afectiv uman o influenţă cu adevărat magică, uimitoare, impunându-i uneori omului sentimente absolut nespecifice. Psihologia trebuie să cerceteze acest mecanism, iar practica să-l utilizeze. De aceste deziderate s-a condus în cercetarea sa A. Ţîbuleac [48] care a demonstrat convingător rolul activităţilor muzicale în constituirea orientărilor valorice ale adolescenţilor. În interacţiunea subiectului cu opera de artă, afirmă М. М. Бахтин [85], are loc dialogul dintre conştiinţe. În momentul „comunicării" cu arta, menţionează П. В. Симонов [147; 148; 149], funcţionează nu doar conştiinţa, dar şi subconştientul, şi supraconştientul.

Astfel, formarea sentimentelor are loc prin dezvoltarea noilor conţinuturi ale trăirilor afective şi generalizarea acestora.

Trecerea în revistă a literaturii de specialitate ne-a permis să facem următoarele generalizări:

1. În psihologia afectivității până în prezent se întâlnesc confuzii terminologice și poziții controversate privind definirea sentimentelor. Pentru unii autori esența sentimentelor rezidă în reflectarea atitudinii omului față de lume, pentru alții sentimentele sunt structuri de tendințe și năzuințe. O atare abordare a sentimentelor simplifică structura și funcțiile lor. Prin sentiment avem în vedere un sistem integrativ de trăiri afective evaluative și derivate motivante. Primele reflectă atitudinea subiectului față de obiectul ce are semnificație în procesul satisfacerii trebuințelor sale. Din ele derivă trăirile afective motivante care îl impulsionează pe subiect spre acțiune.

2. Gratitudinea este un sentiment ce apare la subiect față de oamenii care i-au făcut un bine. Condițiile psihologice necesare pentru apariția sentimentului de gratitudine sunt: realitatea obiectivă a binefacerii; perceperea, conștientizarea și evaluarea pozitivă de către subiect a binelui primit; transferul trăirilor afective evaluative asupra binefăcătorului și constituirea atitudinii pozitive față de el. Din această atitudine derivă tendința subiectului de a răspunde la binele primit. Astfel, gratitudinea are un obiect distinct – binefăcătorul și include în structura sa trăiri afective evaluative pozitive și trăiri afective motivante. Trăirile afective evaluative ale subiectului estimează pozitiv persoana care i-a făcut un bine, iar trăirile afective motivante îl impulsionează pe subiect la acțiunea de răspuns.

3. Sentimentele, prin caracterul său clar orientat spre obiect, devin importante motive sociale ce ocupă un loc de frunte în structura orientării personalității. Sentimentele, prin propria sa semnificație, devin valori ale subiectului. Printre sentimentele-valori se enumeră sentimentele de datorie, gratitudine, grijă, fidelitate etc. Sentimentele-valori sunt semnificative

pentru dezvoltarea personalității și cimentează relațiile dintre părinți și copii.

4. În ontogeneză sentimentele se formează în urma fixării și consolidării trăirilor afective evaluative situative. Generalizarea specifică a acestor trăiri are drept rezultat formarea atitudinii constante, aceasta devenind fundament al sentimentelor. De rând cu generalizarea în ontogeneză a propriilor trăiri afective în procesul de formare la subiect a sentimentelor noi participă așa mecanisme psihologice ca contaminarea afectivă și coträirea.

5. Formarea orientată a sentimentelor are loc prin dezvoltarea noilor conținuturi ale trăirilor afective, generalizarea și obiectivarea lor. Pentru generarea, consolidarea trăirilor afective și formarea în baza lor a fenomenelor afective complexe cu un anumit conținut dorit poate fi utilizată creația artistică ca limbaj specific de exprimare a sentimentelor. În temeiul mecanismului de contaminare afectivă și coträire perceperea operelor artistice contribuie la formarea planificată a sentimentelor.

2. METODOLOGIA ȘI REZULTATELE CERCETĂRII EXPERIMENTALE A SENTIMENTULUI DE GRATITUDINE AL ADOLESCENȚILOR FAȚĂ DE PĂRINȚI

2.1. Argumente privind selectarea probelor de cercetare

Cercetarea empirică a sentimentelor, inclusiv și a sentimentului de gratitudine implică anumite dificultăți. Una dintre ele este lipsa instrumentarului psihologic pentru cercetarea trăirilor constituiente ale unui sentiment concret în ansamblul apariției și manifestării lui. În literatura de specialitate se menționează că studierea sentimentelor prin metodele științifice în genere este considerată imperfectă. Observarea sentimentelor, consideră V. Pavelcu [32], este ineficientă din cauza polisemiei exprimării lor, iar datele introspecției sunt puțin credibile. În același timp, autorul citat afirmă: „În cazul când nu s-a făcut încă sau nu este posibil experimentul și controlul științific, riguros, nu înseamnă, că trebuie să renunțăm la înaintarea ipotezelor și interpretarea faptelor. În domeniul sentimentelor suntem obligați să ne aplecăm încă în mare măsură asupra mărturiilor empirice, adesea vagi și ambigue, interpretându-le în contextul ideilor pe care ni le oferă știința. Este înțelept să ne mulțumim deocamdată cu aceasta, chiar dacă faptele nu pot fi exprimate prin formule matematice și trecute prin rețelele unui creier electronic" [32, p.8-9]. Alt specialist în materie - Н. Грот [105]- ne îndeamnă să căutăm căi indirecte de cercetare în cazul în care problema nu poate fi

soluţionată pe căi directe. Luând în calcul aceste opinii am decis să investigăm sentimentul de gratitudine al adolescenţilor faţă de părinţi pe căi indirecte. În studiul realizat am considerat că părinţii se prezintă pentru adolescenţi ca binefăcători. Esenţa binefacerii constă în satisfacerea de către părinţi a trebuinţelor copiilor săi. Evaluarea de către adolescenţi a satisfacerii trebuinţelor lor de către părinţi se manifestă în formă de trăiri afective evaluative pozitive sau atitudine pozitivă. Şi aceasta în temeiul legăturii psihologice dintre trebuinţe şi atitudini. Drept formă de manifestare a trăirilor afective motivante, a dorinţelor de a se revanşa pentru binele primit, am considerat empatia adolescenţilor cu părinţii sau tendinţa lor de a cotrăi trăirile părinţilor săi. Consideraţia dată are la bază opiniile unor savanţi. Specialişti în materie precum McCullough şi colegii lui menţionează că aptitudinea de a trăi sentimentul de gratitudine corelează pozitiv cu empatia şi cu aptitudinea de a-i înţelege pe alţii. Savanţii R. Lazarus şi B. Lazarus [74] de asemenea consideră că gratitudinea face parte din trăirile empatice. A trăi sentimentul de gratitudine poate,după părerea lor, doar persoana care cotrăieşte acţiunile binefăcătorului. Solidarizându-ne cu aceste idei despre corelaţia gratitudinii cu empatia, vom reliefa şi o altă legătură a acestor două variabile. Potrivit opiniei psihologilor – Т. П. Гаврилова [102; 103], И. М. Юсупов [158] – trăirile empatice ale subiectului sunt un răsunet afectiv la trăirile altor persoane. Т. П. Гаврилова, în speţă, menţionează că ecoul empatic are drept izvor trebuinţa subiectului de a-şi vedea obiectul atitudinii pozitive binedispus, satisfăcut, în afara oricărui pericol. Trebuinţa dată se realizează prin **activismul** subiectului orientat spre obiect. Trăirile empatice, în esenţă, prezintă trăiri afective derivate cu caracter motivant ce izvorăsc din atitudine şi o concretizează (В. К. Вилюнас [94; 96]). Elementul activ al trăirilor empatice este exprimat şi în semnificaţia unor cuvinte ce desemnează anumite trăiri afective

derivate motivante. De exemplu, trăirea afectivă numită „milă" în „Noul dicționar universal al limbii române" (I. Oprea, C.-G. Pamfil, R. Radu, V. Zăstroiu [30]) este dată ca sentiment de compătimire pentru durerile, suferințele cuiva și **pornirea** de a i le ușura. Deci, trăirile empatice ale subiectului conțin în sine tendința lui de a ușura suferințele obiectului atitudinii pozitive și sunt nu alt ceva decât **tendințe** de a-i face obiectului acestei atitudini un bine. Primul bine pe care îl poți face altui om, ca răspuns la binele, pe care ți l-a făcut el, constă în coträirea trăirilor lui atât pozitive, cât și negative, deoarece cotrăirea sintonizată îi diminuează cât de cât trăirile negative și i le fortifică pe cele pozitive. Prin urmare, trăirile empatice,conțin în sine **tendința** de a-i face altuia un bine. În baza acestor păreri am cercetat succesiv și separat atât trăirile afective evaluative, cât și trăirile afective motivante ce intră în arhitectonica gratitudinii. Astfel, pentru a măsura trăirile afective evaluative sau atitudinea adolescenților față de părinți ca binefăcători, am utilizat proba Testul de culori al atitudinilor (TCA). Pentru cercetarea trăirilor afective motivante, a tendinței adolescenților de a cotrăi cu părinții am administrat proba „Examinarea expresă a empatiei". În scopul investigării evaluării și conștientizării de către adolescenți a binelui primit de la părinți în formă de atitudine pozitivă am administrat testul „Comportamentul părinților și atitudinea copiilor față de ei" (ADOR).

Dat fiind faptul că sentimentele, ca trăiri afective nemijlocite, pot fi exprimate prin sistemul de „unități" ale conștiinței de natură obiectiv-cognitivă (A. H. Леонтьев), am elaborat și am inclus în lista probelor constatative metoda psihodiagnostică verbală și anume, proba de autoevaluare a sentimentelor „7 cuvinte". Ea a fost orientată spre studierea locului gratitudinii în topul sentimentelor nutrite de către adolescenți față de părinți. Întrucât proba a inclus cuvinte ce semnifică trăiri afec-

tive pasiv-evaluative și trăiri afective motivante, ea a avut drept scop și relevarea raportului dintre aceste două feluri de trăiri afective autoevaluate de către adolescenți.

În literatura de specialitate (А. Н. Лутошкин, [134]; [137]) testul de culori al atitudinilor (TCA) este caracterizat drept metodă neverbală ce are drept scop studierea componentei afective a atitudinii subiectului față de persoanele semnificative pentru el. Proba denotă atât nivelul conștientizat al atitudinii, cât și nivelul parțial neconștientizat al acesteia. Temeiurile teoretice ale TCA sunt: concepția atitudinilor elaborată de către В. Н. Мясищев, ideile lui Б. Г. Ананьев despre natura imaginativă a structurilor psihice de orice nivel și complexitate, ideile lui А. Н. Леонтьев despre țesutul afectiv al sensului personal ce reglează procesele arhicomplexe ale comunicării, activității și comportamentului personalității. Baza metodologică a TCA o constituie experimentul asociativ de culori fondat pe presupunerea potrivit căreia caracteristicile esențiale ale atitudinilor față de persoanele semnificative se reflectă în asociațiile de culori. În corespundere cu presupunerea dată, experimentul asociativ de culori asigură relevarea componentelor profunde, parțial neconștientizate ale atitudinilor, ocolind mecanismele de apărare ale sistemului verbal al conștiinței, mecanisme ce denaturează informația. Percepția culorilor are strânse legături cu viața afectivă a personalității. Corelația în cauză, confirmată în multiple cercetări experimental-psihologice, ani la rând se folosește în diverse metode psihodiagnostice. În ele reacția subiectului la culorile-stimuli se folosește în calitate de indicator al stării afective generale. TCA se deosebește de metodele de acest gen prin aceea că el arată atitudinea subiectului față de obiectul concret. La administrarea TCA se utilizează setul de culori-stimuli ca și în testul Luscher: albastru, verde, roșu, galben, violet, cafeniu, negru și sur. E de

menționat că administrarea repetată a TCA permite reliefarea dinamicii atitudinii subiectului față de obiect.

Proba intitulată „Comportamentul părinților și atitudinea copiilor față de ei" (ADOR) este menită să elucideze felul cum percep și evaluează adolescenții atitudinea părinților față de ei. Testul cuprinde 50 de itemi și conține cinci scale care reflectă diverse conținuturi ale atitudinii părinților evaluate de către adolescenți: interes pozitiv (POZ), directoare (DIR), ostile (HOS), autonome (AUT) și inconsecvente (NED). Drept reper pentru testul ADOR a servit chestionarul lui E. Schaffer elaborat în anul 1965. În rezultatul conlucrării științifice internaționale dintre laboratorul psihologiei clinice al Institutului В. М. Бехтерев și Institutul de psihodiagnostică (Bratislava, Slovacia), З. Матейчик și П. Ржичан au modificat chestionarul, l-au adaptat la condițiile socioculturale respective și l-au aprobat în 1983 pe eșantioane de adolescenți din Cehoslovacia, iar mai târziu și din fosta U.R.S.S.

Testul „Examinarea expresă a empatiei" a fost elaborat de către И. М. Юсупов [206] și prezentat în limba română în „Practicum la psihologia generală" (C. Ețco, Iu. Fornea [34]). Proba oferă informații despre nivelurile empatiei subiecților cercetați și asigură investigarea tendințelor lor de a cotrăi: cu părinții, cu animalele, cu bătrânii, cu copiii, cu personajele operelor artistice, cu oamenii necunoscuți sau puțin cunoscuți.

Prin urmare, concepțiile elaborate în psihologia afectivității potrivit cărora în structura sentimentelor, inclusiv și a gratitudinii, intră trăirile afective evaluative fundamentale (atitudinea) și trăirile afective motivante ce derivă din ele (tendințele, năzuințele)ne îndreptățesc utilizarea metodelor enumerate mai sus în calitate de căi indirecte de cercetare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți.

2.2. Descrierea instrumentarului psihodiagnostic al studiului constatativ

Testul de culori al atitudinilor (TCA). Administrarea testului a inclus două etape: 1) Subiecții au indicat cu care din culori se asociază cel mai mult mama și tata; 2) Subiecții au aranjat culorile în ordinea preferințelor (de la cea mai plăcută la cea mai neplăcută).

Rezultatele obținute în urma testării au fost notate în fișa respectivă (Anexa 1). La interpretarea datelor ne-am condus de indicația propusă de către autorul testului (А. Н. Лутошкин [134], p. 272), și anume: de a determina ce poziție (rang) ocupă culoarea asociată cu persoana concretă în ierarhia culorilor aranjate după preferință de către subiect. În cazul în care persoana se asociază cu o culoare ce ocupă primele locuri în ierarhie, atunci se consideră că față de această persoană subiectul are atitudine pozitivă. Și, invers, dacă persoana se asociază cu o culoare ce ocupă ultimele locuri în ierarhie, atunci la subiect se constată atitudine negativă față de această persoană. Ca și alți autori (И. Кауненко [118], L. Gașper [20]) care au folosit TCA în scopul cercetării atitudinilor, noi am calculat pentru fiecare părinte în parte diferența dintre rangul culorii asociate cu ei și rangul celei mai preferate culori (1). După ele am determinat atitudinea subiecților supuși cercetării față de ambii părinți. Diferența dintre ranguri poate oscila de la 0 (zero) la 7. Am stabilit că diferența egală cu: 0-1 puncte denotă o atitudine pronunțat pozitivă; 2-3 puncte - atitudine pozitivă; 4-5 puncte - atitudine negativă; 6-7 puncte - atitudine pronunțat negativă.

Proba întitulată **„Comportamentul părinților și atitudinea copiilor față de ei" (ADOR)** a fost aplicată în corespundere cu rigorile indicate în elaborarea metodică propusă de către Л. И. Вассерман, И. А. Горьковая, Е. Е. Ромицына [92]. Traducerea în limba română a chestionarului a fost realizată de către doi

experți: psiholog ce cunoaște limba română și rusă, specialist în filologia română și cunoscător al limbii ruse. Chestionarul a fost însoțit de următoarea instrucțiune: „Vă rugăm să apreciați, reieșind din propria experiență, care din afirmațiile indicate sunt cele mai caracteristice pentru părinții Dvs. Pentru aceasta citiți cu atenție fiecare afirmație, fără a scăpa din vedere vre-o una. Dacă considerați că afirmația pe deplin redă principiile educaționale ale tatălui Dvs.(ale mamei Dvs.), atunci încercuiți cifra „2". Dacă considerați că afirmația dată se potrivește parțial pentru tata Dvs. (pentru mama Dvs.), atunci încercuiți cifra „1". Dacă, după părerea Dvs., afirmația nu se referă la tatăl Dvs. (mama Dvs.), atunci încercuiți cifra „0" .

Subiecților li s-a propus fișa de înregistrare pentru a fi completată separat pentru ambii părinți. Între chestionarul cu referire la mamă și cel cu referire la tată diferență nu există. Doar afirmațiile cu referire la mamă sunt prezentate la genul feminin, iar cu referire la tată - la genul masculin. Fișele au fost completate separat. Subiecții au răspuns la întrebările cu referire la un părinte și numai după aceasta li s-a propus al doilea chestionar pentru celălalt părinte.

După ce au fost completate ambele fișe, toate datele obținute au fost introduse în „Foaia de evaluare" (Anexa 2) aparte pentru mamă și pentru tată. În continuare s-a calculat suma aritmetică a punctelor brute pentru fiecare scală: POZ - interesul pozitiv, DIR - directivitatea, HOS - ostilitatea, AUT - autonomia și NED - inconsecvență. Ținând cont de faptul că în lotul experimental au fost incluși adolescenți de diferite vârste și gen, că s-a cercetat felul cum percep ei și atitudinea mamei, și cea a tatălui, la următoarea etapă de prelucrare a rezultatelor punctele brute au fost standardizate în corespundere cu cerințele testului. Datele standardizate oscilează de la 1 la 5, norma fiind semnificația medie, adică 3. Dacă scala capătă 1-2 puncte, atunci se consideră că în

opinia adolescentului atitudinea dată se manifestă slab în comportamentul părintelui; 4-5 puncte denotă că atitudinea dată se prezintă destul de pronunțat. Fiecare scală are patru interpretări separate în dependență de faptul, cine este protagonistul comportamentului, acțiunii, tendinței, atitudinii (mama sau tata) și cine este evaluatorul acestui comportament (fiul sau fiica). Astfel, atitudinea mamei este calificată de către băieți drept pozitivă în cazul în care ea: are față de fecior poziție relativ critică, îl susține, îi acordă ajutor, îl tutelează, nu manifestă conformism excesiv, autoritarism, suspiciune, tendință spre liderism. În viziunea fetelor interesul pozitiv al mamei se manifestă atunci, când dânsa acceptă psihologic fiica, vede în ea un copil mic, îi acordă atenție, ajutor, are grijă de ea, îi limitează independența, manifestă îngăduință și tinde să-i satisfacă orice dorință.

Felul cum califică băieții interesul pozitiv al tatălui de asemenea diferă de felul cum percep fetele o atare atitudine a lui. Băieții consideră că tatăl are față de ei interes pozitiv atunci, când el nu aplică forța brutală; nu tinde spre putere indivizibilă; nu recurge la declararea dogmelor pentru a obține bunăvoința și respectul față de persoana sa. Dacă relațiile dintre tată și fiu sunt întemeiate pe încredere, dacă adevărul este căutat prin discuții în care se ascultă diverse argumente și se dă prioritate logicii bunului simț, atunci fiul se simte psihologic acceptat de către acest părinte.

Interesul pozitiv al tatălui față de fiică trebuie, după părerea adolescentelor, să includă atenție, căldură și bunăvoință. Totodată, comportamentul tatălui în raport cu fiica trebuie să excludă trecerea bruscă de la pedepsele aspre la îngăduință excesivă. Altfel spus, fetele văd interesul pozitiv al taților atunci, când în relațiile lor predomină atitudinile calde, prietenești cu indicarea clară a limitelor celor permise și interzise. Esența celorlalte patru scale o prezentăm succint în tabelul ce urmează.

Conținutului scalelor la Testul ADOR

Subiectul evaluării	Conţinutul comportamentului, atitudinii	
	mamei	tatălui
	Directoare/director	
Adolescentul	În comportamentul director al mamei faţă de fecior, adolescenţii văd impunerea sentimentului de vinovăţie faţă de ea, de declaraţiile ei şi permanenta reamintire despre aceea că „mama jertfeşte totul pentru binele feciorului", despre asumarea responsabilităţii sale pentru tot ce a făcut, şi va face copilul ei. Mama parca ar pretinde din start că statutul ei şi aprecierea celor din jur, ar depinde de corespunderea feciorului ei de "copil etalon", excluzând posibilitatea altor modalităţi de exprimare. Astfel, mama tinde prin orice mijloace să excludă comportamentul incorect al feciorului, pentru „a nu se face de ruşine". Dar formele simple de manifestare a sensibilităţii, de exprimare a simpatiei, care trezesc relaţii emoţionale pozitive, nefavorabil corelează cu atitudinea directoare de interacţiune dintre mamă şi adolescent.	Comportamentul director în relaţia cu feciorul, tatăl o manifestă prin tendinţa de a fi lider, pe calea câştigării autorităţii, bazată pe realizări de-facto şi pe comunicarea în stil dominant. Puterea sa asupra feciorului se manifestă, în principal, în dirijarea şi corectarea în timp util a comportamentului copilului, excluzând ambiţia despotică. Şi totuşi, el foarte clar îi dă de înţeles feciorului, că doar pentru binele lui jertfeşte parţial din puterea pe care o deţine; că acest lucru nu e doar protecţie ci, o tendinţă de a rezolva totul prin metode educative paşnice, în pofida gradului de iritare.

Adolescenta	Descriind atitudinea directoare a mamei, adolescentele au observat din partea acestora un control sever, o tendința ușoară de aplicare a forței, bazată pe ambiție, neaprobând, în acest caz, exprimarea de către fiică a părerilor proprii. Aceste mame contează mai mult pe o pedeapsă aspră, considerând cu îndărătnicie, că „ele întotdeauna au dreptate, iar copiii sunt prea mici, pentru a judeca despre aceasta".	Adolescentele își imaginează comportamentul director al tătălui ca o imagine a unei „mâini puternice", gata să se strângă în pumn, ori să le indice locul lor în societate și, în mod particular, în familie. Tatăl cu un comportament director parcă și-ar orienta fiica pe calea cea dreaptă, forțând-o să se supună normelor și regulilor de comportare acceptate în societate, depozitând în sufletul ei precepte morale.
	Ostilă/ostil	
Adolescentul	Manifestarea dușmăniei mamei față de feciorul adolescent se caracterizează prin agresivitate și stricteţe excesivă în relațiile interpersonale. Orientarea mamei în mod exclusiv spre sine, amorul propriu, simțul autoafirmării exagerat, de regulă, exclud acceptarea copilului. El este perceput, înainte de toate, ca un adversar, pe care trebuie să-l reprimi, în scopul confirmării importanței propriei. Astfel, atitudinea nepăsătoare față de adolescent este mascată și adesea prezentată drept reținere, modestie, respectare a „etichetei" și chiar subordonare față de acesta.	Tații care manifestă cruzime totdeauna sunt de acord cu opiniile general acceptate, se conformează convențiilor, tind să satisfacă exigențele altora pentru a crea imaginea unui tată „bun" și menținerea unor relații pozitive. Educând, ei încearcă să-și muștruluiască feciorii în corespundere cu felul cum ar trebui să fie un copil ideal, reprezentare acceptată în societate și cultura respectivă. Tații tind să le dea fiilor studii cât mai vaste, să le dezvolte diverse aptitudini, fapt care, de cele mai multe ori duce la suprasolicitarea organismului tânăr.

	În acelaşi timp se poate observa o suspiciune grăitor exprimată, predispoziţia către o critică excesivă la adresa feciorului şi a celor din jur, scopul cărora fiind tendinţa de a-l înjosi în faţa celor din preajmă. Alături de acestea, permanent (în special la nivel verbal) se demonstrează o activizare pozitivă, responsabilitate pentru soarta feciorului.	Alături de aceasta, se manifestă dependenţa deplină de opiniile celorlalţi, frica şi neputinţa, imposibilitatea de a se opune lor. În acelaşi timp, tatăl este dur şi pedant faţă de fecior. Adolescentul se află permanent într-o stare de aşteptare neliniştită, de apreciere a activităţii lui şi pedeapsa părinţilor printr-o respingere de tipul: „Cum de îndrăzneşti să nu corespunzi celor ce se aşteaptă de la tine, doar eu jertfesc totul, pentru a face din tine om". Şi imediat se manifestă o permanenta nemulţumire, o atitudine sceptică faţă de realizările fiului, fapt care, indiscutabil, scade motivaţia acestuia pentru activitate.
Adolescenta	Ostilitatea mamelor faţă de fiicele adolescente se descrie printr-o atitudine suspectă faţă de mediul familial, ce se caracterizează prin distanţarea faţă de membrii familiei (în particular, faţă de copii). Comportamentul suspect şi neglijarea normelor sociale duc, de regulă, la îngrădirea şi postarea lor deasupra celorlalţi.	În cazul dat este vorba despre un tip nefavorabil de relaţii ale tatălui cu fiica, exprimat prin exigenţă extremă orientată spre etalonul de „copil ideal", corespunderea cu o dependenţă excesiv de dură pe de o parte, şi respingerea unei atitudini reci din punct de vedere afectiv – pe de altă parte. Toate acestea duc la dereglarea relaţiilor dintre tată şi fiica adolescentă, ceea ce la rândul său condiţionează creşterea tensiunii, nervozităţii şi instabilităţii adolescentei.

	Autonomă/autonom	
Adolescentul	Comportamentul autonom al mamei în relaţia cu feciorul este percepută de el ca un dictat, o încântare totală de la deţinerea puterii, demonstrând chiar o anumită manifestare maniacală în această privinţă, necunoscând nici un fel de variaţii. În acest caz, mama nu-l recunoaşte pe fecior ca pe o personalitate cu sentimentele, cu gândurile, cu cunoştinţele şi impulsurile lui; ea fiind întruchiparea „oarbă" a puterii şi ambiţiilor, cărora toţi, indiferent de orice, sunt datori să se supună. Totodată, forma de adaptabilitate a autorităţii de către mamă, bazată pe încredere şi respect, de asemenea, utilizarea formelor admisibile de asprime şi brutalitate, se dovedesc necaracteristice atitudinii autonome a mamelor în relaţiile cu feciorii adolescenţi. De asemenea, în opinia fiilor, nici ataşamentul emoţional, nici stilul prietenesc de comunicare nu pot avea legătură cu izolarea şi neimplicarea mamei în treburile feciorului.	Comportamentul autonom al tatălui faţă de fecior se manifestă în nişte relaţii formale în procesul educativ, în imparţialitatea excesivă în procesul de comunicare. Interacţiunea se întemeiază de pe poziţia puterii şi a despotismului. Tatăl îşi „observă" feciorul doar în cazurile, când acesta a greşit ceva, totodată, chiar şi pentru a analiza cele întâmplate, de regulă, „nu are timp". El este foarte ocupat de sine, pentru a pătrunde în viaţa şi, respectiv, problemele feciorului. Despre acestea tatăl află doar la rugămintea fiului de a-l ajuta sau de a se sfătui într-o întrebare sau alta, neostenindu-se, în mod deosebit cu multe explicaţii. Pe tată nu-l interesează preocupările feciorului, cercul lui de cunoştinţe, studiile, el doar mimează faptul că acestea îl neliniştesc. Adesea, pur şi simplu, îl irită faptul atunci când feciorul i se adresează.

Adolescenta	Atitudinea autonomă a mamelor exclude o careva dependență de copil, față de starea și cerințele lui. Sunt negate, de asemenea, orice forme de grijă și tutelă față de fiice. Astfel de mame sunt apreciate de adolescenți ca îngăduitoare, lipsite de exigență. Practic ele nu stimulează copiii, relativ rar le fac observații, nu acordă atenție educației lor.	Adolescentele descriu comportamentul autonom al taților ca o pretenție de a avea rol de lider, însă un lider de neatins, inaccesibil pentru o colaborare cu el. Tatăl se prezintă ca un om îngrădit de problemele familiei, parcă de un zid nevăzut, care există paralel cu ceilalți membri ai familiei sale. Tatălui îi este absolut indiferent, ceea ce are loc în jurul său, astfel încât, acțiunile sale nu sunt coordonate cu necesitățile și cerințele celor apropiați, interesele cărora sunt ignorate.
	Inconsecventă/ inconsecvent	
Adolescentul	Lipsa de inconsecvență din partea mamelor, în ceea ce privește educația, este apreciată de adolescenți ca o oarecare succesiune (în dependență de gradul de importanță informațional) a astfel de tendințe psihologice ca: superioritatea forței, ambiției și supunerii (în forme de adaptabilitate), delicateții, altruismului excesiv și a suspiciunii. În plus, toate ele au o tendința către manifestări extremale (amplitudinea oscilațiilor fiind maximală).	Inconsecvența măsurilor de educație folosite de către tată față de feciorii adolescenți, cei din urmă o văd în acțiuni imprevizibile, în imposibilitatea de a prevedea cum tatăl lor reacționează într-o situație sau alta; va supune feciorul unei pedepse aspre pentru încălcări nesemnificative sau îl va dojeni doar pentru o încălcare serioasă, obținând simplu o promisiune de la ultimul că aceasta nu se va repeta; un astfel de tată fie că mult și meticulos îi va „băga mințile în cap", fie va primi cu încredere asigurarea feciorului despre nevinovăția sa.

		Comportamentul inconsecvent în organizarea educației de către ambii părinți este apreciată la fel de către adolescenți ca o tendință către forme extremal-contradictorii de mani-festare, cu o amplitudine maximă de exprimare. Pe deasupra, din partea mamelor în opoziția puterii și neîncrederii este cedarea și hiperproiectarea, iar din partea taților – încrederea și conformismul.
Adolescenta	Prin inconsecvență în practica educațională din partea mamei fetele înțeleg schimbarea bruscă a stilului, a procedeelor cu o trecere de la cele mai severe la cele mai liberale și invers, trecerea de la acceptarea psihologică la respingerea emoțională a fiicei.	În acest caz tatăl se manifestă ca un om absolut imprevizibil cu un grad suficient de înalt a probabilității că în comportamentul lui pot apărea tendințe psihologice totalmente opuse și cu o amplitudine de oscilare maximală.

Testul **„Examinarea expresă a empatiei"** prevede un chestionar alcătuit din 36 de afirmații cu 6 variante de răspuns: „nu știu", „niciodată sau nu", „uneori", „deseori", „aproape întotdeauna", „întotdeauna sau da". Numărul afirmației, variantele de răspuns și valoarea lor numerică (0, 1, 2, 3, 4, 5) au fost înscrise în foaia de răspuns. Împreună cu aceasta subiecților li s-a propus chestionarul și instrucțiunea: „Vă propunem să apreciați câteva afirmații. Răspunsurile Dvs. nu vor fi calificate drept bune sau rele, de aceea vă rugăm să manifestați sinceritate, fără a reflecta prea mult asupra afirmațiilor. Sunt veridice acele răspunsuri care v-au venit în minte cele dintâi. Citind în chestionar afirmația, notați în fișă răspunsul – în dreptul numărului corespunză-

tor - părerea Dvs. sub una din cele 6 gradații, fără a omite vreo afirmație".

Prelucrarea datelor s-a făcut în conformitate cu explicațiile de rigoare prezentate în „Practicum la psihologia generală" elaborat de către C. Ețco, Iu. Fornea [34]. Chestionarul, foaia de răspuns, modul de prelucrare a datelor, nivelurile empatiei și cheia de descifrare sunt incluse în Anexa 3.

Pentru administrarea **probei de autoevaluare a sentimentelor „7 cuvinte"** am alcătuit un glosar de termeni ce desemnează anumite trăiri afective evaluative și motivante. Acesta include semnificația cuvintelor: admirație, antipatie, bucurie, datorie, devotament, dezamăgire, dispreț, dragoste, gratitudine, grijă, indignare, încredere, mândrie, milă, neîncredere, remușcare, respect, rușine, simpatie, ură (semnificația noțiunilor indicate sunt prezentate în Anexa 4). Adolescenții incluși în cercetarea de constatare au fost rugați să citească atent glosarul, iar mai apoi să aleagă din ele 7 cuvinte care semnifică trăirile și sentimentele nutrite față de tată, aranjându-le după intensitate în ordine descrescândă. După ce au fost completate fișele pentru tată, subiecților li s-a propus să facă același lucru cu referire la mamă. Prelucrarea datelor a inclus calcularea rangurilor cuvintelor-sentimente după frecvența includerii lor în listă de către adolescenți (separat pentru fiecare părinte). Totodată am evidențiat și opțiunea (poziția) fiecărui cuvânt în lista celor 7 sentimente alese.

Probele descrise au fost aplicate în ordinea expunerii lor în acest paragraf. Cercetarea a fost efectuată pe un eșantion de adolescenți. În el au fost incluși elevi ai claselor superioare în vârstă de 16-18 ani care își fac studiile în cadrul unei și aceleiași instituții de învățământ - Liceul Republican cu profil real din orașul Chișinău. Potrivit periodizării acceptate în psihologia vârstelor (T. Crețu [13]) acest segment etativ corespunde vârstei adolescentine. În lista eșantionului pentru experimentul consta-

tativ au fost înscriși 197 adolescenți dintre care 123 de fete și 74 de băieți care au format două grupuri independente. Menționăm, că în experimentul de constatare au participat doar elevi din familii complete.

Rezumând conținutul acestui paragraf, vom releva că în studiul realizat, ținând cont de arhitectonica sentimentului de gratitudine și de condițiile psihologice de apariție și manifestare a acestui sentiment, am cercetat mai întâi de toate atitudinea, ca trăire afectivă evaluativă fundamentală a adolescenților în raport cu părinții care, satisfăcând trebuințele copiilor săi, le fac un bine. În acest scop am administrat „Testul de culori al atitudinilor". Testul „Comportamentul părinților și atitudinea adolescenților față de ei" a fost administrat în scopul cercetării felului cum percep și conștientizează adolescenții binele primit de la părinți în formă de atitudine pozitivă. La investigarea trăirilor afective motivante, în special a tendinței de a cotrăi cu părinții, am utilizat proba „Examinarea expresă a empatiei". Pentru a evidenția locul gratitudinii în topul sentimentelor nutrite de către adolescenți față de părinți și în vederea stabilirii raportului dintre trăirile afective evaluative și cele afective motivante am inclus în lista probelor de constatare metodica de autoevaluare a sentimentelor „7 cuvinte".

2.3. Trăirile afective evaluative fundamentale ale adolescenților față de părinți

Potrivit tezelor teoretice expuse în primul capitol, conotația pozitivă/negativă a trăirilor afective evaluative ale subiectului reflectă satisfacerea/nesatisfacerea trebuințelor lui. Intensitatea trăirilor afective evaluative indică gradul satisfacerii/nesatisfacerii trebuințelor subiectului de către obiect. În temeiul acestor postulate despre legătura psihologică dintre trebuin-

țele subiectului și trăirile lui afective evaluative, în paragraful ce urmează am intenționat să stabilim ce atitudine au adolescenții față de părinți sau în ce măsură părinții satisfac trebuințele copiilor săi. Din punct de vedere al cercetării sentimentului de gratitudine, analiza datelor cu privire la trăirile afective evaluative ale adolescenților vis-a-vis de părinți permite stabilirea condițiilor psihologice pentru manifestarea de către copii a sentimentului dat - a prezenței binefacerii din partea părinților sub formă de satisfacere a trebuințelor copiilor săi și a evaluării pozitive de către adolescenți a părinților-binefăcători. Ținând cont de aceste teze am purces la analiza datelor obținute prin intermediul testului de culori al atitudinilor (TCA). Dat fiind faptul, că trăirile afective evaluative, după cum s-a menționat anterior, mai sunt numite fundamentale, ele constituind atitudinea adolescenților față de părinți, în continuare vom folosi îmbinarea de cuvinte „trăiri afective evaluative fundamentale" și conceptul „atitudine" ca sinonime. În tratarea rezultatelor am fost ghidați de următoarea **ipoteză**: trăirile afective evaluative fundamentale ale adolescenților depind de faptul cine este obiectul evaluării - mama sau tata; de genul și vârsta subiecților evaluării.

Analiza rezultatelor reclamă prezentarea tabloului general al trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenților de 16-18 ani față de părinți. Concentrarea atenției doar asupra coloraturii trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenților vis-a-vis de părinți ne-a orientat spre divizarea subiecților în trei grupe. În prima au fost incluși adolescenții cu atitudine pozitivă față de ambii părinți (150 persoane; 76,1%). În a doua grupă au intrat adolescenții cu atitudine pozitivă față de un părinte și cu atitudine negativă față de al doilea părinte (41; 20,8%). A treia categorie au constituit-o adolescenții cu atitudine negativă față de ambii părinți (6; 3,1%).

Luarea în considerație a celei de a doua caracteristici a trăirilor afective evaluative fundamentale - a intensității lor- ne-a

permis să scoatem în evidență prezența la adolescenți a mai multor variante ale atitudinii față de părinți [26; 84]. Astfel am depistat: adolescenți cu atitudine pronunțat pozitivă (++) față de ambii părinți (64; 32,5%); adolescenți cu atitudine pozitivă (+) față de ambii părinți (16; 8,1%); adolescenți cu atitudine pronunțat pozitivă (++) față de un părinte și pozitivă (+) față de al doilea părinte (70; 35,6%); adolescenți cu atitudine pronunțat pozitivă (++) față de un părinte și pronunțat negativă (--) față de al doilea părinte (9; 4,6%); adolescenți cu atitudine pronunțat pozitivă (++) față de un părinte și negativă (-) față de al doilea părinte (6; 3,0%); adolescenți cu atitudine pozitivă (+) față de un părinte și negativă (-) față de al doilea părinte (21; 10,7%); adolescenți cu atitudine pozitivă (+) față de un părinte și pronunțat negativă (--) față de al doilea părinte (5; 2,5%); adolescenți cu atitudine negativă (-) față de un părinte și pronunțat negativă (--) față de al doilea părinte (4; 2,0 %); adolescenți cu atitudine negativă (-) față de ambii părinți (2; 1,0%). Adolescenți cu atitudine pronunțat negativă (--) față de ambii părinți n-au fost înregistrați.

Constatările făcute până aici vorbesc despre aceea că atitudinea adolescenților față de fiecare părinte în parte diferă și după conotație, și după intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale. Faptul dat ne-a impus să analizăm în continuare separat rezultatele obținute cu privire la atitudinea subiecților față de mamă și la cea față de tată. Ne vom referi mai întâi la atitudinea adolescenților față de mamă. Potrivit datelor căpătate prin TCA din numărul total de subiecți supuși cercetării 124 (63,0%) adolescenți au dat dovadă de atitudine pronunțat pozitivă față de mamă; 63 (32,0%) - de atitudine pozitivă față de ea și doar la 10 adolescenți, ceea ce constituie 5,0% din tot eșantionul, a fost depistată atitudinea negativă față de mamă. Atitudinea pronunțat negativă față de mamă nu a fost înregistrată nici la un adolescent. Cât privește atitudinea față de tată, am fixat următoarele rezultate: la 87 dintre subiecți (44,2%) a fost atestată ati-

tudinea pronunțat pozitivă față de tată; la 66 (33,5%) adolescenți -atitudine pozitivă față de el; la 27 (13,7%) – atitudine negativăși la 17 adolescenți (8,6%) – atitudine pronunțat negativă față de tată (vezi figura 2.1.).

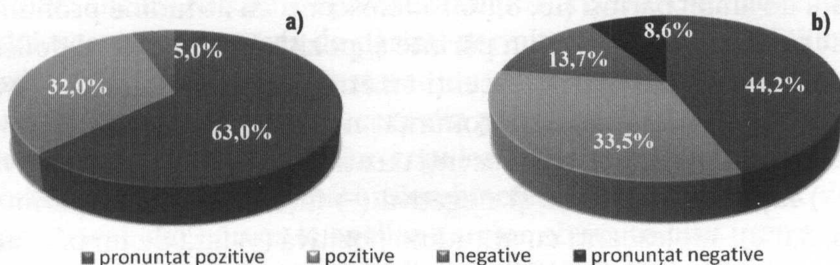

Fig. 2.1. Ponderea adolescenților ce au trăiri afective evaluative fundamentale de diferită coloratură și intensitate față de: a) mamă; b) tată

Din rezultatele prezentate în diagramele circulare ușor sesizăm că la adolescenții incluși în cercetare a fost atestată atitudinea pronunțat negativă doar față de tată (17; 8,6%). Numărul adolescenților cu atitudine negativă față de tată (27; 13,7%) este mai mare decât numărul adolescenților cu atitudine negativă față de mamă (10; 5,0%); numărul subiecților cu atitudine pozitivă față de tată (66; 33,5%) este aproape egal cu numărul adolescenților cu atitudine pozitivă față de mamă (63; 32,0 %); numărul adolescenților cu atitudine pronunțat pozitivă față de mamă (124; 63,0%) este aproape de două ori mai mare decât numărul adolescenților ce au trăiri afective evaluative fundamentale de aceeași intensitate în raport cu tata (66; 33,5%).Aceste rezultate ne permit să concluzionăm că marea majoritate a adolescenților (187; 95%) prin atitudinea sa pozitivă și pronunțat pozitivă față de mamă atestă satisfacerea de către ea a trebuințelor copiilor săi. Potrivit datelor doar 10 (5,0%) adolescenți se văd insatisfăcuți de către mame. Cu referire la satisfacerea trebuințelor de către tați raportul adolescenților satisfăcuți/nesatisfăcuți este de 153 (77,7%) la 44 (22,3%).

Dat fiind, că atitudinea adolescenţilor faţă de părinţi a fost estimată în puncte, noi am calculat valoarea lor în raport cu fiecare părinte în parte în medie a unui subiect. Aceasta ne-a oferit posibilitatea să verificăm semnificaţia diferenţelor dintre intensitatea trăirilor afective evaluative pozitive ale adolescenţilor faţă de mamă şi a celora faţă de tată. În rezultat, am constatat următoarele date: atitudinea adolescenţilor faţă de mamă a fost apreciată în medie cu 1,2 puncte, iar faţă de tată - cu 2,3 puncte. Amintim, că potrivit scalei utilizate, semnificaţiile mici (0 - 1 puncte) corespund atitudinii pronunţat pozitive, pe când semnificaţiile mari (6 - 7 puncte) -atitudinii pronunţat negative. Indicii obţinuţi ne vorbesc despre faptul că atitudinea adolescenţilor faţă de ambii părinţi după conotaţia trăirilor afective evaluative fundamentale poartă un caracter pozitiv. După intensitatea acestor trăiri atitudinea adolescenţilor faţă de mamă poate fi evaluată ca pronunţat pozitivă, iar faţă de tată - doar ca pozitivă. Verificarea statistică a rezultatelor obţinute prin criteriul parametric t-Student ne-a demonstrat că diferenţa depistată în intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor faţă de mamă şi faţă de tată este semnificativă ($t=6,5$; $p=0,001$). Astfel, concluzionăm că: adolescenţii au faţă de mamă trăiri afective evaluative fundamentale pozitive semnificativ mai intense, decât faţă de tată; mamele, în comparaţie cu taţii, satisfac trebuinţele adolescenţilor la un grad mai înalt. Această constatare confirmă presupunerea despre dependenţa trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor de faptul cine este obiectul evaluării - mama sau tata.

Al doilea obiectiv pe care ni l-am propus la această etapă a cercetării constă în determinarea perioadei senzitive în adolescenţă pentru formarea la copiii de această vârstă a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi. Corelaţia dintre gradul de satisfacere a trebuinţelor şi intensitatea trăirilor afective evaluative

pozitive, menționată mai sus, ne-a făcut să credem că în adolescență optimă pentru formarea sentimentului de gratitudine poate fi considerată acea perioadă, când copiii au față de părinți trăiri afective evaluative pozitive mai intense. De aceea, important a fost să stabilim cât mai precis perioada când aptitudinile părinților de a satisface trebuințele copiilor săi le generează adolescenților trăiri afective evaluative pozitive de înaltă intensitate. Totodată am ținut cont de faptul că trebuințele adolescenților se schimbă după număr și conținut în dependență de gen și de vârstă. Reieșind din această ordine de idei am divizat grupul experimental în 2 eșantioane independente de fete și băieți și în 6 eșantioane de fete și băieți de diferite vârste. Potrivit surselor de statistică pentru psihologi (Radu I. [35], L. Dragomirescu, J. W. Drane [19], D. Gheorghiu [22]) formarea eșantioanelor independente permite compararea statistică a datelor atât în grupuri egale, cât și diferite după număr. În tabelul ce urmează am scos în evidență diferențele de gen depistate cu privire la trăirile afective evaluative fundamentale ale fetelor și băieților de vârstă adolescentină. Din datele prezentate în tabel deducem, că atitudinea negativă față de ambii părinți a fost constatată doar la un număr mic de fete (6; 4,9%). Atitudinea pozitivă față de un părinte și negativă față de al doilea părinte mai frecvent a fost notată la băieți (18; 24,3%), decât la fete (23; 18,7%).

Cât privește atitudinea pozitivă față de ambii părinți, ea a fost testată la un număr aproape egal de băieți (56; 75,7%) și de fete (94; 76,4%).

Tabelul 2.1. Numărul fetelor și al băieților (în %) cu trăiri afective evaluative fundamentale diferite după conotație față de părinți

Sexul subiecților	Numărul adolescenților cu trăiri afective evaluative fundamentale:						În total	
	pozitive față de ambii părinți		pozitive față de un părinte și negative față de celălalt părinte		negative față de ambii părinți			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Fete	94	76,4	23	18,7	6	4,9	123	100
Băieți	56	75,7	18	24,3	0	0	74	100
În total	150	76,1	41	20,8	6	3,1	197	100

Rezultatele expuse mai sus, fiind trecute prin prisma legăturii psihologice dintre atitudine și trebuințe, ne permit să conchidem că marea majoritate a adolescenților din eșantionul experimental denotă că ambii părinți le satisfac trebuințele. La 41 (20,8%) adolescenți trebuințele sunt satisfăcute doar de un părinte. La un număr redus de subiecți (6; 3,1%) trebuințele nu sunt satisfăcute și de către mamă, și de către tată. Nesatisfacerea trebuințelor de către ambii părinți se atestă doar la fete. Însă numărul lor este în descreștere pe parcursul vârstei adolescente de la 3 (3,9%) până la 1 (2,0%). În baza acestor constatări putem crede că unele fete au mai multe trebuințe decât semenele lor sau că unii părinți nu pot satisface pe deplin trebuințele adolescentelor. Inventarierea rezultatelor obținute la capitolul dat în dependență de genul și vârsta subiecților este redată în tabelul 2.2. În temeiul datelor reflectate în el putem afirma că în segmentul de vârstă investigat procentajul copiilor cu atitudine pozitivă față de ambii părinți este în creștere: de la 51 (67,2%) la 16 ani spre 58 (80,5%) la 17 ani și 41 (83,7%) la 18 ani. Numărul adolescenților ce au atitudine pozitivă numai față de un părinte și numărul celora ce au atitudine negativă față de ambii părinți este, respectiv, în descreștere. Tendința depistată în întreg eșantionul de adolescenți

Tabelul 2.2. Numărul adolescenților (al fetelor și al băieților) de 16-18 ani cu trăiri afective evaluative fundamentale diferite după conotație față de părinți

Sexul și vârsta subiecților	Numărul adolescenților cu trăiri afective evaluative fundamentale: pozitive față de ambii părinți		pozitive față de unul dintre părinți și negative față de al doilea părinte		negative față de ambii părinți		În total	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Fete de 16 ani	31	70,5	10	22,7	3	6,8	44	100
Băieți de 16 ani	20	62,5	12	37,5	0	0	32	100
Adolescenți de 16 ani	51	67,2	22	28,9	3	3,9	76	100
Fete de 17 ani	35	74,4	10	21,3	2	4,3	47	100
Băieți de 17 ani	23	92,0	2	8,0	0	0	25	100
Adolescenți de 17 ani	58	80,5	12	16,7	2	2,8	72	100
Fete de 18 ani	28	87,5	3	9,4	1	3,1	32	100
Băieți de 18 ani	13	76,5	4	23,5	0	0	17	100
Adolescenți de 18 ani	41	83,7	7	14,3	1	2,0	49	100

se păstrează doar la fete. La băieți se observă unele diferențe. Astfel, numărul băieților ce au atitudine pozitivă față de ambii părinți crește brusc de la 20 (62,5%) la vârsta de 16 ani până la 23 (92,0%) la vârsta de 17 ani, apoi, către finele adolescenței, scade până la 13 (76,5%), majorând cota celora ce au atitudine pozitivă doar față de unul dintre părinți.

Urmărind cum se schimbă pe parcursul vârstei studiate în dependență de gen numărul adolescenților satisfăcuți de către părinți, constatăm că atât în eșantionul de fete, cât și în cel de băieți crește numărul subiecților trebuințele cărora sunt satisfăcute de ambii părinți și aceasta are loc îndeosebi la vârsta de 17 ani. Spre finele vârstei adolescentine numărul adolescenților ce denotă satisfacerea trebuințelor de către ambii părinți descrește nesemnificativ.

Rezultatele cu privire la numărul fetelor și al băieților de vârstă adolescentină ce au dat dovadă de atitudine de diferit grad de intensitate față de fiecare părinte în parte este prezentată în diagramele de mai jos (fig. 2.2. și 2.3.). În figura 2.2. se constată, în primul rând, că nici fetele, nici băieții nu au atitudine pronunțat negativă față de mamă. Atitudine negativă față de mamă a fost certificată la mai multe fete 8 (6,5%), decât băieți 2 (2,7%).

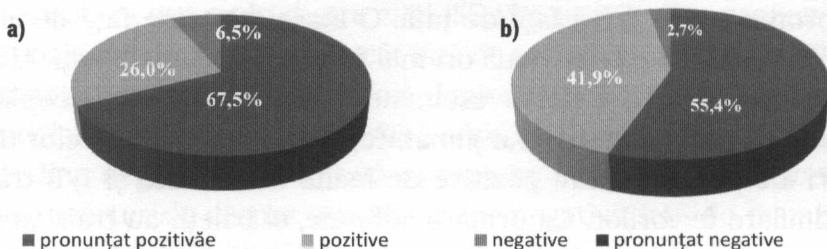

Fig. 2.2. Ponderea fetelor (a) și a băieților (b) ce au trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate față de mamă

Aproape jumătate dintre băieți 31 (41,9%) au față de mamă atitudine pozitivă. O atare atitudine față de mamă a fost testată

la 32 (26,0%) de fete. Mai multe fete 83 (67,5%) decât băieţi 41 (55,4%) au faţă de mamă atitudine pronunţat pozitivă. Din aceste date reiese că mamele satisfac trebuinţele atât a fetelor, cât şi a băieţilor, dar numărul fetelor cu nivel înalt de satisfacere de către mamă este mai mare, decât numărul băieţilor.

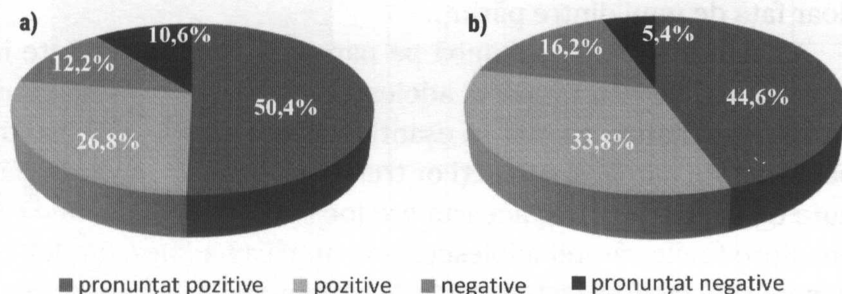

Fig. 2.3. Ponderea fetelor (a) şi a băieţilor (b) ce au trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate faţă de tată

Atitudinea pronunţat pozitivă faţă de tată (fig. 2.3.) a fost evaluată de asemenea la mai multe fete 62 (50,4%), decât băieţi 25 (33,8%). Atitudine pozitivă faţă de tată au 33 (26,8%) fete şi 33 (44,6%) băieţi. Tatăl, ca obiect al atitudinii negative, s-a prezentat la 15 (12,2%) fete şi la 12 (16,2%) băieţi. Există diferenţă dintre numărul fetelor 13 (10,6%) şi al băieţilor 4 (5,4%) cu atitudine pronunţat negativă faţă de tată. O atare atitudine faţă de el la fete se întâlneşte de două ori mai frecvent decât la băieţi. Altfel spus, mulţi dintre taţi de asemenea satisfac trebuinţele copiilor săi la nivel înalt, însă doar jumătate din ei generează fiicelor trăiri afective evaluativ-pozitive de înaltă intensitate şi 1/3 trăiri similare feciorilor. Ca urmare şi fetele, şi băieţii au trăiri afective evaluative pozitive mai intense faţă de mamă, decât faţă de tată. Şi, aceasta se confirmă dacă comparăm rezultatele expuse recent în alt plan. Confruntând cifrele diagramelor **a** din figurile 2.2. şi 2.3., vedem că mai multe fete au atitudine pronunţat pozitivă faţă de mamă 83 (67,5%), decât faţă de tată 62 (50,4%).

Numărul fetelor ce au atitudine pozitivă față de mamă 32 (26,0%) este aproape egal cu numărul fetelor ce au atitudine pozitivă de aceeași intensitate față de tată 33 (26,8%). Numărul fetelor ce au atitudine negativă față de mamă 8 (6,5%) este aproape de două ori mai mic, decât numărul fetelor cu atitudine negativă de aceeași intensitate față de tată 15 (12,2%). Față de acesta 13 (10,6%) fete au atitudine pronunțat negativă, pe când față de mamă o atare atitudine, după cum am relatat deja, lipsește la toți adolescenții, indiferent de genul și vârsta lor.

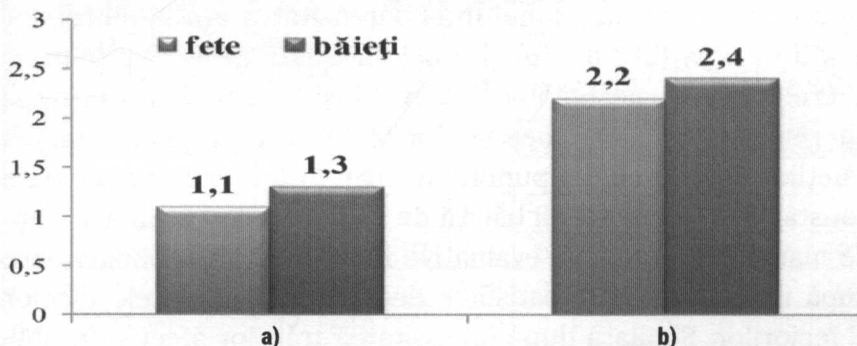

Fig. 2.4. Trăirile afective evaluative fundamentale ale fetelor și ale băieților față de: a) mamă; b) tată

Referindu-ne la băieți (diagramele **b** din fig. 2.2. și 2.3.), observăm că mai mulți dintre ei 41 (55,4%) au atitudine pronunțat pozitivă față de mamă, decât față de tată 25 (33,8%). Atitudinea pozitivă față de mamă a fost depistată la 31 (41,9%) adolescenți, iar față de tată la 33 (44,6%) subiecți. Numărul băieților cu atitudine negativă față de tată întrece cu mult numărul celora ce au mărturisit despre atitudinea lor negativă față de mamă: raportul este de 12 (16,2%) la 2 (2,7%). În eșantionul băieților, ca și în cel al fetelor, am depistat un număr redus(4; 5,4%) de subiecțicu atitudine pronunțat negativă față de tată. Aceste constatări ne permit să conchidem că mamele satisfac într-o măsură mai mare, decât tații, trebuințele copiilor săi indiferent de genul lor.

Trăirile afective evaluative fundamentale ale fetelor și ale băieților de vârstă adolescentină față de mamă și față de tată evaluate în puncte este oglindită în fig. 2.4.

Din histograme observăm că atitudinea fetelor față de mamă (1,1 puncte) diferă după intensitate de atitudinea lor față de tată (2,2 puncte), cu rezultate mai înalte pentru mamă. Diferențele sunt semnificative, t=5, iar p=0,01. Atitudinea băieților față de mamă și față de tată a fost evaluată respectiv cu 1,3 și 2,4 puncte. Aceste diferențe de asemenea sunt semnificative (t=4,5; p=0,01), cu scor mai înalt la mame. Între intensitatea atitudinii fetelor față de mamă (1,1 puncte) și a băieților față de ea (1,3 puncte) diferențele sunt nesemnificative (t=1,0). Nesemnificativă este și diferența dintre atitudinea fetelor (2,2 puncte) față de tată și a băieților față de el (2,4 puncte) (t=0,5). În temeiul acestor date constatăm că și fetele, și băieții de vârstă adolescentină au față de mamă trăiri afective evaluative fundamentale asemănătoare după intensitate - ea satisface deopotrivă trebuințele fiicelor și feciorilor. Similară după intensitatea trăirilor afective evaluative pozitive este atitudinea fetelor și a băieților-adolescenți față de tată: și fetele, și băieții evaluează la egal gradul de satisfacere a trebuințelor copiilor de către tată. Atât fetele, cât și băieții-adolescenți au față de mamă trăiri afective evaluative fundamentale pozitive de intensitate semnificativ mai înaltă, decât față de tată. Prin urmare, trebuințele adolescenților, indiferent de genul lor, sunt satisfăcute de către mamă la un nivel mai înalt, decât de către tată. Faptul că mamele, în comparație cu tații, satisfac mai multe trebuințe ale copiilor săi este menționat și în publicațiile autorilor A. Birh [6], V. Sălăgean, D. Titieni, I. Vințu, N. Costi [43]. Dinamica trăirilor afective evaluative fundamentale față de mamă și față de tată în plan etativ și în dependență de genul adolescenților o putem urmări după cifrele tabelelor 2.3. și 2.4. Rezultatele expuse în tabelul 2.3. arată că

pe parcursul vârstei adolescentine numărul copiilor ce au atitudine pronunțat pozitivă față de mamă se schimbă după cum urmează: la 16 ani acest număr este egal cu 43 (56,6%); la 17 ani - cu 55 (76,4%), iar la 18 ani - el descrește până la 26 (53,1%).

Tabelul 2.3. Ponderea adolescenților de diferite vârste și gen cu trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate față de mamă

Sexul și vârsta subiecților	Numărul subiecților cu trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate față de: MAMĂ									
	pronunțat pozitive		pozitive		negative		pronunțat negative		În total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fete de 16 ani	27	61,4	13	29,5	4	9,1	0	0	44	100
Băieți de 16 ani	16	50,0	14	43,8	2	6,2	0	0	32	100
Adolescenți de 16 ani	43	56,6	27	35,5	6	7,9	0	0	76	100
Fete de 17 ani	38	80,9	6	12,8	3	6,3	0	0	47	100
Băieți de 17 ani	17	68,0	8	32,0	0	0	0	0	25	100
Adolescenți de 17 ani	55	76,4	14	19,4	3	4,2	0	0	72	100
Fete de 18 ani	18	56,3	13	40,6	1	3,1	0	0	32	100
Băieți de 18 ani	8	47,0	9	53,0	0	0	0	0	17	100
Adolescenți de 18 ani	26	53,1	22	44,9	1	2,0	0	0	49	100

Deci, putem afirma că pe parcursul vârstei supuse cercetării, anume la 17 ani, cei mai mulți dintre adolescenți au trăiri afective evaluative fundamentale pronunțat pozitive față de mamă. Micșorarea acestui număr către vârsta de 18 ani contribuie la majorarea numărului de adolescenți cu atitudine pozitivă față de mamă - de la 13 (29,5%) la începutul vârstei până la 22 (44,9%) spre sfârșitul ei. În permanentă descreștere pe parcursul adolescenței este numărul copiilor cu atitudine negativă față de mamă: la 16 ani despre atitudinea negativă față de mamă mărturisesc datele de anchetă ale unui număr de adolescenți egal cu 6 (7,9%);

către 17 ani numărul acesta se reduce până la 3 persoane (4,2%), iar în lotul de subiecți de 18 ani el este egal cu 1 (2,0%). Prin urmare, pe parcursul adolescenței descrește numărul copiilor ce au trăiri afective evaluative fundamentale pronunțat pozitive față de mamă și a celor cu atitudine negativă față de ea. Către 18 ani 26 (53,1%) adolescenți au față de mamă atitudine pronunțat pozitivă, 22 (44,9%) atitudine pozitivă și 1 (2,0%) – atitudine negativă.

Tabelul 2.4. Numărul adolescenților de diferite vârste și gen cu trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate față de tată

Sexul și vârsta subiecților	Numărul subiecților cu trăiri afective evaluative fundamentale de diferit grad de intensitate față de: TATĂ									
	pronunțat pozitive		pozitive		negative		pronunțat negative		În total	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Fete de 16 ani	24	54,5	8	18,2	4	9,1	8	18,2	44	100
Băieți de 16 ani	9	28,2	13	40,6	8	25,0	2	6,2	32	100
Adolescenți de 16 ani	33	43,4	21	27,6	12	15,8	10	13,2	76	100
Fete de 17 ani	14	29,8	21	44,7	8	17,0	4	8,5	47	100
Băieți de 17 ani	13	52,0	10	40,0	1	4,0	1	4,0	25	100
Adolescenți de 17 ani	27	37,5	31	43,1	9	12,5	5	6,9	72	100
Fete de 18 ani	24	75,0	4	12,5	3	9,4	1	3,1	32	100
Băieți de 18 ani	3	17,6	10	58,9	3	17,6	1	5,9	17	100
Adolescenți de 18 ani	27	55,1	14	28,6	6	12,2	2	4,1	49	100

Confruntarea datelor în dependență de genul copiilor ne indică elocvent următoarea dinamică: numărul fetelor cu atitudine negativă față de mamă se micșorează de la 4 (9,1%) la 16 ani până la 1 (3,1%) la 18 ani. În lotul de băieți doar la 16 ani au fost depistați 2 (6,2%) adolescenți cu atitudine negativă față de mamă. La 17 și 18 ani nimeni dintre băieți n-au dat dovadă de atitudine negativă față de mamă. Astfel, deducem că la vârsta de

17 ani crește considerabil numărul adolescenților ce denotă un grad înalt de satisfacere a trebuințelor lor de către mamă. Prin urmare, acest segment etativ poate fi considerat senzitiv pentru formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de ea. Pentru a clarifica perioada de interes în privința formării sentimentului dat față de tată, vom consulta cifrele din tabelul ce urmează.

Urmărind cu atenție cifrele tabelului 2.4. sesizăm dinamica în adolescență a trăirilor afective evaluative fundamentale ale subiecților față de tată. Astfel, la începutul adolescenței aproape jumătate dintre copiii de 16 ani (33; 43,4%) au față de tată atitudine pronunțat pozitivă, la 17 ani numărul lor ușor scade până la 27 (37,5%), iar către 18 ani crește până la 27 (55,1%), întrecând nesemnificativ numărul copiilor de aceeași vârstă cu atitudine pronunțat pozitivă față de mamă. Atitudinea pozitivă față de tată este marcată la 21 (27,6%) copii în vârstă de 16 ani, la31 (43,1%) copii de 17 ani și la 14 (28,6%) copii de 18 ani. Prin urmare, spre finele perioadei adolescentine crește numărul copiilor ce au față de tată atitudine pronunțat pozitivă, iar spre mijlocul acestei vârste se mărește numărul adolescenților ce au față de el atitudine pozitivă. Cât privește numărul adolescenților cu atitudine negativă și pronunțat negativă față de tată, el diminuează spre finele adolescenței și atinge respectiv cotele de 6 (12,2%) și 2 (4,1%). Deci, trăirile afective evaluative fundamentale negative și pronunțat negative față de tată se mențin la unii adolescenți până la finele vârstei.

Nu sunt de neglijat și diferențele de gen. Numărul fetelor ce au atitudine pronunțat pozitivă față de tată se reduce spre mijlocul adolescenței de la 24 (54,5%) până la 14 (29,8%), iar către 18 ani ajunge până la 24 (75,0%). Numărul băieților ce au atitudine pronunțat pozitivă față de tată, invers, spre 17 ani sporește de la 9 (28,2%) până la 13 (52,0%) și scade brusc până la 3 (17,6%) la

vârsta de 18 ani. Cota fetelor cu atitudine pozitivă faţă de tată creşte de la 8 (18,2%) la 16 ani până la 21 (44,7%) la 17 ani şi se micşorează până la 4 (12,5%) la 18 ani. Numărul băieţilor cu atitudine pozitivă faţă de tată rămâne constant la 16 şi 17 ani (circa 40,0%) şi creşte până la 10 (58,9%) la 18 ani. Procentajul fetelor ce au atitudine negativă faţă de tată se schimbă de la 4 (9,1%) la 16 ani până la 8 (17,0%) la 17 ani şi descreşte la 3 (9,4%) spre adolescenţa superioară. Numărul băieţilor ce au atitudine negativă faţă de tată oscilează astfel: 8 (25,0%) la 16 ani, 1 (4,0%) la 17 ani şi 3 (17,6%) la 18 ani. Atitudinea pronunţat negativă faţă de tată a fost notată la 8 (18,2%) fete de 16 ani, la 4 (8,5%) adolescente de 17 ani şi la o adolescentă (3,1%) de 18 ani. În cotele de băieţi de diferite vârste ce au atitudine pronunţat negativă faţă de tată modificările sunt mai puţin relevante, şi anume: 2 (6,2%) la 16 ani, 1 (4,0%) la 17 ani şi 1(5,9%) la 18 ani. Rezultatele inventariate până aici arată că, după numărul adolescenţilor satisfăcuţi de către taţi, potrivită pentru formarea sentimentului de gratitudine ar putea fi considerată vârsta de 17 ani pentru băieţi şi vârsta de 18 ani pentru fete. În scopul precizării afirmaţiei expuse am purces la analiza datelor despre intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor de 16-18 ani faţă de fiecare părinte în parte. Rezultatele despre modificările ce se produc în intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor de diferite vârste în raport cu mama şi în relaţie cu tata sunt exprimate în puncte şi prezentate în mod grafic în figura 2.5. Din histogramele fig. 2.5. deducem că în segmentul de vârstă de la 16 până la 18 ani intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive ale adolescenţilor faţă de mamă sporeşte spre mijlocul perioadei etative investigate.

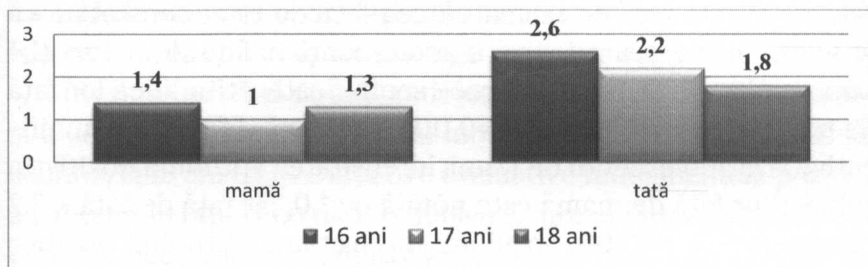

Fig. 2.5. Intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale adolescenților de 16-18 ani față de: a) mamă; b) tată

Spre finele ei intensitatea atitudinii pozitive a adolescenților față de mamă scade și se apropie de indicii stabiliți la începutul vârstei adolescentine. Studiul statistic al rezultatelor obținute ne-a arătat că între intensitatea atitudinii față de mamă a adolescenților de 16 ani (1,4 puncte) și acelor de 17 ani (1,0 puncte) diferența este nesemnificativă (t= 1,9); între intensitatea atitudinii față de mamă a adolescenților de 17 ani (1,0 puncte) și acelor de 18 ani (1,3 puncte) diferența de asemenea este nesemnificativă (t=1,6); între intensitatea atitudinii față de mamă a copiilor de 16 ani (1,4 puncte) și acelora de 18 ani (1,3 puncte) diferența la fel este nesemnificativă (t=0,3).

Trecerea în revistă a datelor cu privire la atitudinea față de tată a adolescenților de 16-18 ani ne-a arătat că trăirile lor evaluative fundamentale în raport cu cel de-al doilea părinte de asemenea își sporesc intensitatea nesemnificativ: de la 2,6 la 16 ani, la 2,2 la 17 (t=1,2) și 1,8 puncte la 18 ani (t=1,3). Între atitudinea față de tată a adolescenților de 16 ani (2,6 puncte) și a celor de 18 ani (1,8 puncte) diferența este semnificativă (t=2,2; p=0,05). Prin urmare, modificările line ce se produc în intensitatea atitudinii adolescenților față de mamă nu ating pragul de semnificație, iar față de tată se atestă schimbări semnificative la vârsta de 18 ani. Faptul dat ne permite să afirmăm că pe parcursul adolescenței în atitudinea copiilor față de fiecare părinte în parte se produc modificări. Comparând intensitatea atitudinii adolescenților de

diferite vârste față de mamă cu cea față de tată, constatăm că la 16 ani atitudinea pozitivă a adolescenților față de mamă (1,4 puncte) după intensitate întrece semnificativ atitudinea lor față de tată (2,6 puncte): t=4,3, p=0,001. Se atestă diferențe semnificative și la adolescenții de 17 ani: intensitatea atitudinii pozitive a subiecților față de mamă este notată cu 1,0, iar față de tată – 2,2 puncte (t=5,3; p=0,01). La 18 ani intensitatea atitudinii pozitive a adolescenților față de mamă (1,3 puncte) de asemenea întrece variabila dată față de tată (1,8 puncte). Însă, diferența dată este nesemnificativă din punct de vedere statistic (t=1,6). Deci, putem concluziona că la începutul vârstei-țintă și față de mamă, și față de tată copiii au trăiri afective evaluative fundamentale relativ stabile, dar neegale; la 16 și la 17 ani adolescenții au față de mamă trăiri afective evaluative fundamentale pozitive semnificativ mai intense decât față de tată; doar la 18 ani trăirile în cauză ale adolescenților față de tată după intensitate nu diferă semnificativ de cele avute față de mamă.

În continuare ne-am propus să analizăm diferențele de gen depistate și corelate cu vârsta subiecților. Rezultatele acestei analize sunt redate în figura 2.6.

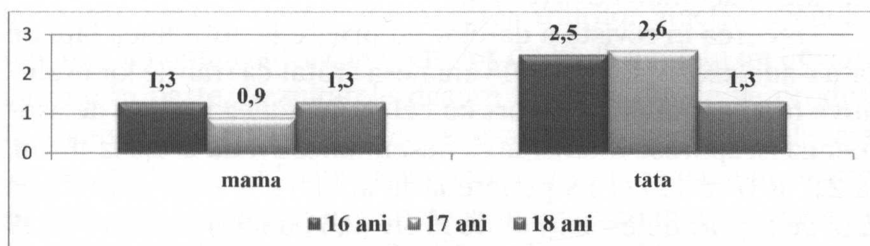

Fig. 2.6. Intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale fetelor de 16-18 ani față de: a) mamă; b) tată

Distribuția grafică a rezultatelor obținute în lotul de fete (fig. 2.6.) scoate în evidență faptul că în atitudinea față de mamă a fetelor-adolescente a fost marcată o intensificare de la 1,3 la 16 ani până la 0,9 puncte la 17 ani. La 18 ani indicele atitudinii fete-

lor față de mamă este același ca la începutul vârstei – 1,3 puncte. Intensificarea constatată nu atinge pragul de semnificație (t=1,3).

În atitudinea față de tată a adolescentelor de 16 ani (2,5 puncte) și a celor de 17 ani (2,6 puncte) modificările sunt neesențiale. În schimb, la 18 ani trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor în raport cu tata își dublează intensitatea și ating scorul de 1,3 puncte. Diferența dintre atitudinea față de tată a fetelor de 17 ani și a celor de 18 ani este semnificativă, la finele vârstei ele având o intensitate mai mare, decât la începutul ei (t=3,3; p=0,01).

Comparând atitudinea fetelor de 16-18 ani față de mamă cu acea față de tată găsim diferențe semnificative la 16 ani și la 17 ani, atitudinea pozitivă față de mamă fiind exprimată mai pregnant. Astfel, intensitatea atitudinii pozitive față de mamă a fetelor de 16 ani este evaluată cu 1,3 puncte,iar față de tată cu 2,5 puncte (t=2,9; p=0,01). La 17 ani scorul trăirilor afective evaluative fundamentale ale fetelor față de mamă este notat cu 0,9 puncte, pe când față de tată cu 2,6 puncte (t=5,5; p=0,001). E de menționat faptul, că la 18 ani trăirile afective evaluative fundamentale ale fetelor față de tată sunt egale după intensitate cu acelea față de mamă și estimate cu 1,3 puncte.

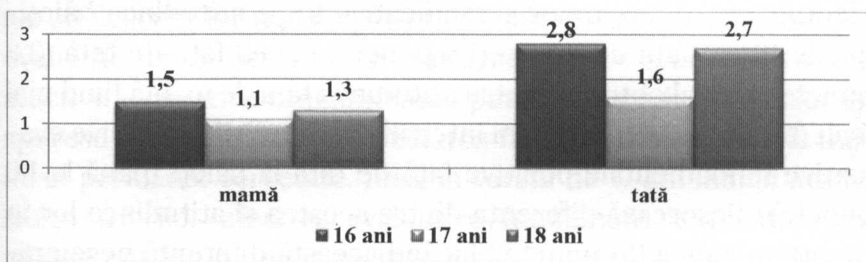

Fig. 2.7. Intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale ale băieților de 16-18 ani față de: a) mamă; b) tată

Analizând cu atenție rezultatele expuse în histogramele din fig. 2.7. relevăm, că și în atitudinea băieților de 16-18 ani față de mamă schimbările sunt neesențiale, și anume: 1,5 puncte la

16 ani, 1,1 - la 17 ani (t=1,3) şi 1,3 - la 18 ani (t=0,6). Nesemnificativă este şi diferenţa dintre atitudinea băieţilor de 16 ani (1,5 puncte) şi a celor de 18 ani faţă de mamă (1,3 puncte). În cazul dat t=0,6. Deci, la băieţi, ca şi la fete, se observă doar o intensificare uşoară a trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive faţă de mamă la mijlocul vârstei adolescentine. Cât priveşte trăirile afective evaluative fundamentale faţă de tată ale băieţilor de 16-18 ani, aici au fost depistate schimbări radicale. Se atestă o intensificare semnificativă a trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive vis-a-vis de tată la băieţii de 17 ani. În puncte ea se exprimă astfel: 2,8 la 16 ani, 1,6 - la 17 ani (t=2,7; p=0,01) şi 2,7 - la finele adolescenţei (t=2,2; p=0,05). Tratamentul statistic al indicilor intensităţii trăirilor afective evaluative fundamentale faţă de tată ale băieţilor de 16 ani (2,8 puncte) şi a celor de 18 ani (2,7 puncte) a arătat lipsa diferenţelor semnificative între atitudinea faţă de tată a băieţilor la începutul perioadei cercetate şi la finele ei.

În continuare ne-am orientat atenţia spre analiza comparativă a datelor cu privire la atitudinea băieţilor de 16-18 ani faţă de mamă şi faţă de tată. Prelucrarea statistică a datelor a permis identificarea diferenţelor semnificative între atitudinea băieţilor de 16 ani faţă de mamă (1,5 puncte) şi cea faţă de tată (2,8 puncte), scorul obţinut pentru atitudinea faţă de mamă fiind mai înalt (t=3,3; p=0,01). La 17 ani intensificarea trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive faţă de tată la băieţi (până la 1,6 puncte) micşorează diferenţa dintre acestea şi atitudinea lor în raport cu mama (1,1 puncte), făcând această diferenţă nesemnificativă la mijlocul vârstei adolescentine (t=1,3). La 18 ani intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive ale băieţilor faţă de mamă (1,3 puncte) este semnificativ mai înaltă decât faţă de tată (2,7 puncte). În cazul dat t=3; p=0,01.

Confruntarea datelor ilustrate în figurile 2.6. şi 2.7. în plan

vertical indică diferențele existente în atitudinea față de fiecare părinte în parte a fetelor și a băieților de diferite vârste. În urma calculelor statistice am stabilit că la începutul adolescenței și la mijlocul ei trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor față de mamă sunt mai intense în comparație cu cele ale băieților, dar nesemnificativ. Distribuția datelor este următoarea: atitudinea față de mamă a fetelor de 16 ani a acumulat 1,3 puncte, a băieților de aceeași vârstă – 1,5 (t=0,7); a fetelor și a băieților de 17 ani – respectiv – 0,9 și 1,1 puncte (t=0,8). Către finele etapei investigate atitudinea fetelor și a băieților față de mamă se egalează după intensitate și este notată cu 1,3 puncte.

Pe tot parcursul vârstei școlare superioare atitudinea pozitivă față de tată a fetelor întrece după intensitate atitudinea băieților față de el. Însă, la 16 ani (2,5 și 2,8 puncte) diferența este nesemnificativă (t=0,7), iar la 17 ani (2,6 și 1,6 puncte) și la 18 ani (1,3 și 2,7 puncte) indicii atitudinii fetelor vis-a-vis de tată sunt statistic semnificativ mai înalți decât a băieților: respectiv t=2,4; p=0,05; t=2,8; p=0,01.

Rezultatele recent descrise demonstrează prezența unei dinamici specifice a trăirilor afective evaluative fundamentele ale adolescenților față de părinți în funcție nu numai de obiectul evaluării, dar și de vârsta și genul subiecților evaluării. Trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale adolescenților își sporesc nesemnificativ intensitatea față de ambii părinți la mijlocul perioadei cercetate. Însă, la vârsta de 17 ani indicii intensității trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive ale adolescenților în raport cu mama rămân semnificativ mai înalți, decât indicii aceleiași variabile ale adolescenților în raport cu tata. La finele vârstei adolescentine trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale copiilor se intensifică semnificativ, dar numai față de tată. Ca urmare, la 18 ani trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale adolescenților față de tată după

intensitate nu diferă semnificativ de trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale acestora față de mamă. Față de ea în lotul de fete adolescente a fost marcată o intensificare nesemnificativă a trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive la vârsta de 17 ani. În raport cu tatăl trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor își dublează intensitatea la 18 ani. În rezultat, trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor față de tată la această vârstă, pe de o parte, se egalează după intensitate cu trăirile lor față de mamă, iar pe de altă parte, întrec semnificativ trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților de 18 ani față de tată.

Față de mamă se intensifică și trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților de 17 ani, dar de asemenea nesemnificativ ca și la fete. În raport cu tatăl trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților de această vârstă își sporesc intensitatea cu nivel înalt de semnificație. În rezultat, la băieți, spre deosebire de fete, egalarea intensității trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive față de tată și a celora față de mamă se produce nu la finele, ci la mijlocul perioadei adolescentine. La 18 ani indicele intensității trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților față de tată scade și se egalează cu indicele stabilit la începutul vârstei. În consecință trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților față de tată la 16 și la 18 ani au o intensitate semnificativ mai scăzută în comparație cu trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale acestora în raport cu mama.

La toate trei etape de vârstă adolescentină trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor față de mamă după intensitate întrec nesemnificativ trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților față de ea. Pe când față de tată intensitatea trăirilor afective evaluative fundamentale pozitive ale fetelor este semnificativ mai înaltă, în comparație cu varia-

bila dată la băieți, dar numai la vârsta de 17 și 18 ani. Prin urmare, pe parcursul adolescenței atitudinea fetelor și a băieților față de mamă, în comparație cu atitudinea lor față de tată, este mai stabilă. Trăirile afective evaluative fundamentale pozitive ale băieților față de tată se intensifică la vârsta de 17 ani, iar ale fetelor la vârsta de 18 ani.

Sinteza rezultatelor descrise în acest paragraf succint pot fi exprimate prin următoarele afirmații: mai multe mame, decât tați, satisfac trebuințele adolescenților; mamele, în comparație cu tații, satisfac la un nivel mai înalt trebuințele atât a fetelor, cât și a băieților; deși mamele satisfac la un nivel mai înalt trebuințele fetelor, decât ale băieților, adolescenții au față de ele trăiri afective evaluative pozitive de o intensitate mai înaltă, decât față de tați.

Generalizarea datelor cu privire la atitudinea adolescenților de diferite vârste și gen față de părinți ne-a condus spre ideea că în segmentul etativ studiat se atestă o dinamică specifică a trăirilor afective evaluative fundamentale ale copiilor față de ei în funcție de gradul de satisfacere de către părinți a trebuințelor copiilor săi. În acest aspect am stabilit că la mijlocul adolescenței în atitudinea copiilor față de părinți se produc schimbări, și anume: sporește intensitatea trăirilor afective evaluative pozitive ale adolescenților față de fiecare părinte în parte; crește semnificativ intensitatea trăirilor afective evaluative pozitive ale băieților de 17 ani față de tată;are loc egalarea intensității trăirilor afective evaluative pozitive ale adolescenților față de mamă și a celora față de tată.

În concluzie putem afirma că în adolescență în marea majoritate a cazurilor părinții satisfac trebuințele copiilor săi. Adolescenții, având față de părinți trăiri afective evaluative pozitive și pronunțat pozitive, confirmă prezența temeiului psihologic de a le manifesta gratitudine. Întrucât la vârsta de 17 ani se atestă un

grad mai înalt de satisfacere a trebuințelor adolescenților de către ambii părinți, vom considera această etapă etativă drept senzitivă pentru formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine.

2.4. Particularitățile perceperii și evaluării de către adolescenți a tipurilor de atitudini parentale

În paragraful precedent am analizat trăirile afective evaluative fundamentale ale subiecților vis-a-vis de părinți prin prisma legăturii psihologice dintre trebuințe și atitudini în vederea determinării prezenței la adolescenți a temeiului psihologic pentru a manifesta părinților gratitudine. În capitolul teoretic am evidențiat și alt gând important potrivit căruia atitudinea subiectului față de altă persoană este determinată nu numai de satisfacerea trebuințelor, dar și de atitudinea acesteia din urmă față de subiect:atitudinea provoacă atitudine de răspuns (B. Spinoza [44], R. Descartes [18], B. K. Вилюнас [93, 94, 95]). Prin urmare, o altă condiție pentru apariția la adolescenți a sentimentului de gratitudine este conștientizarea și recunoașterea de către ei a binelui primit de la părinți în formă de atitudine pozitivă. Pornind de la aceste idei, la a doua etapă de analiză a materialului colectat în experimentul de constatare am lansat **ipoteza**: atitudinea adolescenților față de părinți depinde de felul cum percep și evaluează ei interesul pozitiv al părinților față de copiii săi.

Prin tratamentul rezultatelor obținute în urma administrării testului „Comportamentul părinților și atitudinea copiilor față de ei" (ADOR) am preconizat: 1) să relevăm particularitățile perceperii și evaluării de către subiecții eșantionului experimental a comportamentului părinților cu scopul de a determina în ce măsură conștientizează adolescenții binele primit de la părinți în

formă de atitudine pozitivă; 2) să concretizăm prezența condiției psihologice de apariție și manifestare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți; 3) să precizăm perioada de vârstă senzitivă pentru formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți.

Amintim că scalele testului permit evaluarea de către adolescenți a cinci tipuri de atitudini manifestate de către mamă și de către tată și anume: interes pozitiv (POZ), directivitate (DIR), ostilitate (HOS), autonomie (AUT), inconsecvență (NED). Calculând indicii obținuți la fiecare din scalele enumerate mai sus, am stabilit, mai întâi de toate, acel tip de atitudine care, potrivit evaluării adolescenților, se manifestă mai pregnant în comportamentul părinților lor. În tabelul 2.5. scalele testului sunt prezentate în mod ierarhizat în dependență de scorul obținut la fiecare din ele în medie la un subiect de experiență. Rezultatele prezentate în tabel sunt probate și din punct de vedere statistic.

Tabelul 2.5. Evaluarea de către adolescenți a tipurilor de atitudini manifestate în comportamentul mamei și al tatălui

Tipul atitudinii	Evaluarea de către adolescenți a comportamentului:		t	p
	mamei	tatălui		
Inconsecvență	3,5	3,4	0,8	n/s
Interes pozitiv	3,2	3,0	2,1	0,05
Directivitate	3,0	2,9	0,8	n/s
Ostilitate	2,9	3,0	0,8	n/s
Autonomie	2,8	2,8	0	n/s

Din datele fixate în tabel concluzionăm că în comportamentul mamei cel mai înalt scor a obținut inconsecvența (3,5 puncte), ea fiind urmată de interesul pozitiv (3,2 puncte), directivitate (3,0 puncte), ostilitate (2,9 puncte) și autonomie (2,8 puncte). În comportamentul tatălui prima poziție de asemenea

aparţine inconsecvenţei (3,4 puncte). Pe poziţia a doua se menţine interesul pozitiv, dar şi ostilitatea (ambele scale au acumulat câte 3,0 puncte), după care urmează directivitatea (2,9 puncte) şi autonomia (2,8 puncte). Menţionăm, că potrivit mediilor calculate, doar autonomia a fost evaluată de către adolescenţi la egal la ambii părinţi, iar celelalte tipuri de atitudini parentale au fost diferit estimate la mamă şi la tată. Însă, analiza statistică a permis identificarea diferenţelor semnificative numai între interesul pozitiv al mamei şi cel al tatălui (t=2,1; p=0,05) cu rezultate mai mari la mamă. Analiza cantitativă a rezultatelor cu privire la tipul de atitudini parentale poate fi completată prin prezentarea afirmaţiilor concludente din testul aplicat. În tabelul de mai jos am inclus cei mai relevanţi itemi din fiecare scală la care adolescenţii au răspuns afirmativ, evaluând cu punctaj maxim tipurile de atitudini manifestate de către părinţii lor.

Tabelul 2.6. Prezentarea selectivă a itemilor specifici tipurilor de atitudini parentale înalt evaluaţi de către adolescenţi

Tipul atitudinii	Afirmaţiile selectate din testul ADOR:
Interes pozitiv	Întotdeauna ascultă cu înţelegere punctul meu de vedere şi opiniile mele. Se străduie să-mi demonstreze că mă iubeşte. Mereu găseşte timp pentru mine, când am nevoie. Întotdeauna îmi răspunde sincer la orice întrebare.
Directoare	Cere în mod categoric să însuşesc ce pot să fac şi ce nu. Dacă stabileşte să fac un lucru, atunci consideră că trebuie să-l fac doar pe acesta, până îl termin. Insistă întotdeauna că trebuie să fiu pedepsit(ă) pentru greşelile mele. Adesea verifică dacă am aranjat lucrurile, precum mi-a ordonat.

Ostilă	Începe să se supere și să se indigneze pentru fiecare fleac, pe care l-am făcut. Uneori am impresia că îi sunt antipatic(ă). Ar vrea să mă schimb, să devin altul (alta). Este foarte probabil, că de fapt, ea mă urăște.
Autonomă	Îmi oferă atâta libertate de câtă am nevoie. Pot să merg oriunde vreau fără a-i cere permisiunea. Îmi oferă multă libertate. Rar îmi spune „trebuie" sau „nu se poate". Camera sau ungherașul meu – este cetatea mea: pot să fac ordine sau nu, ea nu se amestecă acolo.
Inconsecventă	Pentru unul și același lucru uneori mă pedepsește, alteori mă iartă. Are anumite reguli, pe care uneori le respectă, iar alteori nu. Își schimbă deciziile așa cum îi trece prin cap sau cum îi este mai convenabil. Mă laudă și mă pedepsește în mod inconsecvent – uneori foarte mult, alteori foarte puțin.

Următorul pas a avut drept obiectiv compararea rezultatelor privind evaluarea de către fetele și băieții de vârstă adolescentină a comportamentului fiecărui părinte. Colecția de date din acest unghi de vedere sunt prezentate în tabelul ce urmează. Investigarea comparativă a datelor incorporate în tabelul 2.7. și studiul lor statistic relevă că fetele-adolescente evaluează mai înalt, decât băieții-adolescenți, atitudinea pozitivă a mamei (respectiv 3,3 și 3,1 puncte), și, invers, băieții apreciază mai înalt, decât fetele atitudinea pozitivă a tatălui (3,2 și 2,9 puncte), dar diferențele depistate în ambele cazuri sunt nesemnificative.

Tabelul 2.7. Rezultatele evaluării comportamentului părinților de către fetele și băieții adolescenți

Tipul atitudinii	Evaluarea comportamentului							
	mamei de către:				tatălui de către:			
	fete	băieți	t	p	fete	băieți	t	p
Inconsecventă	3,5	3,4	0,5	n/s	3,5	3,2	1,8	n/s
Interes pozitiv	3,3	3,1	1,9	n/s	2,9	3,2	1,8	n/s
Directoare	2,8	3,3	3,5	0,01	2,9	3,2	1,8	n/s
Ostilă	2,9	3,0	0,5	n/s	3,0	3,0	0	n/s
Autonomă	2,9	2,7	1,9	n/s	2,8	2,7	0,5	n/s

Nu ating pragul de semnificație și diferențele dintre rezultatele evaluării de către fete și de către băieți a ostilității, autonomiei și inconsecvenței mamei și a tatălui. Doar directivitatea mamei a fost evaluată semnificativ mai înalt de către băieți în comparație cu fetele.

În continuare am avut drept scop să urmărim dinamica perceperii și evaluării de către adolescenți a tipurilor de atitudini parentale în dependență de vârsta subiecților. Rezultatele din tabelul ce urmează ne oferă posibilitatea să vedem anumite tendințe în acest aspect.

Tabelul 2.8. Rezultatele evaluării de către adolescenții de diferite vârste a tipurilor de atitudini parentale

Vârsta subiecților	NED		POZ		DIR		HOS		AUT	
	mamă	tată	mamă	tată	mamă	tată	mamă	tată	mamă	tată
16 ani	3,6	3,3	2,9	2,7	2,9	2,9	3,2	3,2	2,6	2,6
17 ani	3,7	3,6	3,4	3,2	3,2	3,0	2,9	2,9	3,1	3,0
18 ani	3,1	3,3	3,5	3,1	2,9	3,0	2,6	2,8	2,7	2,9

În temeiul datelor incluse în tabelul 2.8. putem afirma că inconsecvența ambilor părinția fost apreciată mai înalt de către adolescenți la vârsta de 17 ani, și anume: inconsecvența mamelor

atinge scorul de 3,6 puncte în viziunea adolescenților de 16 ani, de 3,7 puncte - a celor de 17 ani și 3,1 puncte - a celor de 18 ani. În așa mod, putem afirma că inconsecvența mamei spre sfârșitul perioadei etative este evaluată de către adolescenți semnificativ mai scăzut (t=2,8; p=0,01). Inconsecvența tatălui evaluată cu 3,3 puncte de către adolescenții de 16 ani sporește semnificativ (t= 2,1; p=0,05) până la 3,6 puncte atunci, când copiii ating vârsta de 17 ani și apoi scade până la nivelul indicat de către adolescenți la începutul vârstei.

De la începutul vârstei adolescentine spre mijlocul ei evaluarea de către subiecți a interesului pozitiv al ambilor părinți sporește considerabil: de la 2,9 puncte (la mame) și 2,7 puncte (la tați) până la respectiv 3,4 și 3,2 puncte. Diferențele la evaluarea interesului pozitiv al mamelor de către adolescenții de 16 și 17 ani sunt semnificative la pragul statistic p=0,05 (t=2,6), iar diferențele la evaluarea interesului pozitiv al taților de către aceiași subiecți sunt semnificative la pragul de semnificație p= 0,01 (t=2,7). Către 18 ani indicii estimării interesului pozitiv al mamei crește nesemnificativ, iar al tatălui scade nesemnificativ. Prin urmare, la mijlocul vârstei adolescentine subiecții percep interesul pozitiv al ambilor părinți ca fiind semnificativ mai înalt decât la începutul vârstei. Merită mențiune și faptul că pe parcursul adolescenței interesul pozitiv al mamei este evaluat de către subiecți mai înalt decât al tatălui, dar această diferență devine semnificativă doar la 18 ani (interesul pozitiv al mamei este evaluat cu 3,5 puncte, iar al tatălui - cu 3,1 puncte; t=2,7, p=0,01).

În perceperea adolescenților de diferite vârste a directivității părinților intervin schimbări neesențiale pe care, totuși, le menționăm: mamele sunt percepute mai directive la mijlocul perioadei studiate. Directivitatea lor a fost evaluată de către adolescenții de 16 ani cu 2,9 puncte, de către cei de 17 ani - cu

3,2 puncte, iar de către subiecţii de 18 ani - de asemenea cu 2,9 puncte. Directivitatea tatălui este percepută ca fiind mai constantă - adolescenţii de 16 ani au estimat-o cu 2,9 puncte, cei de 17 şi 18 ani - cu 3,0 puncte.

Pe parcursul segmentului de vârstă la care ne referim, în viziunea subiecţilor investigaţi, scade ostilitatea părinţilor. La începutul vârstei adolescentine tipul dat de atitudine în comportamentul ambilor părinţi este evaluat cu 3,2 puncte, la 17 ani - cu 2,9 puncte. Pentru adolescenţii de 18 ani ostilitatea mamei scade până la 2,6 puncte, iar a tatălui - până la 2,8 puncte. Între rezultatele evaluării ostilităţii ambilor părinţi la începutul vârstei şi la finele ei sunt diferenţe semnificative (pentru mamă t=2,7; p=0,01; pentru tată t=1,9, p=0,01). Deci, la începutul vârstei adolescenţii îşi văd părinţii ca fiind mai ostili decât la finele perioadei studiate.

În opinia adolescenţilor părinţii dau dovadă de mai multă autonomie atunci, când copiii lor sunt în vârsta de 17 ani. Autonomia ambilor părinţi este evaluată cu 2,6 puncte de către adolescenţii de 16 ani, pe când cei de 17 ani estimează autonomia mamei semnificativ mai înalt - cu 3,1puncte (t=3,9; p=0,01), iar pe cea a tatălui mai înalt, dar nesemnificativ - cu 3,0 puncte (t=1,9; n/s). La 18 ani adolescenţii consideră că părinţii lor din nou le oferă mai puţină autonomie, îndeosebi mama. Autonomia ei,după părerea adolescenţilor de 18 ani, se reduce semnificativ.

Generalizând datele prezentate recent concluzionăm, că potrivit răspunsurilor adolescenţilor, în comportamentul părinţilor mai pregnant se manifestă inconsecvenţa, după care urmează interesul pozitiv, directivitatea, ostilitatea şi autonomia. Aceste tipuri de atitudini sunt evaluate de către adolescenţi aproape la egal indiferent de faptul cine este obiectul evaluării - mama sau tata. Doar interesul pozitiv al mamelor este apreciat semnificativ mai înalt decât al tatălui. În dependenţă de genul

subiecţilor perceperii, au fost depistate diferenţe semnificative numai între aprecierea directivităţii mamelor de către fete şi evaluarea directivităţii ei de către băieţi: băieţii estimează directivitatea mamelor semnificativ mai înalt decât fetele.

În plan etativ, dinamica perceperii şi evaluării tipurilor de atitudini parentale se prezintă prin aşa modificări: adolescenţii estimează la mijlocul vârstei inconsecvenţa părinţilor mai înalt decât la începutul şi sfârşitul perioadei; interesul pozitiv al părinţilor este în creştere pe tot parcursul etapei de vârstă, mai cu seamă interesul pozitiv al mamelor, care la sfârşitul adolescenţei, după punctele atribuite de către subiecţi întrece semnificativ interesul pozitiv al taţilor. În comportamentul ambilor părinţi subiecţii percep şi o intensificare, dar nesemnificativă a directivităţii lor la mijlocul adolescenţei. Spre sfârşitul segmentului de vârstă adolescenţii percep o descreştere semnificativă a ostilităţii ambilor părinţi. În ceea ce priveşte autonomia lor, adolescenţii consideră că părinţii le oferă mai multă libertate la 17 ani, îndeosebi mama. Dar, spre finele adolescenţei autonomia ei din nou se reduce semnificativ. Prin urmare, pe parcursul adolescenţei felul cum percep şi evaluează copiii comportamentul părinţilor se schimbă şi în dependenţă de obiectul perceperii, şi în dependenţă de genul şi vârsta subiectului perceperii. În contextul acelor expuse se înscriu cuvintele lui M. Twain, care îşi amintea cu ironie că la 15 ani el se mira de prostia tatălui său, iar la 25 de ani era uimit cât de deştept devenise tatăl lui în aceşti ani [apud И. Кон [120].

Întrucât interesul pozitiv al părinţilor este acea atitudine care ne preocupă îndeosebi în cercetare, ne-am propus să examinăm mai profund rezultatele obţinute la scala dată. Aşa cum am menţionat deja, datele standardizate la testul ADOR pot oscila de la 1 la 5 puncte: 1-2 puncte denotă faptul că atitudinea dată are nivel scăzut de manifestare în comportamentul părinţilor, 3 puncte – nivel mediu, iar 4-5 puncte – că atitudinea dată se exprimă la

nivel înalt. Ținând cont de aceasta, am detectat numărul adolescenților care au apreciat interesul pozitiv al părinților la nivel înalt, mediu și scăzut. Rezultatele calculelor sunt redate în histogramele ce urmează.

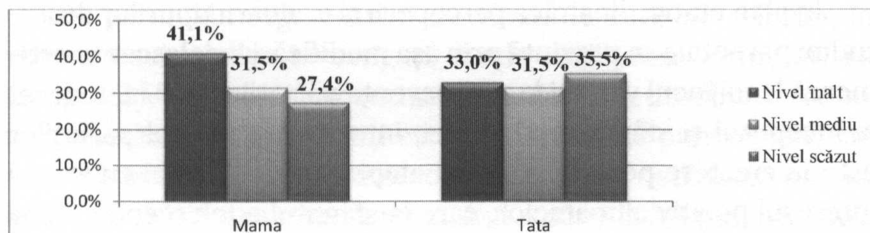

Fig. 2.8. Evaluarea de către adolescenți a interesului pozitiv al mamelor și ai taților

Rezultatele redate grafic ne spun următoarele: 41,1% de adolescenți consideră că mamele lor manifestă interes pozitiv la nivel înalt; 31,5% de adolescenți consideră că mamele lor manifestă față de ei interes pozitiv în limitele normei și doar 27,4% de subiecți din eșantion atribuie interesului pozitiv al mamei un punctaj mai jos de normă. Manifestarea în comportamentul tatălui a interesului pozitiv la nivel înalt a fost confirmată de către 1/3 (33,0%) de adolescenți. Aproape tot atâția adolescenți – 31,5% – sunt de părerea că tații lor dau dovadă de interes pozitiv la nivel mediu. 35,5% de subiecți afirmă că interesul pozitiv al taților lor lasă de dorit: el se manifestă la nivel scăzut.

Astfel, conchidem că 72,6% de adolescenți sunt satisfăcuți, iar 27,4% de adolescenți nu sunt satisfăcuți de interesul pozitiv al mamei; pe 64,5% de adolescenți îi aranjează interesul pozitiv al taților, pe când 35,5% de adolescenți duc lipsă de interes pozitiv din partea lui. În continuare ne-am propus să arătăm cum se schimbă aceste cote de adolescenți în dependență de obiectul evaluări, de genul și vârsta subiecților evaluării. Rezultatele grafice din figura 2.9. ne indică prezența în eșantionul de fete a unui număr mare de adolescente (47,1%) care consideră că mamele

lor manifestă interes pozitiv la nivel înalt; 29,3% – la nivel mediu și 23,6% de adolescente – la nivel scăzut.

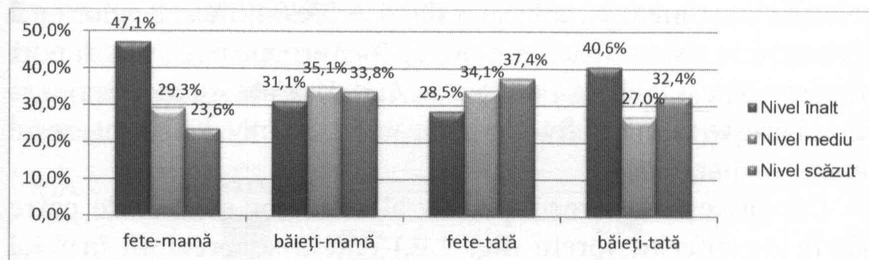

Fig. 2.9. Evaluarea de către fetele și băieții-adolescenți a interesului pozitiv al mamelor și al taților

Din lotul de băieți aproape 1/3 (31,1%) estimează interesul pozitiv al mamelor la nivel înalt, 35,1% – la nivel mediu și 33,8% – la nivel scăzut. La evaluarea interesului pozitiv al taților rezultatele fetelor se distribuie în felul următor: 28,5% îl apreciază la nivel înalt, 34,1% – la nivel mediu și 37,4% – la nivel scăzut. În conformitate cu evaluarea băieților tații manifestă interes pozitiv la nivel înalt pentru 40,6% de adolescenți, la nivel mediu – pentru 27,0% de adolescenți și la nivel scăzut pentru 32,4% de subiecți. Deci, mai multe fete decât băieți evaluează înalt interesul pozitiv al mamelor și invers, mai mulți băieți decât fete apreciază la același nivel interesul pozitiv al tatălui.În dependență de vârsta fetelor (fig. 2.10.) la 16 ani 36,3% din ele consideră că mamele lor manifestă interes pozitiv la nivel înalt, 18,2% – la nivel mediu și 45,5% – la nivel scăzut.

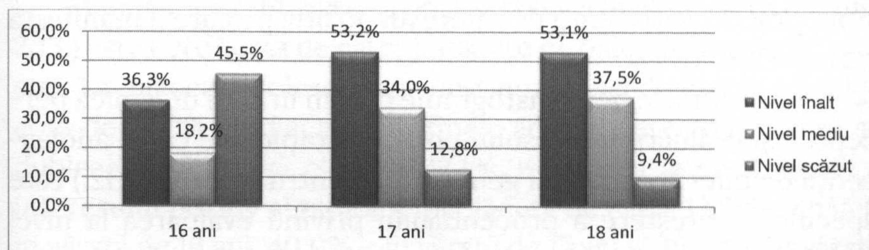

Fig. 2.10. Evaluarea de către fetele de diferite vârste a interesului pozitiv al mamelor

La 17 ani numărul fetelor ce evaluează la nivel înalt interesul pozitiv al mamelor crește și atinge cota de 53,2%, numărul celor ce îl estimează la nivel mediu este de 34,0% și a celor ce îl apreciază la nivel scăzut este de 12,8%. Aproape același coraport se păstrează și la vârsta de 18 ani. Astfel, odată cu înaintarea în vârstă crește numărul fetelor ce evaluează la nivel înalt interesul pozitiv al mamelor.

Cât privește interesul pozitiv al mamelor evaluat de către băieții de diferite vârste (fig. 2.11.) datele se prezintă în felul următor: la 16 ani 25,0% de băieți îl evaluează la nivel înalt, tot atâția la nivel mediu și 50,0% – la nivel scăzut.

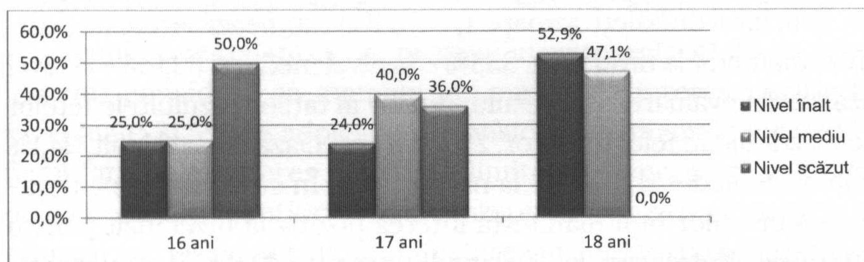

Fig. 2.11. Evaluarea de către băieții de diferite vârste a interesului pozitiv al mamelor

La 17 ani 24,0% de băieți evaluează interesul pozitiv al mamelor la nivel înalt, 40,0% – la nivel mediu și 36,0% la nivel scăzut. La 18 ani mai mult de jumătate dintre băieți (52,9%) apreciază interesul pozitiv al mamei la nivel înalt, 47,1% – la nivel mediu și 0% la nivel scăzut. Deci, spre sfârșitul adolescenței toți băieții sunt, practic, satisfăcuți de interesul pozitiv pe care îl manifestă mamele lor.

După ultimele două histograme putem urmări dinamica perceperii și evaluării interesului pozitiv al taților de către adolescenții de diferite vârste și gen. Astfel, pentru fete (fig. 2.12.) este specifică o creștere a procentajului privind evaluarea la nivel înalt a interesului pozitiv al taților de la începutul adolescenței (9,1%) spre mijlocul acesteia (46,8%) și o descreștere considera-

bilă către finele perioadei (19,1%). Numărul fetelor ce evaluează la nivel mediu interesul pozitiv al taților este în creștere de la 27,3% (la 16 ani) la 29,8% (la 17 ani) și atinge cota de 50,0% la 18 ani. În descreștere vizibilă este numărul fetelor ce apreciază interesul pozitiv al taților la nivel scăzut: de la 63,6% la începutul vârstei spre 23,4% la mijlocul ei și 21,9% la finele copilăriei.

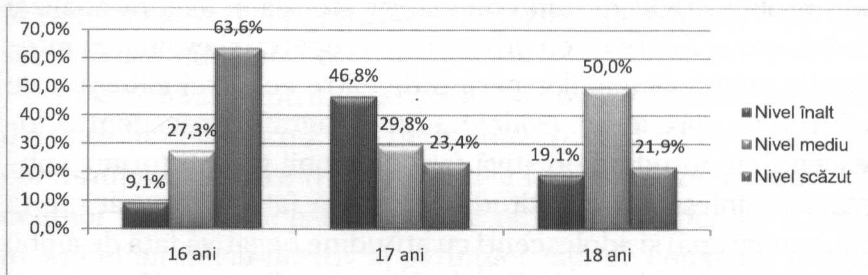

Fig. 2.12. Evaluarea de către fetele de diferite vârste a interesului pozitiv al taților

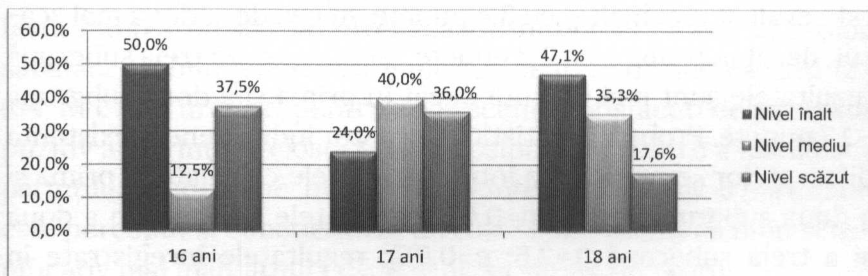

Fig. 2.13. Evaluarea de către băieții de diferite vârste a interesului pozitiv al taților

Manifestarea interesului pozitiv la nivel înalt de către tați (fig. 2.13.) este certificată de către jumătate de băieți la începutul vârstei. La mijlocul adolescenței acest număr scade îndoit și atinge cota de 24,0% ca mai apoi, la finele adolescenței, din nou să se dubleze și să atingă cifra de 47,1%. Evaluarea la nivel mediu a interesului pozitiv al taților a fost făcută de către 12,5% de băieți în vârstă de 16 ani, 40,0% – în vârstă de 17 ani și 35,3% – în vârstă de 18 ani. Numărul băieților ce au atribuit interesului pozitiv al

taților nivel scăzut este în descreștere după cum urmează: 37,5% la începutul vârstei, 36,0% - la mijlocul ei și 17,6% la sfârșitul adolescenței. Deci, marcăm o descreștere ușoară pe parcursul adolescenței a numărului de băieți ce evaluează scăzut interesul pozitiv al taților.

În cercetarea materialului factologic obținut prin intermediul probei ADOR ne-am concentrat atenția și asupra analizei comparative a datelor cu privire la perceperea și evaluarea interesului pozitiv al ambilor părinți de către cele trei categorii de subiecți pe care le-am evidențiat în paragraful precedent: adolescenți cu atitudine pozitivă față de ambii părinți (prima subgrupă); adolescenți cu atitudine pozitivă față de un părinte (a doua subgrupă) și adolescenți cu atitudine negativă față de ambii părinți (a treia subgrupă). Datele detectate din această perspectivă ne-au arătat că în prima subgrupă interesul pozitiv al mamei este evaluat mai înalt - cu 3,4 puncte, în cea de-a doua mai scăzut, decât în prima - cu 2,8 puncte, iar în cea de-a treia subgrupă rezultatele sunt mai scăzute decât în prima și a doua subgrupă - 1,7 puncte. Probarea statistică a acestor indici denotă existența diferențelor semnificative între: rezultatele calculate în prima și a doua subgrupă (t=3,6; p=0,01); rezultatele căpătate în a doua și a treia subgrupă (t=2,6; p=0,05); rezultatele înregistrate în subgrupa întâia și a treia (t=4,1; p=0,01). În evaluarea interesului pozitiv al tatălui de asemenea au fost găsite diferențe statistice între rezultatele acestor trei subgrupe. Și anume, adolescenții cu atitudine pozitivă față de ambii părinți au evaluat interesul pozitiv al tatălui cu 3,3 puncte, cei cu atitudine negativă față de un părinte semnificativ mai scăzut - 2,2 puncte (t=5,6; p=0,01). Adolescenții cu atitudine negativă față de ambii părinți au estimat interesul pozitiv al tatălui cu 1,3 puncte. Acest rezultat este semnificativ mai scăzut la pragul de semnificație p=0,01 în comparație cu rezultatul stabilit în subgrupa a doua (t=2,2) și cu cel

calculat în prima subgrupă (t=4,4; p=0,01). După cum vedem, studiul statistic al rezultatelor obţinute cu privire la evaluarea interesului pozitiv al ambilor părinţi de către aceste trei categorii de adolescenţi ne oferă posibilitatea să afirmăm cu certitudine, că adolescenţii ce au atitudine negativă faţă de ambii părinţi estimează semnificativ mai scăzut acest tip de atitudine parentală, în comparaţie cu cei ce au atitudine pozitivă faţă de ambii părinţi sau faţă de unul dintre ei.

În concluzia pentru acest paragraf vom menţiona că datele descrise în el confirmă cea de-a doua ipoteză de cercetare, în conformitate cu care trăirile afective fundamentale ale adolescenţilor vis-a-vis de părinţi depind de felul cum percep şi evaluează ei interesul pozitiv al părinţilor faţă de copiii săi. Marea majoritate a adolescenţilor sunt satisfăcuţi de interesul pozitiv al mamelor şi doar 54 (27,4%) consideră că mamele lor manifestă interes pozitiv de nivel scăzut. Interesul pozitiv al taţilor satisface trebuinţele la mai mult de jumătate de adolescenţi 127 (64,5%). Prin urmare, pentru adolescenţii satisfăcuţi de interesul pozitiv al părinţilor există temeiul psihologic pentru a manifesta părinţilor gratitudine. În plan etativ interesul pozitiv al părinţilor este perceput şi conştientizat de către adolescenţi ca fiind semnificativ mai înalt atunci când ei ating vârsta de 17 ani.

2.5. Specificul trăirilor afective empatice ale adolescenţilor în raport cu părinţii

Următorul pas în experimentul de constatare a fost orientat spre testarea **ipotezei** potrivit căreia atitudinea faţă de părinţi, ca trăire afectivă evaluativă fundamentală, determină trăirile afective empatice ale adolescenţilor în raport cu ei. Amintim, că susţinem ideile expuse în partea teoretică a lucrării în corespundere cu care trăirile afective empatice ale subiectului derivă

din atitudine, o concretizează și au caracter activ orientat spre altă persoană (В. К. Вилюнас [94; 96]; Т. П. Гаврилова [102; 103]; Валантинас А. А. [90], И. М. Юсупов [158], N. Daniliuc [17]). Prin analiza datelor înregistrate în cadrul experimentului de constatare am pretins să clarificăm:1) nivelul empatiei adolescenților cu părinții pe fondalul empatiei lor cu alte persoane; 2) nivelul empatiei cu părinții la adolescenții cu atitudini diferite față de mamă și față de tată.

Tabelul 2.9. Indicii empatiei subiecților supuși cercetării (în medie a unui subiect)

Genul și vârsta subiecților	Indicii empatiei cu:						Indicii empatiei generale
	părinții	animalele	bătrânii	copiii	Personajele operelor artistice	persoane puțin cunoscute	
Fete de 16 ani	10,5	5,0	9,0	8,8	8,0	9,8	51,1
Băieți de 16 ani	9,1	5,0	8,3	7,0	5,4	7,5	42,3
Adolescenţi de 16 ani	9,9	5,0	8,7	8,1	6,9	8,8	47,4
Fete de 17 ani	11,4	5,8	7,9	7,3	8,6	8,7	49,7
Băieți de 17 ani	9,8	6,1	7,0	8,1	5,4	7,4	43,8
Adolescenţi de 17 ani	10,9	5,9	7,6	7,5	7,4	8,3	47,6
Fete de 18 ani	12,1	6,8	8,6	7,2	7,8	8,2	50,7
Băieți de 18 ani	11,8	6,6	8,2	6,8	7,4	8,6	49,4
Adolescenți de 18 ani	12,0	6,7	8,5	7,0	7,6	8,4	50,2
Fete (eşantion)	11,2	5,8	8,5	7,8	8,1	9,0	50,4
Băieți (eşantion)	9,9	5,7	7,8	7,4	5,9	7,7	44,4
Adolescenți (eşantion)	10,8	5,8	8,2	7,6	7,3	8,5	48,2

Rezultatele obținute prin aplicarea testului „Examinarea expresă a empatiei" (И. М. Юсупов) au fost categorice: trăirile afective empatice față de părinți ale adolescenților, indiferent de vârstă și genul lor, după punctajul calculat în medie la un subiect, au căpătat cel mai înalt scor – 10,8 puncte. Potrivit mediilor calculate la celelalte scale și redate în tabelul 2.9, empatia adolescenților cu părinții este urmată de empatia cu persoanele puțin cunoscute (8,5 puncte), cu bătrânii (8,2 puncte), cu copiii (7,6 puncte), cu personajele operelor de artă (7,3 puncte), cu animalele (5,8 puncte). Calculele statistice ne-au arătat existența diferenței semnificative deja la compararea primelor două scale cu punctaj înalt: a scalei empatia cu părinții (10,8 puncte) și a scalei empatia cu persoanele puțin cunoscute (8,5 puncte), nivelul empatiei adolescenților cu părinții fiind substanțial mai înalt, decât nivelul empatiei lor cu persoanele puțin cunoscute (t=10,3; p=0,01).

Tabelul 2.10. Numărul subiecților (în %) cu diferite nivele ale empatiei cu părinții

Genul și vârsta subiecților	Nivelul empatiei cu părinții:						În total	
	foarte înalt		înalt		mediu			
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
Fete de 16 ani	0	0	4	9,1	40	90,9	44	100
Băieți de 16 ani	0	0	0	0	32	100	32	100
Adolescenți de 16 ani	0	0	4	5,3	72	94,7	76	100
Fete de 17 ani	3	6,4	12	25,5	32	68,1	47	100
Băieți de 17 ani	0	0	0	0	25	100	25	100
Adolescenți de 17 ani	3	4,2	12	16,7	57	79,1	72	100
Fete de 18 ani	0	0	12	37,5	20	62,5	32	100
Băieți de 18 ani	0	0	5	29,4	12	70,6	17	100
Adolescenți de 18 ani	0	0	17	34,7	32	65,3	49	100
Fete (eșantion)	3	2,4	28	22,8	92	74,8	123	100
Băieți (eșantion)	0	0	5	6,8	69	93,2	74	100
Adolescenți (eșantion)	3	1,5	33	16,8	161	81,7	197	100

Analizând separat de alte scale datele cu privire la trăirile afective empatice ale adolescenților vis-a-vis de părinți, am stabilit că pe parcursul vârstei nivelul empatiei lor cu părinții este în creștere: la 16 ani variabila dată a fost evaluată cu 9,9 puncte, la 17 ani – cu 10,9 puncte, iar la 18 ani – cu 12,0 puncte. Această dinamică se constată atât la fete cât și la băieți. E de menționat că nivelul empatiei cu părinții al fetelor-adolescente (11,2 puncte) întrece semnificativ variabila dată la băieții-adolescenți (9,9 puncte), (t=4,6; p=0,01).

Trecerea în revistă a rezultatelor cu privire la numărul adolescenților cu diferit nivel al empatiei cu părinții ne-a demonstrat că nivelul foarte înalt al acestui parametru a fost depistat la 3 (1,5%) subiecți, nivelul înalt – la 33 (16,8%), iar nivelul mediu – la 161 (81,7%) adolescenți. Nivelul scăzut al empatiei cu părinții n-a fost testat nici la un adolescent. De rând cu aceste date sumare, în tabelul 2.10 am inclus și calculele efectuate pentru fiecare categorie de vârstă cu luarea în considerație a genului adolescenților.

Tabelul 2.11. Indicii empatiei cu părinții a adolescenților cu atitudini diferite după conotație față de ei

Genul subiecților	Indicii empatiei cu părinții a adolescenților cu atitudine:			Semnificația diferențelor					
	pozitivă față de ambii părinți	negativă față de un părinte	negativă față de ambii părinți	t_1	p_1	t_2	p_2	t_3	p_3
Adolescenți (fete)	11,4	11,1	9,0	0,7	n/s	2,4	0,05	3,1	0,01
Adolescenți (băieți)	10,1	9,3	-	1,7	n/s	-	-	-	-
Adolescenți (eșantion)	11,0	10,4	9,0	1,6	n/s	1,5	n/s	2,4	0,05

Sinteza rezultatelor expuse în tabel ne permite să menționăm că nivelul foarte înalt al trăirilor afective empatice cu părinții a fost înregistrat doar la vârsta de 17 ani și doar la3 (6,4%) fete. Nivelul înalt al trăirilor empatice cu părinții de asemenea este întâlnit mai frecvent la fete. Și anume, de nivelul înalt al empatiei cu părinții au dat dovadă 4 (9,1%) fete de 16 ani, 12 (25,5%) fete de 17 ani și 12 (37,5%) adolescente de 18 ani. La băieți nivelul înalt al empatiei cu părinții a fost fixat doar la 18 ani. Acest număr constituie 5 (29,4%) din lotul de băieți de 18 ani. La toți ceilalți adolescenți empatia cu părinții după punctele acumulate a atins nivelul mediu.

Pornind de la acest fondal general al datelor cu referire la nivelul empatiei cu părinții al subiecților supuși cercetării, ne-am concentrat atenția, în special, asupra corelației nivelului empatiei adolescenților cu părinții și a atitudinii față de ei. Pentru a scoate în relief legătura căutată am purces la analiza comparativă a rezultatelor cu privire la nivelul empatiei adolescenților cu atitudine pozitivă față de ambii părinți, a celor cu atitudine pozitivă numai față de un părinte și a subiecților cu atitudine negativă față de ambii părinți. În scopul efectuării controlului statistic am comparat rezultatele adolescenților din prima și a doua subgrupă (t_1); din a doua și a treia subgrupă (t_2); din prima și a treia subgrupă (t_3).

Datele ilustrate în tabelul 2.11.ne permit să constatăm: 1) La fetele din prima subgrupă (cu atitudine pozitivă față de ambii părinți) nivelul trăirilor empatice cu părinții a atins cel mai înalt scor – 11,4 puncte. La adolescentele din subgrupa a doua (cu atitudine pozitivă față de un părinte) nivelul empatiei cu părinții a fost estimat cu 11,1 puncte. Diferența dată nu este semnificativă. Fetele din subgrupa a treia – cu atitudine negativă față de ambii părinți – au cu ei trăiri afective empatice de nivel semnificativ mai scăzut (9,0 puncte) în comparație cu adolescentele din prima subgrupă (t=3,1; p=0,01) și a doua (t=2,4; p=0,05). 2) Nivelul

trăirilor afective empatice cu părinţii al băieţilor ce au atitudine pozitivă faţă de ambii părinţi este mai înalt, dar nesemnificativ, în comparaţie cu cel al băieţilor cu atitudine pozitivă numai faţă de un părinte. 3) Nivelul empatiei cu părinţii al adolescenţilor ce au atitudine pozitivă faţă de ambii părinţi (11,0) este nesemnificativ mai înalt, decât nivelul empatiei adolescenţilor cu atitudine negativă faţă de unul dintre părinţi (10,4); t_1=1,6. Nivelul trăirilor afective empatice al adolescenţilor cu atitudine negativă faţă de un părinte (10,4) este de asemenea nesemnificativ mai înalt în comparaţie cu nivelul empatiei subiecţilor cu atitudine negativă faţă de ambii părinţi (9,0); t_2=1,5. În schimb, nivelul empatiei adolescenţilor cu atitudine pozitivă faţă de ambii părinţi (11,0) este semnificativ mai înalt (t_3=2,4; p=0,05), decât nivelul acestei variabile la adolescenţii cu atitudine negativă faţă de ambii părinţi (9,0). Deci, nivelul empatiei cu părinţii al adolescenţilor este semnificativ mai înalt în cazul în care ei au atitudine pozitivă faţă de ambii părinţi.

Totodată, în rezultatele relevate se observă o oarecare contrazicere. Deşi la adolescenţii cu atitudine negativă faţă de ambii părinţi indicii parametrului de interes sunt semnificativ mai scăzuţi în comparaţie cu nivelul empatiei cu părinţii al subiecţilor din celelalte două subgrupe, trăirile lor afective empatice în raport cu părinţii au atins un nivel mediu (9,0 puncte). Acest rezultat nu se înscrie în ideea despre legătura dintre atitudine şi empatie. De aceea în continuare ne-am propus să evidenţiem şi alte date detectate privind trăirile afective empatice vis-a-vis de părinţi ale adolescenţilor cu atitudine negativă faţă de mamă şi faţă de tată. Pentru aceasta am calculat mediile la toate scalele testului ale adolescenţilor din subgrupa a treia şi le-am comparat cu mediile similare calculate la subiecţii din prima şi a doua subgrupă. Rezultatele acestor calcule sunt expuse în tabelul 2.12. Din tabelul prezentat deducem, în primul rând,că nivelul gene-

ral al empatiei adolescenților cu atitudine negativă față de ambii părinți (39,8 puncte) este mai scăzut (dar nesemnificativ, t=1,5), în comparație cu nivelul general al empatiei subiecților cu atitudine pozitivă față de un părinte (47,0 puncte) și semnificativ mai scăzut,decât al adolescenților cu atitudine pozitivă față de ambii părinți (48,7 puncte), t=2,4; p=0,05.

Tabelul 2.12. Nivelul general al empatiei adolescenților cu atitudini diferite după conotație față de părinți (în medie a unui subiect)

Empatia cu:	Indicii empatiei adolescenților cu atitudine:		
	pozitivă față de ambii părinți	pozitivă față de un părinte	negativă față de ambii părinți
Părinții	11,0	10,4	9,0
Animalele	5,9	5,2	5,3
Bătrânii	8,3	8,1	7,3
Copiii	7,7	7,8	2,7
Personajele operelor artistice	7,2	7,6	7,0
Personajele puțin cunoscute	8,7	7,9	8,5
În total	**48,7**	**47,0**	**39,8**

În al doilea rând, observăm că la toți adolescenții, indiferent de atitudinea lor față de părinți, nivelul empatiei cu părinții este mai înalt în comparație cu nivelul empatiei cu persoanele puțin cunoscute, cu bătrânii, copiii etc. Însă, între indicii trăirilor afective empatice în raport cu părinții și indicii empatiei cu persoanele puțin cunoscute ale adolescenților cu atitudine pozitivă față de ambii părinți și față de un părinte există o diferență mare: respectiv de 2,3 puncte și 2,5 puncte. La subiecții cu atitudine negativă față de ambii părinți empatia cu ei este evaluată cu 9,0 puncte, iar empatia cu persoanele puțin cunoscute – cu 8,5 puncte, diferența constituind doar 0,5 puncte. Prin urmare,

acești adolescenți nu sunt lipsiți de trăiri afective empatice, însă empatia lor cu părinții puțin diferă de empatia lor cu alte persoane, cu bătrânii, cu personajele operelor artistice.

Generalizând rezultatele descrise, afirmăm că indiferent de vârsta și genul subiecților trăirile afective empatice ale adolescenților cu părinții ating scoruri mai înalte decât empatia cu persoanele puțin cunoscute, cu bătrânii, copiii etc. Pe parcursul segmentului de vârstă studiat empatia adolescenților cu părinții este în creștere atât la fete, cât și la băieți. Nivelul trăirilor afective empatice cu părinții al fetelor-adolescente este mai înalt decât al băieților. Nivelul empatiei cu părinții este mai înalt în cazul în care adolescenții au atitudine pozitivă față de ambii părinți. Legătură strânsă între atitudinea față de părinți și empatia cu ei se observă îndeosebi la fetele-adolescente. În cazul când adolescenții au atitudine negativă față de mamă și față de tată, trăirile lor afective empatice în raport cu părinții au nivel scăzut, ele având aprope aceeași intensitate ca și trăirile empatice cu persoanele puțin cunoscute. Aceste concluzii, confirmând ipoteza expusă la începutul paragrafului, ne dau posibilitatea să rezumăm că trăirile afective empatice ale adolescenților în raport cu părinții corelează cu atitudinea lor față de părinți și concretizează această atitudine – cu cât intensitatea trăirilor afective evaluative pozitive este mai înaltă, cu atât este mai înalt și nivelul trăirilor afective empatice. În același timp, menționăm că trăiri afective empatice de nivel înalt și foarte înalt, ca trăiri ce conțin activism sporit orientat spre altă persoană, au fost constatate la un număr redus de adolescenți (36;18,3%). Faptul dat ne-a motivat să analizăm în continuare raportul dintre trăirile afective evaluativ-pasive ale adolescenților și trăirile lor derivate motivante în raport cu părinții.

2.6. Autoevaluarea de către adolescenți a sentimentelor față de părinți

În corespundere cu programul experimentului de constatare, am administrat proba de autoevaluare de către adolescenți a sentimentelor pe care ei le nutresc mai frecvent în raport cu părinții. Așa cum s-a spus la locul potrivit, adolescenților li s-a propus un glosar din 20 de cuvinte ce consemnează anumite sentimente. În el au fost incluse denumiri de trăiri afective: evaluative pozitive și negative (dragoste, ură, simpatie, antipatie, admirație, dispreț, încredere, neîncredere) și trăiri afective ce conțin tendințe, năzuințe (datorie, devotament, gratitudine, grijă, milă). Din lista propusă adolescenții au avut de ales 7 cuvinte pe care le-au aranjat în ordine descrescândă în dependență de obiectul atitudinii, de intensitatea și frecvența trăirii sentimentului în cauză. Prelucrarea materialului experimental obținut a fost făcută în mod computerizat prin aplicarea programului SPSS. Analiza rezultatelor a fost orientată spre evidențierea: 1) topului celor 20 de cuvinte-sentimente după frecvența includerii lor de către subiecți în liste aparte pentru mamă și pentru tată; 2) topului celor 20 de cuvinte-sentimente după frecvența includerii lor în listă pe primele trei poziții din șapte posibile în raport cu fiecare părinte în parte.

În paginile acestui paragraf consecutiv vom pune în lumină informația relevantă obținută prin intermediul probei „7 cuvinte". Rezultatele grafice din figura de mai jos arată frecvența includerii de către adolescenți în liste a celor 20 de cuvinte-sentimente din glosarul propus pentru autoevaluarea sentimentelor nutrite față de mamă și față de tată. Din figura 2.14. se constată că pentru caracterizarea sentimentelor avute în raport **cu mama** cel mai uzitat a fost cuvântul dragoste. El a fost inclus în listă de către 185 (93,9%)de adolescenți. După el urmează cuvintele: respect (145; 73,6%), încredere (138; 70,0%), gratitudine (134; 68,1%), milă

(131; 66,5%), bucurie (118; 60,0%), admirație (104; 52,7%), simpatie (89; 45,3%), devotament (82; 41,6%), mândrie (75; 38,0%), grijă (71; 36,1%), datorie (56; 28,5%), remușcare (23; 11,5%), dezamăgire (7; 3,5%), neîncredere (7; 3,5%), indignare (5; 2,5%), antipatie, dispreț, rușine, toate acestea la 3 (1,5%) de subiecți. Cuvântul ură nu a fost inclus în lista sentimentelor față de mamă nici o dată.

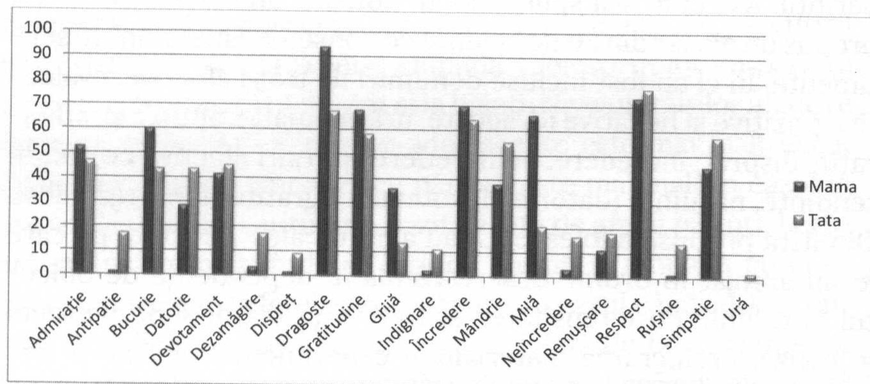

Fig. 2.14. Frecvența utilizării de către adolescenți a cuvintelor din glosar pentru autoevaluarea sentimentelor nutrite față de mamă și față de tată

Topul cuvintelor din glosar după frecvența includerii lor în liste de către adolescenți în scopul autoevaluării trăirilor afective avute în raport **cu tata** este următorul: respect (152; 77,2%), dragoste (133; 67,6%), încredere (127; 64,5%), gratitudine (115; 58,3%), simpatie (113; 57,4%), mândrie (109; 55,3%), admirație (92; 46,8), devotament (89; 45,2%), bucurie (86; 43,6%), datorie (86; 43,6%), milă (41; 20,8%), remușcare (36; 18,2%), dezamăgire (34; 17,2%), antipatie (34; 17,1%), neîncredere (33; 16,7%), rușine (28; 14,0%), grijă (27; 13,7%), indignare (22; 11,1%), dispreț (18; 9,0%), ură (4; 2,0%).

Compararea clasamentelor prezentate ne permite să reliefăm unele diferențe cu privire la sentimentele adolescenților nutrite față de mamă și față de tată, și anume: la autoaprecierea trăirilor afective avute în raport cu tata 4 (2,0%) adolescenți au

folosit cuvântul ură, iar așa trăiri afective negative ca dispreț, indignare, rușine, neîncredere, dezamăgire, antipatie au fost utilizate la caracterizarea sentimentelor față de tată mai frecvent, decât față de mamă. Respectiv trăirile afective pozitive (respect, dragoste, încredere) au fost incluse în listă de către un număr mai mic de adolescenți în cazul în care era vorba de sentimentele avute față de tată.

Tabelul 2.13. Frecvența includerii de către adolescenți pe primele trei poziții ale listei sentimentelor față de mamă și față de tată a trăirilor afective (în %)

Trăiri afective pozitive	în raport cu:				Trăiri afective negative	în raport cu:			
	mama		tata			mama		tata	
	N	%	N	%		N	%	N	%
Dragoste	156	79,2	91	46,2	Remușcare	6	3,0	13	6,6
Respect	77	39,1	87	44,2	Dezamăgire	6	3,0	19	9,6
Admirație	56	28,4	45	22,9	Indignare	3	1,5	15	7,6
Simpatie	53	27,0	55	27,9	Neîncredere	2	1,0	11	5,6
Gratitudine	49	25,0	39	19,7	Antipatie	1	0,5	20	10,2
Bucurie	35	17,8	33	16,7	Dispreț	1	0,5	10	5,0
Încredere	34	17,2	43	21,9	Rușine	1	0,5	10	5,0
Devotament	33	16,8	31	15,8	Ură	0	0	2	1,0
Milă	30	15,3	11	5,6					
Datorie	20	10,2	20	10,2					
Mândrie	16	8,1	33	16,8					
Grijă	12	6,1	3	1,5					

Pentru studiul pe care l-am întreprins important a fost să marcăm poziția sentimentului de gratitudine în topul cuvintelor selectate de către adolescenți în scopul autoevaluării sentimentelor sale față de părinți. În conformitate cu rezultatele obținute am constatat că sentimentul dat a ocupat locul patru atât în topul trăirilor afective nutrite de către adolescenți față de mamă, cât și față de tată. Alte trăiri afective motivante valoroase precum grijă,

datorie s-au clasat pe poziţii mai joase: în lista sentimentelor faţă de mamă pe locurile 11 şi 12, iar faţă de tată - respectiv pe locurile 17 şi 10. Mila ca trăire empatică s-a clasat pe locul 5 în topul cuvintelor alese pentru mamă, şi pe locul 11 în cel pentru tată.

În temeiul rezultatelor autoevaluării de către adolescenţi a sentimentelor sale faţă de părinţi putem crede că la vârsta dată doar un număr foarte redus de copii, de rând cu trăirile afective pozitive, au uneori şi trăiri afective negative în relaţie cu părinţii. Nu în zadar în literatura de specialitate tot mai frecvent se menţionează ideea potrivit căreia caracterul de conflict şi coloratura negativă a relaţiilor dintre adolescenţi şi părinţi sunt exagerate (R. L. Atkinson, R. C.Atkinson, E. E. Smith, D. J. Bem [3]).

Important pentru cercetarea noastră a fost să scoatem în evidenţă nu numai frecvenţa utilizării de către adolescenţi a cuvintelor din glosar pentru autoevaluarea sentimentelor faţă de fiecare părinte în parte, dar şi frecvenţa includerii pe primele poziţii ale listei a trăirilor afective de coloratură pozitivă şi negativă. De aceea, în continuare am stabilit frecvenţa includerii de către adolescenţi a acestor trăiri afective pe primele trei poziţii în lista celor 7 cuvinte-sentimente alese. Datele obţinute din această perspectivă sunt redate în tabelul 2.13. Din tabel observăm că după frecvenţa includerii pe primele trei poziţii ale listei sentimentelor, trăirile afective de coloratură pozitivă vis-a-vis de mamă s-au clasat după cum urmează: dragoste, respect,admiraţie, simpatie,gratitudine,bucurie,încredere,devotament, milă,-datorie, mândrie şigrijă.Trăirile afective de coloratură negativă faţă de mamă pe primele trei poziţii au fost incluse foarte rar, şi anume, remuşcare şi dezamăgire de către6 (3,0%) adolescenţi, indignare - 3 (1,5%), neîncredere - 2 (1,0%), antipatie, dispreţ şi ruşine de către un adolescent (0,5%).

În lista sentimentelor adolescenţilor faţă de tată de asemenea pe primele trei poziţii predomină trăirile afective pozitive,

iar cele negative pe primele trei poziții se întâlnesc la un număr redus de subiecți. Astfel, cuvântul antipatie a fost înscris de către 20 (10,2%) adolescenți, dezamăgire - 19 (9,6%), indignare - 15 (7,6%), remușcare - 13 (6,6%), neîncredere - 11 (5,6%), dispreț și rușine - 10 (5,0%), ură - 2 (1,0%) subiecți. Analiza rezultatelor din tabel ne-a permis să scoatem în relief un fapt important ce rezidă în aceea, că pe primele trei poziții ale listei sentimentelor trăirile afective evaluative pozitive au fost incluse de un număr mult mai mare de adolescenți, decât trăirile afective derivate. Astfel, sentimentul de dragoste a fost înscris pe primele trei poziții de către 156 (79,2%) adolescenți, respect - 77 (39%); admirație - 56 (28, 4%) și simpatie - 53 (27,0%), iar sentimentul de gratitudine - de către 49 (25,0%), devotament - 33 (16,8%), milă - 30 (15,3%), datorie - 20 (10,2%) și grijă - 12 (6,1%) adolescenți. Pentru a face o concretizare cu privire la autoevaluarea de către adolescenți a trăirilor sale afective derivate față de părinți, noi am calculat numărul subiecților care au indicat trăirile în cauză pe primele trei poziții, pe pozițiile 4-7 și numărul adolescenților care în genere nu au inclus în listă aceste cuvinte-sentimente. Rezultatele obținute în urma acestor calcule sunt incorporate în tabelul 2.14.

Înainte de a comenta datele vom expune conținutul trăirilor afective de importantă valoare socială. În glosarul propus subiecților testați am notat așa conținuturi pentru: **gratitudine** - recunoașterea unei binefaceri primite, conștiința obligației morale față de un bine făcător; **grijă** - atitudine plină de atenție, de bunăvoință, de afecțiune față de cineva; **milă** - sentiment de compătimire pentru durerile, suferințele cuiva și pornirea de a i le ușura; **datorie** - sentiment de îndatorire, obligație morală; **devotament** - atașament față de o persoană și hotărârea de a o servi.

Tabelul 2.14. Frecvența includerii de către adolescenți a trăirilor afective de importantă valoare socială în lista sentimentelor față de părinți (în %)

Trăiri afective motivante	față de:											
	mamă						tată					
	incluse pe pozițiile 1-3		incluse pe pozițiile 4-7		neincluse		incluse pe pozițiile 1-3		incluse pe pozițiile 4-7		neincluse	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Gratitudine	49	25,0	85	43,1	63	31,9	39	19,7	76	38,6	82	41,7
Grijă	12	6,1	59	30,0	126	63,9	3	1,5	24	12,2	170	86,3
Milă	30	15,3	101	51,2	66	33,5	11	5,6	30	15,2	156	79,2
Datorie	20	10,2	36	18,3	141	71,5	20	10,2	66	33,5	111	56,4
Devotament	33	16,7	49	24,9	115	58,4	31	15,8	58	29,4	108	54,8

Astfel, constatăm că gratitudinea a fost inclusă în lista sentimentelor față de mamă pe primele trei poziții de către 49 (25,0%) adolescenți,pe pozițiile 4-7 de către 85 (43,1%) subiecți;cuvântul grijă a fost inclus în liste pe primele poziții doar de către 12 (6,1%) adolescenți, iar 59 (30,0%) subiecți l-au înscris pe pozițiile 4-7. O poziție similară în lista sentimentelor adolescenților au ocupat trăirile numite milă, datorie, devotament. Opțiunea lor pe primele poziții ale listei a fost înregistrată respectiv la 30 (15,3%), 20 (10,2%), 33 (16,6%) subiecți. Situația depistată în rezultatele autoevaluării sentimentelor adolescenților față de mamă se păstrează și în cazul autoevaluării sentimentelor față de tată. Diferența constă în aceea că în lista sentimentelor față de tată mai puțini adolescenți, decât în cazul autoevaluării sentimentelor față de mamă, au înscris cuvintele gratitudine, grijă, milă, datorie, devotament pe primele poziții ale listei. Rezultatele din tabel ne permit să atestăm și alte fapte importante: cuvântul gratitudine în genere n-a fost folosit în scopul caracterizării sentimentelor față de mamă de către 63 (31,9%) adolescenți, iar față de

tată de către 82 (41,7%) subiecți; cuvântul milă n-a fost scris de către 66 (33,5%) subiecți în lista sentimentelor față de mamă și de către 156 (79,2%) adolescenți în cea față de tată; trăirea afectivă desemnată prin cuvântul grijă a lipsit în lista sentimentelor a 126 (63,9%) adolescenți în cazul în care era vorba de mama și a 170 (86,3%) subiecți în cazul autoevaluării sentimentelor față de tată; cuvântul datorie n-a fost găsit în lista sentimentelor față de mamă la 141 (71,5%) subiecți, iar în cea față de tată - la 111 (56,4%) adolescenți; cuvântul devotament n-a fost folosit de către 115 (58,4%) copii investigați pentru verbalizarea sentimentelor față de mamă, iar 108 (54,8%) - pentru nominalizarea sentimentelor sale față de tată.

Sintetizând datele obținute prin intermediul probei de autoevaluare de către adolescenți a sentimentelor față de părinți, remarcăm că: majoritatea elevilor de vârstă școlară superioară au și față de mamă, și față de tată preponderent trăiri afective de coloratură pozitivă; în lista sentimentelor adolescenților față de părinți trăirile afective cu caracter evaluativ prevalează în raport cu trăirile afective motivante; la mulți adolescenți în lista sentimentelor față de părinți trăirile afective motivante de importantă valoare socială lipsesc sau ocupă în această listă ultimele poziții; sentimentul de gratitudine nu a fost indicat de către 63 (31,9%) adolescenți în cazul autoevaluării trăirilor sale față de mamă și de către 82 (41,7%) subiecți în cazul autoevaluării sentimentelor față de tată.

Așadar, rezultatele experimentului de constatare ne-au permis să deducem că:

1. Marea majoritate a adolescenților (76,1%) au față de ambii părinți trăiri afective evaluative pozitive de diferit grad de intensitate. Prezența lor denotă faptul că părinții satisfac trebuințele adolescenților, aceștia având motiv de a manifesta sentimentul de gratitudine și față de mamă, și față de tată. Pe parcursul

vârstei adolescentine trăirile afective evaluative pozitive atât a fetelor, cât şi a băieţilor faţă de fiecare părinte în parte cunosc o dinamică specifică cu intensificări mai puternice la vârsta de 17 ani. Anume această perioadă a adolescenţei poate fi considerată drept senzitivă pentru formarea la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi.

2. Trăirile afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor vis-a-vis de părinţi depind nu numai de gradul de satisfacere de către aceştia din urmă a trebuinţelor copiilor săi. Ele sunt influenţate şi de felul cum percep şi evaluează adolescenţii interesul pozitiv al părinţilor faţă de copiii săi. Circa ¾ de adolescenţi se văd satisfăcuţi de interesul pozitiv al mamelor. Interesul pozitiv al taţilor satisface trebuinţele la mai mult de jumătate de adolescenţi - 64,5%. Manifestarea de către ambii părinţi a interesului pozitiv faţă de copiii săi, fapt atestat de către adolescenţi, de asemenea serveşte drept temei pentru apariţia la ei a sentimentului de gratitudine faţă de mamă şi faţă de tată. În plan etativ interesul pozitiv al părinţilor este perceput şi conştientizat de către adolescenţi ca fiind semnificativ mai înalt atunci, când ei ating vârsta de 17 ani. Aceste date confirmă că mijlocul vârstei adolescentine poate fi considerat ca perioadă senzitivă pentru formarea la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi.

3. Empatia adolescenţilor cu părinţii atinge scoruri mai înalte decât empatia lor cu persoanele puţin cunoscute, cu bătrânii, copiii etc. Nivelul empatiei cu părinţii este mai înalt în cazul în care adolescenţii au atitudine pronunţat pozitivă faţă de ambii părinţi. Trăirile empatice ale adolescenţilor cu atitudine pozitivă faţă de părinţi au în majoritatea cazurilor nivel mediu.

4. Autoevaluându-şi sentimentele faţă de părinţi, adolescenţii atestă şi faţă de mamă şi faţă de tată preponderent trăiri afective de coloratură pozitivă. În lista sentimentelor faţă de părinţi

adolescenții indică pe primele poziții trăirile afective cu caracter evaluativ-pasiv, iar trăirile afective derivate cu caracter motivant sunt înscrise pe ultimele poziții ale acestei liste. Sentimentul de gratitudine, în pofida prezenței atitudinii pozitive față de părinți, lipsește din lista trăirilor afective avute față de mamă la 63 (31,9%), iar față de tată la 82 (41,7%) adolescenți.

5. În perioada adolescentină senzitivă pentru formarea sentimentului de gratitudine față de părinți poate fi considerată vârsta de 17 ani. În acest segment etativ adolescenții au față de mamă și față de tată trăiri afective evaluative pozitive de intensitate mai mare, fapt ce denotă că părinții le satisfac trebuințele la un grad mai înalt și le dau motiv pentru manifestarea sentimentului de gratitudine. La mijlocul vârstei adolescentine copiii evaluează mai înalt interesul pozitiv al părinților față de copiii săi și, prin urmare, conștientizează binele pe care îl primesc de la ei, aceasta fiind o condiție psihologică importantă pentru manifestarea sentimentului de gratitudine.

3. FORMAREA LA ADOLESCENȚI A SENTIMENTULUI DE GRATITUDINE FAȚĂ DE PĂRINȚI ÎN CONDIȚII EXPERIMENTALE

3.1. Scopul, tezele teoretice și obiectivele experimentului formativ

Rezultatele experimentului de constatare și concluziile formulate în temeiul lor ne-au arătat că unii adolescenți, deși au atitudine pozitivă față de mamă și față de tată și estimează pozitiv interesul lor față de copii, au cu părinții trăiri afective empatice de nivel mediu, n-au inclus sentimentul de gratitudine în lista trăirilor afective avute față de părinți sau au inclus acest sentiment doar pe ultimele poziții ale listei trăirilor afective. Anume pentru această categorie de adolescenți am considerat oportună elaborarea programului psihopedagogic de formare a sentimentului de gratitudine față de părinți.

La etapa dată a cercetării am avut drept **scop** elaborarea și implementarea programului psihopedagogic de formare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți și verificarea eficienței lui. Pentru această parte a investigației am înaintat **ipoteza** potrivit căreia formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți poate avea loc prin activarea mecanismului psihologic de coträire. Presupunerea lansată a avut temei anumite teze teoretice, și anume:

1) sentimentele subiectului se formează în rezultatul generalizării specifice a trăirilor situative și conștientizării

experienței afective proprii (А. Н. Леонтьев, H. Wallon, А. В. Запорожец, V. Pavelcu);

2) formarea la subiect a sentimentelor are loc prin cotrăirea trăirilor afective ale altor persoane și obiectivarea lor (А. Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн, В. К. Вилюнас, В. П. Зинченко);
3) operele de artă sunt un mijloc eficient de generare, repetare și consolidareatrăirilor afective și de formare în temeiul lor a sentimentelor (П. М. Якобсон, А. В. Запорожец, В. П. Зинченко, Н. Д. Левитов).

Reieșind din această ordine de idei am formulat următoarele obiective de bază pentru experimentul formativ:

1) Stimularea contaminării, sintoniei și sensibilității afective prin intermediul perceperii operelor de artă; activarea memoriei afective și a funcției retrospective a trăirilor afective; dezvoltarea gândirii intuitiv-plastice, a imaginației afective și a funcției anticipative a trăirilor afective; dezvoltarea reflexiei, a decentrării afective și a aptitudinii de a eticheta, verbaliza și conștientiza sentimentele altor persoane și propriile trăiri afective.
2) Dezvoltarea trăirilor empatice și a tendințelor de a cotrăi trăirile altor persoane; identificarea și conștientizarea sentimentelor părinților față de copii săi;formarea abilităților de a diferenția și verbaliza sentimentele proprii după obiectul și conținutul lor; dezvoltarea tendințelor de a manifesta și exprima sentimentele sale față de părinți.

În baza rezultatelor studiului constatativ pentru experimentul formativ am selectat din eșantionul experimenta 24 de adolescenți de 17 ani și am format două grupuri omogene. Selecția subiecților pentru ambele grupuri s-a făcut după următoarele criterii: adolescenții au trăiri afective evaluative pozitive față de

ambii părinţi de aceeaşi intensitate (ei evaluează la fel satisfacerea trebuinţelor sale de către părinţi); subiecţii au evaluat la acelaşi nivel interesul pozitiv al ambilor părinţi (ei conştientizează şi evaluează la acelaşi nivel binele primit de la părinţi în formă de interes pozitiv); adolescenţii au cu părinţii trăiri empatice de nivel mediu (au tendinţe de a cotrăi cu părinţii de acelaşi nivel de intensitate); adolescenţii n-au inclus sau au inclus pe ultimele poziţii în listă sentimentul de gratitudine faţă de părinţi. Atât grupul formativ, cât şi cel de control a fost constituit din 12 persoane, a câte 6 băieţi şi 6 fete.

3.2. Principiile şi conţinutul programului de intervenţie psihopedagogică în vederea formării la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi

Programul psihopedagogic elaborat în vederea formării la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi s-a axat pe postulatele teoretice evidenţiate în paragraful precedent. În baza lor am formulat următoarele principii de organizare a activităţilor formative:

1. **Principiul obiectivării sentimentelor prin cotrăire.** Potrivit acestui principiu formarea sentimentelor presupune implicarea mecanismelor psihologice de contaminare afectivă şi cotrăire. Sentimentele trăite de către subiect prin cotrăire se obiectivează şi se conştientizează ca trăiri afective proprii.

2. **Principiul valorificării operelor de artă în procesul de formare planificată a sentimentelor**. Acest principiu se bazează pe ideea potrivit căreia operele artistice sunt un limbaj specific al trăirilor afective. Formarea planificată a sentimentelor prin cotrăire prevede folosirea operelor de artă, cu un anumit conţinut, perceperea cărora generează trăiri afective în teme-

iul mecanismului psihologic de sintonie, contaminare afectivă și cotrăire.

3. **Principiul activității.** Principiul dat prevede un nivel maxim de includere a fiecărui membru al grupului în diverse activități: de percepere a operelor de artă, de etichetare a sentimentelor altor persoane, de reflexie a propriilor trăiri afective. Comunicarea și coparticiparea adolescenților la activitățile de percepere a conținutului operelor artistice, de identificare a trăirilor afective exprimate în ele, de verbalizare a trăirilor altor persoane și de consemnare a sentimentelor sale contribuie la dezvoltarea formațiunilor afectiv-gnostice necesare pentru obiectivarea și conștientizarea sentimentelor.

4. **Principiul activismului.** În cadrul activităților de formare a sentimentelor activismul intern al subiecților este stimulat prin influențe din exterior. Perceperea în comun a operelor de artă stimulează contaminarea afectivă, sporește consonanța și intensitatea sentimentelor apărute în urma acestui proces, asigură dezvoltarea aptitudinii de a cotrăi trăirile altor persoane. Activismul subiecților incluși în activitățile formative este condiționat de necesitatea reflexiei propriilor trăiri și analiza trăirilor coparticipanților grupului. Activismul fiecărui adolescent este motivat și prin continuarea reflexiei propriilor sentimente în afara activităților formative.

5. **Principiul actualizării trăirilor afective.** În conformitate cu principiul dat reamintirea trăirilor afective, trecerea lor din starea latentă în cea actuală are la bază reanimarea sistemelor de asociații afective prin excitanți sonori și verbali. Reanimarea trăirilor afective asigură dezvoltarea aptitudinii de a se transpune imaginar în trecut și de a efectua retrospecția sentimentelor avute.

6. **Principiul exteriorizării și interiorizării trăirilor afective.** Acest principiu reiese din caracteristica principală a trăiri-

lor afective: ele pot fi exteriorizate prin diferite mijloace. Operele de artă sunt o invenție de comunicare specifică a sentimentelor. Reflectând prin conținutul său trăiri afective de diferită coloratură și conținut ele se prezintă ca formă de exteriorizare a sentimentelor. Perceperea operelor artistice are drept impact cunoașterea, trăirea și interiorizarea trăirilor afective apărute prin contaminarea afectivă și cotrăire.

7. **Principiul unității intelectului, afectului și comportamentului.** Grație legăturii sentimentelor cu memoria afectivă, gândirea intuitiv-plastică și imaginația, trăirile afective îi asigură subiectului posibilitatea de a re-trăi, de ași evalua retrospectiv comportamentul din trecut și de a trăi anticipativ rezultatele viitoarelor sale acțiuni. Realizându-se în planul imaginației afective sentimentele participă la reglarea comportamentului.

Luând drept punct de plecare principiile enumerate mai sus am alcătuit programul activităților formative care au fost organizate în a doua jumătate a anului de învățământ în afara orelor de clasă cu adolescenții grupului formativ. Activitățile au avut durata de circa 40-50 min. fiecare. Experimentul formativ a durat trei luni. Programul a inclus 20 de activități, a câte două la fiecare din următoarele 10 teme: „O, mamă, dulce mamă..."; „Tată, eu nu știu de ce nu te-au pus în cântece"; „Mi-e dor de voi, părinți"; „Mama și copilul"; „Amintiri din copilărie"; „Voi ne așteptați mereu"; „Fiul rătăcit"; „Asfințitul unei inimi"; „Rugă pentru părinți"; „Iubiți părinții cât mai sânt". Pentru fiecare activitate în corespundere cu genericul ei au fost alese opere artistice (cântece, poezii, proză, picturi, fotografii). Printre obiectivele activităților de formare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți se enumeră: generarea trăirilor afective prin perceperea operelor artistice; dezvoltarea deprinderilor de audiere atentă a operelor de artă; sensibilizarea contaminării afective; evidențierea obiectului sentimentelor și conștientizarea moti-

velor lor; identificarea și etichetarea trăirilor afective ale altor persoane; detectarea cuvintelor ce semnifică trăiri afective; verbalizarea propriilor trăiri afective apărute prin contaminare afectivă; compararea sentimentelor avute față de mamă și față de tată; dezvoltarea aptitudinii de a se transpune imaginar în timp și spațiu și de a verbaliza trăirile afective vis-a-vis de părinți avute în trecut; dezvoltarea reflexiei, retrospecției și decentrării afective; dezvoltarea caracterului ideator al trăirilor afective; dezvoltarea competențelor afective, a compasiunii și a tendinței de a fi atent, binevoitor, milos; obiectivarea așteptărilor părintești și formarea tendințelor de a manifesta grijă, milă, gratitudine față de părinți; conștientizarea binelui primit de la părinți.

Genericul activităților, logica consecutivității lor și conținutul operelor artistice selectate și utilizate reies din obiectivele lansate și din scopul principal al cercetării – formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți. Astfel, ideea principală a primelor doua activități, care trecea ca un fir roșu prin lucrările artistice folosite, era următoarea: mama este „începutul vieții", „ea ne naște și ne crește", ea devine „cea mai scumpă pe pământ", „cea mai bună prietenă a mea, niciodată nu o voi uita". La următoarele două activități cu genericul „Tată, eu nu știu de ce nu te-au pus în cântece" a fost marcat gândul potrivit căruia tata „mai mult tace decât vorbește, dar noi știm că ne iubește", mâna și umărul lui mereu ne servesc drept scut și sprijin. Activitățile la tema „Mi-e dor de voi, părinți" au avut drept scop să marcheze ideea că ambii părinți „fac totul oricând pentru copii", că de la fiecare părinte copiii primesc ceva foarte important: de la tată „minte trează, calcul rece ca un scut", de la mamă „dor tăcut, inimă ce sângerează". Ideea principală a următoarelor două activități la tema „Mama și copilul" constă în aceea, că părinții au anumite datorii față de copii, dar și aceștia din urmă nu sunt scutiți de obligațiuni față de părinți. Pentru a

accentua rolul părinților în viața copiilor într-o activitate a fost inclus cântecul „Dor de părinți" pe versurile lui A. Păunescu în care sunt redate sentimentele trăite de copiii ce nu au părinți. Sentimentele față de bunei au devenit ideea de bază a activităților cu genericul „Amintiri din copilărie" care a început cu un cântec („Fuga, fuga") interpretat de către A. Lazariuc. Fotografiile publicate de către M. Potîrniche în culegerea „ACASĂ. Amintiri..." și utilizate în activitatea dată au avut menirea de a provoca cât mai multe amintiri și sentimente față de bunei și părinți.

Copiii cresc, pleacă în lumea mare, devin și ei părinți. E lucru firesc, dar uneori copiii uită de părinții săi. De aceea următoarele activități au inclus în conținutul său material artistic supus tematicii „Voi ne așteptați mereu" și „Fiul rătăcit". În operele artistice incluse în aceste activități sunt redate trăirile de vină și remușcările copiilor care s-au întors la părinți, dar prea târziu. Egoismul, ingratitudinea și insensibilitatea afectivă a unor copii față de părinții săi este ideea centrală a nuvelei lui S. Zweig „Asfințitul unei inimi" care a devenit denumire pentru activitățile următoare. În calitate de motto pentru aceste activități am ales citatul din piesa „Regele Lear" de W. Shakespeare: „O, nerecunoștință, chip de piatră / Cioplită după chipul lui Satan, / Ești, mai dezgustătoare-ntr-un copil / Ca monstrul mărilor." Fragmentul dat a fost scris pe o coală de hârtie și afișat pe peretele din față.

Copiii încep a-și înțelege mai bine părinții atunci, când singuri devin părinți și bunei. Această maturizare psihologică are loc în cazul în care omul conștientizează gândul trăit și expus de către A. Păunescu în poezia „Repetabila povară": „Că din toate ce sunt, cel mai greu e să fii / Nu copil de părinți, ci părinte de fii". Conștientizarea acestei legități și a faptului că părinții sunt muritori îi face pe copii să se adreseze cu rugăciuni „pentru cei ce ne-au făcut". De aceea la începutul activităților ulterioare am inclus cântecul „Rugă pentru părinți", această denumire fiind

folosită drept generic al acestor activități. În cadrul următoarelor două activități a fost utilizată poezia „Părinții" de D. Matcovschi care conține întrebările: „De ce nu știm să ne iubim părinții? / De ce nu știm, copii, să-i prețuim?". Ca răspuns la aceste întrebări în ultimele activități a fost promovată chemarea expusă în poezia lui S. Ghimpu „Iubiți părinții cât mai sânt".

Menționăm că ideile activităților nu se declarau în cadrul întâlnirilor. După salut ele începeau cu un cântec, uneori cu recitarea expresivă de către psiholog a unei poezii. În așa fel, ideile activităților erau promovate prin muzică, vers, tablou, citate sau fragmente din operele artistice. După audierea lor adolescenții din grupul formativ își verbalizau pe rând impresiile, gândurile și trăirile apărute în procesul perceperii lucrărilor artistice. Pentru a le facilita verbalizarea trăirilor avute în trecut sau apărute în cadrul activităților, după perceperea operei artistice adolescenților li se propunea să-și imagineze că se află în fața a două uși. După ușa din mâna dreaptă se află sentimentele pozitive pe care ei le nutresc față de părinți, iar după ușa din mâna stângă se află reproșurile și evenimentele neplăcute pe care le-au avut în raport cu părinții. Fiecare participant „deschidea" imaginar fiecare ușă și povestea ce se află după ea (procedeu preluat din lucrarea S. Rusnac [41]). După perceperea unor lucrări artistice adolescenții erau întrebați: „Dacă ar fi să scrieți acum o scrisoare părinților, ce le-ați scrie?"

În cadrul activităților se revenea la cântecul sau la poezia ascultată. Înainte de reaudierea operelor artistice subiecților li se propuneau cuvintele cântecului sau textul poeziei scrise pe foi. Ei le citeau și meditau în tăcere. După aceasta poezia se recitea, iar cântecul se interpreta a doua oară. La sfârșitul activității adolescenții discutau și propuneau un generic pentru activitatea formativă desfășurată. La finele întâlnirii adolescenților li se propunea să selecteze și să prezinte la următoarele activități

maxime, proverbe, cântece și poezii despre părinți din propria bibliotecă și colecție de discuri. Fiecare a doua activitate la tema respectivă se începea cu prezentarea materialelor selectate de către adolescenți, apoi se prezentau unele opere artistice de la activitatea precedentă și se propuneau spre audiere noi lucrări. În așa fel, fiecare cântec, poezie erau audiate la întruniri nu mai mult de 2-3 ori.

Pentru activitățile cu genericul „Asfințitul unei inimi" adolescenților din timp li s-a oferit textul nuvelei cu aceeași denumire de S. Zweig. În cadrul acestor activități elevii își împărtășeau impresiile, povesteau ce i-a impresionat mai mult în această nuvelă, citeau fragmentele care le-au trezit cele mai puternice trăiri, le verbalizau. La penultima întâlnire elevii au fost familiarizați cu poezia lui S. Ghimpu „Iubiți părinții cât mai sânt". La finele activității, ca temă pentru acasă, lor li s-a propus s-o învețe pe de rost pentru a o recita la ultima activitate.

În continuare expunem scenariul activitățilorcu genericul „Fiul rătăcit". Scopul lor a constat în dezvoltarea la adolescenți a decentrării afective și a aptitudinii de a percepe și verbaliza trăirile altor persoane. Pentru atingerea scopului menționat activitățile au fost orientate spre soluționarea următoarele obictive: dezvoltarea aptitudinii de a eticheta sentimentele altor persoane, de a conștientiza cauzele trăirilor lor afective; dezvoltarea competențelor afective și a tendințelor de a fi corect și milos, de a manifesta atenție și grijă față de părinți.

Adolescenții grupului formativ se așează pe scaune în semicerc. După salut experimentatorul face o pauză de tăcere care mobilizează atenția elevilor. Când toți adolescenții sunt molipsiți de tăcere și de așteptare a ceea ce va urma, experimentatorul cu voce liniștită citește expresiv poezia scrisă de P. Cărare „Către mamă".

După o mică pauză experimentatorul continuă: „Poezia este

scrisă de către poetul Petru Cărare. Eu nu am fost nici o dată plecată din casa părintească pentru mult timp, dar, am încercat să-mi închipui acest lucru. Închipuirea mi-a ajutat să-i înțeleg trăirile poetului. Vă propun să citiți și voi atent în gând poezia și să încercați să simțiți trăirile poetului redate în vers" (adolescenților li se distribuie foile pe care este scrisă poezia). Când toți adolescenții termină citirea poeziei experimentatorul le propune să spună ce trăiri le-a trezit poezia, ce amintiri și gânduri. După verbalizarea de către adolescenți a trăirilor proprii experimentatorul generalizează: „Nu este ușor să-ți exprimi prin cuvinte prozaice trăirile. Pentru a-și exprima sentimentele poeții scriu poezii, iar compozitorii - muzică. Cuvintele însoțite de muzică au format cântecul. Să ascultăm unul din ele". Răsună cântecul „Bună măicuță, dragă tăicuță" în interpretarea Irinei Loghin.

După audierea cântecului experimentatorul se adresează cu întrebarea: „Ce trăiri față de părinți și-au exprimat autorii în acest cântec?". Ascultând răspunsurile adolescenților, experimentatorul le distribuie cuvintele cântecului scrise pe foi. După citirea lor în tăcere subiecților li se adresează noi întrebări: „Ce trăiri a-ți avut voi, ascultând acest cântec?", „Care cuvinte ale cântecului vă trezesc cele mai puternice trăiri?". Pentru a le ajuta adolescenților să-și verbalizeze adecvat trăirile, în continuare experimentatorul spune: „În majoritatea cazurilor poeții și compozitorii și-au scris opera atunci când singuri au devenit părinți. Aceasta i-a ajutat să înțeleagă mai bine trăirile părinților săi. De aceea în cântece și poezii autorii și interpreții deseori își exprimă amintirile din copilărie, nostalgia, remușcările, sentimentul de vină și alte sentimente pe care le trăiesc atunci, când își amintesc de părinți. Ne putem convinge de acestea dacă citim atent poezia lui Simion Ghimpu „Ce folos" pe care v-o propun să o ascultați".

Făcând o mică pauză de tăcere după citirea poeziei, expe-

rimentatorul spune: „Nu toți putem scrie poezii și muzică, nu toți putem cânta și picta, dar absolut toți avem anumite trăiri și sentimente față de părinți. Și părinții, evident, au trăiri față de copiii săi. Vă propun să vă uitați cum a redat aceste trăiri în vestitul său tablou „Întoarcerea fiului risipitor" marele Rembrandt (adolescenților li se distribuie tabloul)".

Adolescenților li se oferă timp pentru a privi și analiza tabloul, apoi li se propune să descrie trăirile exprimate în mimica și pantomimica tatălui și a fiului. După această etapă experimentatorul se adresează către adolescenți: „Nu știu dacă poetul Dumitru Matcovschi și compozitorul Ion Aldea-Teodorovici s-au inspirat de acest tablou al lui Rembrandt, dar și ei și-au exprimat trăiri similare în cântecul „Inimă de mamă". Vă propun să-l ascultați la finalul întâlnirii de astăzi". După ascultarea cântecului experimentatorul îi lasă pe adolescenți pe un timp scurt sub impresia cântecului audiat, apoi le propune să-și împărtășească trăirile apărute pe parcursul perceperii lui.

Menționăm că activitățile au inclus în structura sa trei etape care convențional au fost intitulate: 1) Să ascultăm, să auzim, să vedem și să „citim" trăirile afective ale altor persoane; 2) Să medităm și să verbalizăm trăirile proprii; 3) Să cotrăim și să etichetăm trăirile altor persoane. Consecutivitatea acestor compartimente se schimba de la o activitate formativă la alta. De pildă, a doua activitate formativă la tema „Fiul rătăcit" a început cu audierea cântecului ascultat la finalul activității anterioare („Inimă de mamă"). Adolescenții își aminteau cu ce lucrări artistice au mai făcut cunoștință la activitatea precedentă, le ascultau repetat pe cele pe care i-au impresionat mai mult și le-au produs trăiri mai puternice. Erau date ascultării și acele cântece pe care ei le aduceau din propria colecție și le propuneau colegilor spre ascultare (cântecul „Mama" interpretat de către cântărețul Vitas; cântecul „Cât trăim pe acest pământ", versurile de N. Dabija, muzică

de Iu. Sadovnic). De obicei a doua activitate la fiecare din cele 10 teme propuse, se axa în special pe analiza trăirilor avute față de părinți. Uneori, adolescenții făceau acest lucru în scris, apoi dădeau citire celor scrise.

În scopul efectuării unei analize mai minuțioase a comportamentului adolescenților grupului formativ în activități, am utilizat camera de luat vederi. Însă, pentru a nu-i intimida pe adolescenți am înregistrat doar unele din ele. E de marcat faptul că la primele întruniri adolescenții erau închistați, se sinchiseau când era nevoie să-și verbalizeze trăirile, motivând că „nu le ajung cuvinte" ca să-și exprime sentimentele. Mai sensibile afectiv și mai cu inițiativă au fost fetele. Ele ușor se contaminau de trăirile exprimate în versuri și în cântece. Băieții, la primele întâlniri, la audierea cântecelor dădeau reacții emoționale inadecvate (de exemplu, zâmbeau la muzica nostalgică), de parcă doreau pe așa cale să-și ascundă emoționalitatea, pe care, probabil, o consideră drept trăsătură negativă pentru un viitor bărbat. Dar, pe măsură ce muzica continua, se lăsau și ei molipsiți și copleșiți de sentimentele exprimate în cântece și poezii. Nu ne-a scăpat cu vederea și faptul că la primele întrevederi toți adolescenții – și fetele, și băieții – evitau să vorbească despre trăirile și sentimentele nutrite față de părinți nu doar din „lipsa de cuvinte". Ei mai mult preferau să discute cu cineva relațiile sale cu părinții și ușor treceau de la analiza sentimentelor la evidențierea cauzelor neînțelegerilor ce se iscă între ei și părinți. Băieții, în special, făceau reproșuri și învinuiri precum că părinții nu-i înțeleg, nu prea au încredere și le oferă puțină libertate. Experimentatorul nu neglija aceste împărtășiri, dar îi reorienta pe adolescenți la analiza trăirilor afective ale părinților vis-a-vis de copiii săi și înțelegerea acestor trăiri. Or, cu cât mai mult programul formativ se apropia de sfârșit, cu atât mai receptivi, mai sensibili afectiv, mai empatici și mai decentrați afectiv deveneau adoles-

cenții. La ultima activitate formativă, când a avut loc schimbul de impresii rămase de la întâlniri, majoritatea adolescenților grupului formativ au mărturisit că nimeni nici o dată n-a vorbit cu ei așa despre părinți, despre casa părintească și despre sentimentele părinților față de copii și a copiilor față de părinți. Impactul activităților formative redat în cifre și tratamente statistice îl prezentăm în paragraful ce urmează.

3.3. Rezultatele implementării programului de formare la adolescenți asentimentului de gratitudine față de părinți

La ultima etapă a cercetării noastre subiecților din grupurile formativ și de control li s-a cerut să parcurgă proba „Examinarea expresă a empatiei", proba de autoevaluarea sentimentelor față de părinți „7 cuvinte" și să scrie o compunere (eseu) la tema „Părinții mei: ce simt față de ei". Pentru diminuarea influenței sugestive, în experimentul de control ordinea celor 20 de cuvinte propuse adolescenților pentru autoevaluarea sentimentelor față de părinți a fost schimbată, iar cuvintele ce desemnează trăirile afective derivate cu caracter motivant de înaltă valoare socială au fost scrise ultimele în listă.

Analiza datelor la faza finală a cercetării am efectuat-o în patru etape. La prima am comparat rezultatele adolescenților din grupul formativ și cel de control obținute în experimentul de constatare. La cea de-a doua etapă am confruntat datele adolescenților din grupul de control înregistrate în testare și retestare pentru a scoate în evidență schimbările ce au intervenit între timp la acești subiecți. Al treilea pas a constat în verificarea diferenței dintre datele fixate în ambele grupuri în retestare cu scopul de a reliefa modificările ce s-au produs în grupul experimental sub influența programului de formare la adolescenți

a sentimentului de gratitudine față de părinți. La ultima etapă am stabilit diferența dintre rezultatele adolescenților grupului experimental în testare și retestare, aceasta având drept obiectiv reverificarea schimbărilor ce s-au produs în acest grup sub influența activităților formative.

În figura de mai jos sub formă de histograme sunt redate rezultatele acestor patru etape de calcule cu privire la nivelul trăirilor afective derivate empatice cu părinții stabilit la adolescenții din grupul formativ și din grupul de control în experimentele de constatare și de control.

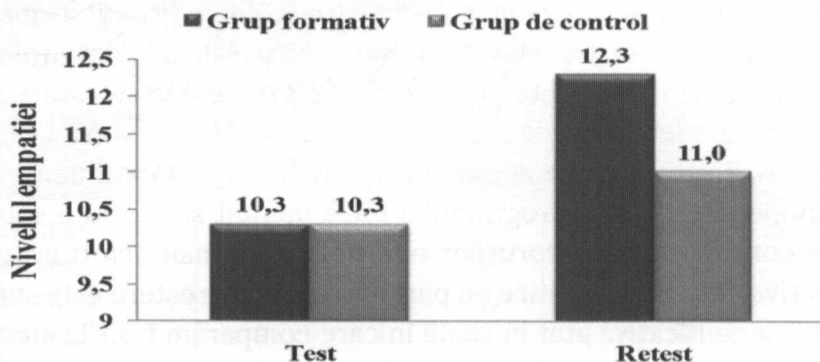

Fig. 3.1. Nivelul trăirilor afective derivate empatice cu părinții la adolescenții din grupul formativ și de control în testare și retestare

Datele prezentate grafic denotă că la adolescenții din ambele grupuri în experimentul de constatare nivelul trăirilor afective derivate empatice cu părinții este egal (10,3puncte). În experimentul de control acest indice a crescut atât la subiecții din grupul formativ (12,3 puncte), cât și la cei din grupul de control (11,0 puncte). Faptul dat confirmă constatarea relevată în capitolul precedent: pe parcursul perioadei adolescentine la elevii claselor superioare nivelul trăirilor afective derivate empatice cu părinții sporește. Această intensificare la vârsta adolescentină a trăirilor afective empatice ale copiilor cu părinții este constatată

și în cercetările altor autori. La vârsta adolescentină, după datele A. E. Ольшанникова [138], elevii devin deosebit de senzitivi față de trăirile părinților și le cotrăiesc împreună cu ei. Însă, verificând semnificația statistică (prin testul Wilcoxon T) a saltului ce s-a produs în grupul de control de la testare până la retestare (de la 10,3 puncte la 11,0 puncte), am constatat că el este nesemnificativ (T=21). Controlul statistic al rezultatelor obținute de către adolescenții din grupul formativ și cel de control (12,3 puncte/11,0 puncte) la variabila dată în retestare ne-a arătat că aceste rezultate diferă semnificativ. Aplicând testul statistic Mann-Whitney am stabilit că U=34,5 (p=0,05). În grupul formativ nivelul trăirilor afective derivate empatice ale adolescenților a sporit de la 10,3 puncte în testare la 12,3 puncte în retestare și această creștere este de asemenea statistic semnificativă (T=3; p=0,01). Prin urmare, la adolescenții care au suportat influențele psihopedagogice ale programului implementat se atestă o sporire considerabilă a scorurilor obținute la intensitatea trăirilor afective derivate empatice cu părinții. Această creștere este statistic semnificativă atât în cazul în care comparăm trăirile afective empatice cu părinții ale adolescenților din grupul formativ și de control măsurate la retestare, cât și în cazul confruntării scorurilor obținute la variabila de interes în test și re-test de către subiecții grupului formativ. Deci, programul elaborat și implementat a contribuit la sporirea nivelului trăirilor derivate empatice ale adolescenților cu părinții, trăiri care, după cum s-a spus, conțin activism, tendințe de a cotrăi și de a-i face bine persoanei care a provocat ecoul afectiv.

Generalizarea finală a rezultatelor obținute la retestare reclamă expunerea datelor obținute la proba de autoevaluare a sentimentelor față de părinți „7 cuvinte". Menționăm că tratamentul acestor date s-a făcut după același algoritm pe care l-am relatat mai sus, dar cu luarea în considerație a specificului

materialului obținut cu ajutorul acestei probe. Pentru verificarea eficienței programului de formare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți important a fost să evidențiem, în primul rând, care este topul cuvintelor utilizate de către adolescenții din ambele grupuri în experimentul de constatare și ce

Tabelul 3.1. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor în lista sentimentelor nutrite față de mamă de către adolescenții grupurilor de control și formativ în experimentul de constatare

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor în lista sentimentelor avute față de mamă:							
Conținutul trăirilor	Grupul de control		Grupul formativ		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	11	1	11	1	0	0,72	0,01
Bucurie	10	2,5	8	5,5	9		
Încredere	10	2,5	10	2,5	0		
Admirație	9	4	7	7	9		
Datorie	7	5,5	4	9,5	16		
Milă	7	5,5	9	4	0,25		
Simpatie	6	8	4	9,5	2,25		
Mândrie	6	8	8	5,5	6,25		
Gratitudine	6	8	6	8	0		
Respect	4	10	10	2,5	56,25		
Devotament	3	11,5	3	11	0,25		
Grijă	3	11,5	2	12,5	1		
Remușcare	2	13	2	12,5	0,25		
SUMA (d^2)					**100,5**		

schimbări s-au produs în acest top în perioada de timp până la retestare. În al doilea rând, a fost necesar să clarificăm care trăiri afective au persistat pe primele trei poziții ale listei sentimente-

lor nutrite faţă de părinţi în grupurile comparate în testare şi care în retestare: cele afective pasiv-evaluative sau cele afective derivate cu caracter motivant ce exprimă tendinţe şi năzuinţe? Pentru analiza datelor în acest aspect am calculat frecvenţa includerii cuvintelor în liste, atribuind după această frecvenţă fiecărui cuvânt un anumit rang. Apoi am recurs la stabilirea corelaţiei dintre rangurile cuvintelor-trăiri, folosind criteriul $r_{(s)}$- Spearman care se foloseşte şi la verificarea corelaţiei dintre ierarhiile obţinute în două grupuri ce se compară [146, p. 217]. Pentru o citire mai facilă a datelor incorporate în tabelul ce urmează, vom specifica că în prima coloană am inclus cuvintele ce desemnează conţinutul trăirilor afective faţă de mamă indicate în experimentul de constatare de către adolescenţii care au fost prelevaţi în grupurile formativ şi de control. În tabel cuvintele-trăiri sunt ierarhizate după datele obţinute în grupul de control, iar pentru grupul formativ s-a indicat frecvenţa includerii lor şi rangul respectiv.

O privire de ansamblu asupra rezultatelor adolescenţilor grupului de control ne spune că în experimentul de constatare aceşti subiecţi au inclus în lista sentimentelor nutrite faţă de mamă mai frecvent trăirile afective pasiv-evaluative precum dragoste, bucurie, încredere, admiraţie, acestea obţinând primele ranguri. Trăirile pe care noi le-am numit motivante de importantă valoare socială - datorie, milă, gratitudine, grijă - au acumulat mai puţine opţiuni şi au căpătat, respectiv, ranguri mai joase. La subiecţii grupului formativ în experimentul constatativ situaţia este asemănătoare: diferenţa dintre rangurile cuvintelor-trăiri este foarte mică. Grupul dat se deosebeşte de grupul de control doar prin faptul că aşa trăiri ca respect şi datorie au obţinut ranguri puţin mai înalte. Însă, verificarea corelaţiei rangurilor tuturor trăirilor prezentate în tabel ne arată că între poziţiile trăirilor afective faţă de mamă ale adolescenţilor din grupul de control şi a celora din grupul formativ în testare

există corelație strânsă (r_s=0,72; p=0,01). Aceasta înseamnă că în experimentul de constatare la adolescenții din ambele grupuri sentimentele față de mamă au aceiași ierarhie (topurile nu se deosebesc sevnificativ). O atare confruntare a datelor obținute în testare de către adolescenții din grupurile comparate a fost făcută și în privința trăirilor lor afective față de tată. Ele sunt prezentate în tabelul 3.2.

Tabelul 3.2. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor în lista sentimentelor nutrite față de tată de către adolescenții grupurilor de control și formativ în experimentul de constatare

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor în lista sentimentelor avute față de tată:							
Conținutul trăirilor	Grupul de control		Grupul formativ		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Respect	11	1	12	1,5	0,25	0,68	0,05
Încredere	10	2,5	8	5	6,25		
Admirație	10	2,5	9	3,5	1		
Bucurie	9	4,5	5	10	30,25		
Mândrie	9	4,5	9	3,5	1		
Devotament	7	6	7	7,5	2,25		
Datorie	6	8	7	7,5	0,25		
Simpatie	6	8	7	7,5	0,25		
Gratitudine	6	8	7	7,5	0,25		
Dragoste	5	10	12	1,5	72,25		
Remușcare	4	11	0	12,5	2,25		
Grijă	1	12	1	11	1		
Milă	0	13	0	12,5	0,25		
SUMA (d^2)					117,5		

Un moment important pe care-l observăm citind în tabel conținutul trăirilor față de tată constă în aceea că adolescenții

au faţă de el alte sentimente decât faţă de mamă. Faţă de tată adolescenţii din ambele grupuri în testare au inclus în liste mai frecvent trăirile respect, încredere, admiraţie, mândrie, datorie. Important este să menţionăm şi alt fapt redat în tabel - prezenţa corelaţiei strânse între rangurile cuvintelor-trăiri folosite în testare de către adolescenţii grupului de control şi subiecţii grupului experimental pentru autoevaluarea sentimentelor faţă de tată (r_s=0,68; p=0,05). Prin urmare, în testare trăirile afective faţă de ambii părinţi ale adolescenţilor din grupurile formativ şi de control după frecvenţa includerii lor în listă au avut o ierarhie similară. Amintim, că în analiza datelor despre autoevaluarea de către adolescenţi a sentimentelor faţă de părinţi important a fost să reliefăm în mod special care cuvinte-trăiri au fost plasate de către ei pe primele trei poziţii ale listei sentimentelor: cuvintele ce desemnează trăirile afective pasiv-evaluative sau cele motivante. De aceea în următoarele tabeleam arătat rezultatele obţinute din acest unghi de vedere în grupurile comparate în cadrul experimentului de constatare.

Rezultatele inserate în tabelul 3.3. ne demonstrează elocvent că subiecţii ambelor grupuri în testare au inclus pe primele trei poziţii preponderent trăirile afective pasiv-evaluative. Sentimentele dragoste, bucurie, încredere, admiraţie au obţinut ranguri înalte în ambele grupuri. Trăirile afective motivante de importantă valoare socială - gratitudine, grijă, milă, devotament - dimpotrivă, au căpătat ranguri joase şi în grupul de control, şi în cel formativ. Comparând în ansamblu topurile trăirilor afective înscrise în liste pe primele trei poziţii în experimentul de constatare de către subiecţii grupurilor de control şi formativ în cadrul autoevaluării sentimentelor sale faţă de mamă am stabilit că între rangurile trăirilor afective din topurile comparate există corelaţie strânsă (r_s=0,65; p=0,05). Deci, ierarhiile comparate nu diferă esenţial. Din tabelul ce vine în continuare ne convingem

că nu au fost de găsit diferențe deosebite și în sentimentele față de tați ale subiecților comparați: corelația dintre ragurile cuvinte-sentimente este strânsă (r_s=0,66; p=0,05).

Tabelul 3.3. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de mamă de către adolescenții grupurilor de control și formativ în experimentul de constatare

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de mamă:							
Conținutul trăirilor	**Grupul de control**		**Grupul formativ**		**d^2**	**r_s**	**p**
	Frecvența includerii	**Rangul**	**Frecvența includerii**	**Rangul**			
Dragoste	8	1	11	1	0	0,65	0,05
Bucurie	4	3	2	6,5	12,25		
Încredere	4	3	2	6,5	12,25		
Admirație	4	3	5	3	0		
Datorie	3	6	1	9	9		
Simpatie	3	6	3	4	4		
Mândrie	3	6	2	6,5	0,25		
Milă	2	8,5	0	11,5	9		
Devotament	2	8,5	2	6,5	4		
Respect	1	10,5	6	2	72,25		
Remușcare	1	10,5	0	11,5	1		
Gratitudine	0	12,5	0	11,5	1		
Grijă	0	12,5	0	11,5	1		
SUMA (d^2)					**126**		

Astfel, am stabilit că în experimentul de constatare sentimentele față de părinți ale adolescenților prelevați pentru grupul formativ și a celora ce au constituit grupul de control au format ierarhii similare atât după frecvența includerii cuvintelor-trăiri în listă, cât și după frecvența includerii sentimentelor motivante de importantă valoare socială pe primele trei poziții ale acesteia.

În lista sentimentelor atât adolescenții din grupul de control, cât și cei din grupul formativ în testare pe primele trei poziții au înscris mai frecvent trăirile afective pasiv-evaluative (dragoste, admirație, bucurie, simpatie, încredere, mândrie), iar trăirile afective motivante de importantă valoare socială (milă, devotament, datorie, gratitudine, grijă) în liste au ocupat ultimele poziții. Aceasta ne permite să afirmăm că până la etapa experimentului formativ între rezultatele adolescenților din grupul experimental și cel de control înregistrate la proba de autoeva-

Tabelul 3.4. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de tată de către adolescenții grupurilor de control și formativ în experimentul de constatare

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de tată:							
Conținutul trăirilor	Grupul de control		Grupul formativ		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Bucurie	5	2	1	9,5	56,25	0,66	0,05
Simpatie	5	2	3	5,5	12,25		
Respect	5	2	8	1,5	0,25		
Dragoste	4	5	8	1,5	12,25		
Mândrie	4	5	3	5,5	0,25		
Devotament	4	5	4	3	4		
Încredere	2	8	3	5,5	6,25		
Admirație	2	8	3	5,5	6,25		
Remușcare	2	8	0	12	16		
Datorie	1	10	2	8	4		
Gratitudine	0	12	1	9,5	6,25		
Grijă	0	12	0	12	0		
Milă	0	12	0	12	0		
SUMA (d^2)					**124**		

luare a sentimentelor față de părinți „7 cuvinte" diferențe considerabile n-au fost depistate. Faptul dat demonstrează că grupurile formativ și de control au caracter omogen din perspectiva autoevaluării sentimentelor sale față de părinți.

Următorul pas în analiza rezultatelor experimentului de control a constat în verificarea schimbărilor ce s-au produs în ierarhia trăirilor afective față de părinți la subiecții din grupul de control în perioada de timp de la testare până la retestare. Altfel spus, am verificat corelația dintre rangurile cuvintelor-trăiri sta-

Tabelul 3.5. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de mamă de către adolescenții grupului de control la testare și retestare

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de mamă în:							
Conținutul trăirilor	testare		retestare		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	8	1	11	1	0	0,85	0,01
Bucurie	4	3	6	2	1		
Încredere	4	3	4	4,5	2,25		
Admirație	4	3	5	3	0		
Datorie	3	6	1	9,5	12,25		
Simpatie	3	6	4	4,5	2,25		
Mândrie	3	6	1	9,5	12,25		
Milă	2	8,5	1	9,5	1		
Devotament	2	8,5	2	7	2,25		
Respect	1	10,5	3	6	20,25		
Remușcare	1	10,5	1	9,5	1		
Gratitudine	0	12,5	0	12,5	0		
Grijă	0	12,5	0	12,5	0		
SUMA (d^2)					**54,5**		

bilite în testare și retestare la adolescenții din grupul de control. În cazul dat ne-am concentrat atenția doar la cuvintele-trăiri care au fost scrise pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de părinți.

Tabelul 3.6. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de tată de către adolescenții grupului de control în experimentul de constatare și de control

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de tată în:							
Conținutul trăirilor	testare		retestare		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Bucurie	5	2	3	5	9	0,76	0,01
Simpatie	5	2	2	7	25		
Respect	5	2	9	1,5	0,25		
Dragoste	4	5	9	1,5	12,25		
Mândrie	4	5	4	3	4		
Devotament	4	5	1	9	16		
Încredere	2	8	3	5	9		
Admirație	2	8	3	5	9		
Remușcare	2	8	1	9	1		
Datorie	1	10	1	9	1		
Milă	0	12	0	12	0		
Gratitudine	0	12	0	12	0		
Grijă	0	12	0	12	0		
SUMA (d^2)					**86,5**		

Din tabelul 3.5. observăm o anumită schimbare în sentimentele adolescenților din grupul de control față de mamă. Respectul față de ea, de exemplu, în retestare a obținut un rang mai înalt (6), decât la testare (10,5), iar sentimentele mândrie și datorie, dimpotrivă, și-au scăzut poziția (de la rangul 6 la rangul 9,5). Evident,

că sentimentele, inclusiv și față de părinți, deși sunt formațiuni afective stabile, oricum cunosc o anumită dinamică. Însă, stabilirea coeficientului de corelație între rangurile cuvintelor-trăiri incluse în tabel ne-a arătat că legătura dintre ele este strânsă (r_s=0,85; p=0,01). Aceasta denotă că în sentimentele adolescenților grupului de control față de mamă nu s-au produs schimbări esențiale în această perioadă de timp. Concluzia dată se referă și la trăirile afective ale adolescenților din grupul de control față de tată. Rezultatele din tabelul 3.6. și tratamentul lor statistic atestă faptul că la subiecții grupului de control în perioada de timp de la experimentul de constatare până la cel de control nu s-au produs schimbări relevante și în topul trăirilor afective față de tată incluse pe primele trei poziții ale listei sentimentelor (corelația dintre rangurile sentimentelor este strânsă: r_s=0,76; p=0,01).

Prin urmare, corelația strânsă a rangurilor confirmă lipsa schimbărilor esențiale în topul sentimentelor față de părinți la adolescenții grupului de control de la testare până la retestare. Concluzionând, deducem că în ierarhia sentimentelor față de mamă și față de tată la subiecții grupului de control în perioada de timp de la testare până la retestare schimbări considerabile nu s-au produs.

În scopul verificării eficienței programului de formare la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți am confruntat în continuare rezultatele înregistrate la retestare în grupul experimental și în grupul de control la variabila de interes – topul sentimentelor după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei. Comparațiile făcute din această perspectivă cu privire la trăirile față de mamă sunt generalizate în tabelul 3.7.

În grupul de control, în urma retestării adolescenților, am stabilit următoarea ierarhie a trăirilor afective nutrite față de mamă: dragoste (1), bucurie (2), admirație (3); simpatie și încredere (4,5); respect, devotament (6,5); mândrie, datorie, milă și remușcare (9,5). Trăirile afective numite grijă și gratitudine la

Tabelul 3.7. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor la retestare pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de mamă de către adolescenții grupurilor de control și formativ

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de mamă:							
Conținutul trăirilor	Grupul de control		Grupul formativ		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	11	1	9	1	0	-0,14	-
Bucurie	6	2	0	11,5	90,25		
Admirație	5	3	1	8	25		
Încredere	4	4,5	0	11,5	49		
Simpatie	4	4,5	0	11,5	49		
Respect	3	6	7	3	9		
Devotament	2	7	1	8	1		
Datorie	1	9,5	4	4	30,25		
Mândrie	1	9,5	0	11,5	4		
Milă	1	9,5	8	2	56,25		
Remuşcare	1	9,5	1	8	2,25		
Gratitudine	0	12,5	2	6	42,25		
Grijă	0	12,5	3	5	56,25		
SUMA d^2					**414,5**		

subiecții din acest grup nu au avut primele opțiuni în lista sentimentelor și s-au plasat pe ultimele două poziții (12,5). În grupul formativ în retestare cuvintele-trăiri față de mamă s-au aranjat după cum urmează: dragoste (1), milă (2), respect (3), datorie (4), grijă (5), gratitudine (6); admirație, devotament și remușcare (8). Cuvintele-trăiri bucurie, încredere, simpatie și mândrie au rămas prezente în listele adolescenților grupului formativ, dar au ocupat ultimele poziții (11,5). Din topul dat se vede clar că la adolescenții din grupul experimental, spre deosebire de subiecții din grupul de control, după activitățile formative s-au produs

modificări substanțiale în autoevaluarea la re-testare a sentimentelor față de mamă: între rangurile trăirilor afective înscrise pe primele trei poziții în re-testare de către adolescenții grupurilor comparate corelația lipsește (r_s= -0,14). Prin urmare, în retestare trăirileadolescenților din grupul formativ față de mamă se deosebesc de trăirile colegilor săi din grupul de control.

Tabelul 3.8. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor la retestare pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de tată de către adolescenții grupurilor de control și formativ

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de tată:							
Conținutul trăirilor	Grupul de control		Grupul formativ		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	9	1,5	8	2	0,25	0,3	-
Respect	9	1,5	10	1	0,25		
Mândrie	4	3	1	8	16		
Bucurie	3	5	0	11	36		
Încredere	3	5	3	6	1		
Admirație	3	5	0	11	36		
Simpatie	2	7	0	11	16		
Datorie	1	9	4	4,5	20,25		
Devotament	1	9	4	4,5	20,25		
Remușcare	1	9	0	11	4		
Gratitudine	0	12	5	3	81		
Grijă	0	12	2	7	25		
Milă	0	12	0	11	1		
SUMA d^2					**257**		

Rezultatele din tabelul 3.8. se referă la ierarhia trăirilor afective nutrite față de tată de către adolescenții grupurilor de con-

trol și formativ stabilită la retestare.La adolescenții din grupul formativ, după administrarea programului psihopedagogic elaborat, au apărut schimbări relevante și în lista sentimentelor față de tată. Sentimentele față de tată la subiecții grupului formativ s-au aranjat în așa consecutivitate: respect (1), dragoste (2), gratitudine (3); devotament și datorie (4,5); încredere (6), grijă (7), mândrie (8). Trăirile bucurie, admirație, simpatie, milă și remușcare (11) pe primele opțiuni nu au fost găsite nici la un adolescent. Sentimentele adolescenților din grupul de control față de tată în retestare s-au aranjat după cum urmează: dragoste și respect (1,5); mândrie (3); admirație, încredere și bucurie (5); simpatie (7); datorie, devotament și remușcare (9). Trăirile afective motivante gratitudine, milă și grijă pe primele poziții în liste nu au fost notate. Examinarea statistică a datelor din tabel ne-a demonstrat că între rangurile sentimentelor adolescenților din ambele grupuri față de tată în retestare legătura lipsește (r_s=0,3). În consecință constatăm că în grupul formativ, spre deosebire de cel de control, s-au produs schimbări și în ceea ce privește ierarhia sentimentelor față de tată.

Rezultatele prezentate au obținut confirmare și în eseurile la tema „Părinții mei: ce simt față de ei" scrise de către subiecții din cele două grupuri comparate. Atașăm în continuare unele din ele. În compuneri noi am evidențiat cuvintele ce semnifică trăirile afective pasiv-evaluative și trăirile afective ce denotă tendințele adolescenților vis-a-vis de părinți.

Anastasia N. (grupul de control):

Părinții sunt persoanele de care are nevoie orice copil, chiar și un om matur, ei sunt cele mai importante persoane din viața fiecărui om, sunt oamenii care ne dau naștere, educație și dragostea pe care o necesităm la bine sau la greu, la bucurie sau la tristețe.

Pentru mine, părinţii înseamnă totul, ei sunt fiinţele ce mi-au dat viaţa, sunt cei care m-au luat pentru prima dată în braţe şi pentru prima dată m-au mângâiat cu dragostea lor pură şi sinceră. Cei mai buni şi înţelegători prieteni pe care îi am, sunt părinţii mei, cu ei îmi pot descărca sufletul şi le pot împărtăşi toate necazurile mele.

Ceea ce simt pentru părinţii mei, nu poate fi decât o **dragoste** imensă, lor eu le voi fi veşnic **recunoscătoare**, fiindcă datorită lor eu sunt ceea ce sunt în ziua de azi. După părerea mea, cred că orice om trebuie să-şi **iubească** părinţii, nu contează cum sunt ei, buni sau răi, cel mai important este să ofere toată **dragostea** lor, fiindcă sigur o vor primi şi ei de la părinţi.

Silvia R. (grupul de control):

Pentru mine părinţii sunt cel mai depreţ diamant de pe pământ, ei sunt cei mai buni prieteni, în care am cea mai mare încredere. Părinţii sunt primul meu ajutor de mic copil, ei sunt primii care mi-au arătat ce înseamnă cu adevărat să-ţi **iubeşti** aproapele, să cred în persoanele care merită şi să nu uit că oricât de multe surprize mi-ar dărui viaţa, totuşi la ei găsesc cel mai bun succes, cea mai mare **bucurie**, iar dacă viaţa mi-ar dărui doar neplăceri atunci umărul pe care-mi voi vărsa lacrima, care mă va sprijini, va fi al părinţilor mei. De ce când o greutate ne apasă, când avem o supărare, gândul ne e mereu la părinţi, deoarece orice durere pe care o avem noi, părinţii o simt o dată cu noi, suferă o dată cu noi, şi doresc ca nouă să ne fie mereu bine. Eu nu cred că în lume ar putea exista o persoană mai atentă şi mai grijulie cum sunt mama şi tata, deaceea pentru mine părinţii sunt raza soarelui care apare dimineaţa cu căldură, stropul de ploaie care ne răcoreşte sufletul prin puritatea lui, şi vorba caldă care chiar de ţi-ar spune-o alt cineva, sigur nu o vei simţi mai bine, decât îţi va spune-o un părinte.

Anatol Z. (grupul de control):

Ar fi greu de spus ce simt eu pentru părinții mei. Totuși cred că în primul rând eu simt pentru ei o **grijă**, prezentă prin conștientizarea faptului că într-o zi îi voi pierde. Nu știu de ce dar anume acest gând mă frământă cel mai mult în special când îi văd în stare bolnavă.

Dar pe lângă acest sentiment, alte sentimente pozitive mă fac să mă **mândresc** cu așa părinți. ambii au ajuns departe în sfera medicinii și sunt destul de cunoscuți între colegi. Acest sentiment de **mândrie** îmi trezește o stimă titanică față de ei, nu acea care o aveam de mic, ca față de părinți, dar o altă **stimă**, ca față de un profesor sau conducător. Eu mă **bucur** pentru așa părinți înțelepți și înțelegători, și-i **iubesc**. Desigur nu pot să omit acel sentiment de **dragoste** pentru ei.Într-adevăr eu am niște părinți extraordinari.

Mihai G. (grupul de control):

Părinții pentru mine sunt cei mai sfinți îngeri și cei mai apropiați. În orice colț al lumii nu a-și fi eu tot timpul îi simt alături de mine, le simt căldura sufletească, vorbele înduioșate și sfaturile cele mai bune. Părinții mei sunt ca niște hulubi zburători ce totdeauna sunt în preajma mea. În inima mea nu-i nimic mai **drag** și mai **stimat** decât părinții, care mi-au dat viață și m-au învățat tot cei bun în viață. Viața fără părinți este ca ziua fără soare, întotdeauna închis în sine, simțindu-te cu o pată pe inimă. Ce este mai **drag** și mai **scump** decât părinții, care în orice zi, în orice clipă îs cu gândul la tine.

Citirea atentă a eseurilor scrise de către adolescenții din grupul de control ne permite să observăm că, mărturisindu-și sentimentele față de părinți, ei mai frecvent folosesc cuvântele dragoste, bucurie, mândrie și doar uneori cuvintele încredere, stimă, grijă, recunoștință. Să comparăm aceste eseuri cu cele scrise de către adolescenții din grupul formativ.

Daniela D. (grupul formativ):

Părinţii pentru mine sunt cele mai **scumpe** şi mai preţioase suflete de pe faţa pământului, căci ei au fost cei care mi-au dat viaţă şi m-au creat aşa cum sunt după chip şi caracter. Ei au depus tot efortul pentru a mă pune pe o cale corectă şi pentru aceasta le **mulţumesc**. Acum când sunt departe de ei şi le duc dorul şi mai mult, acum când înţeleg că timpul trece şi părinţi îmbătrânesc aş face orice ca să opresc timpul pentru ei, căci nu vreau să-i pierd. Mă simt îndatorată în faţa lor pentru toată lumina şi căldura din sufletul lor.

Alexandru S. (grupul formativ):

Părinţii sunt cele mai dragi persoane din lume pentru care trebuie **să trăim şisă-i facem fericiţi**. Ei sunt persoanele cărora le sunt **dator** pentru că ne-au dat viaţă, ne-au dat totul ce avem mai scump. Părinţii ne-au învăţat să facem primul pas, precum şi să trecem prin toate obstacolele vieţii, luând de la viaţă doar ce e mai bun, şi bucurându-ne de cele mai minunate clipe. Ei sunt pilonul meu de bază, am susţinerea lor în orice situaţie, fiind persoanele care mă iubesccu adevărat. Îmi **iubesc** părinţii mei mult ca pe propria mea viaţă. **Sunt gata să mă sacrific**, dacă viaţa lor se va îmbunătăţi de la aceasta. Toţi dintre noi trebuie să-şi **iubească** părinţii măcar pentru aceea că ne-au adus pe pământ, ne-au dat viaţă.

Ludmila F. (grupul formativ):

Părinţii sunt scutul vieţii. Sunt un început pentru un nou început, pentru o nouă viaţă. Sunt cei ce ne favorizează condiţiile de trai pentru a ne putea dezvolta şi percepe existenţa. Pentru ei nu există o definiţie anume sau o caracteristică pentru a putea înţelege ce înseamnă anume: „părinţi". Pentru fiecare din noi părinţii înseamnă ceva diferit, dar cred eu că cu acelaşi

sens. Ei sunt nu numai cei ce ne-au dat viață, cei ce ne întrețin și ne susțin, ei sunt o parte din noi sau poate noi o parte din ei, împreună formând un tot întreg și la rândul său existența. Dacă... undeva în miezul pământului ar exista un fir de viață,ași pătrunde în vulcanul sentimentelor de **recunoștință**, de **stimă**, ași lăsa la o parte moravurile omenești doar pentru a o găsi și a o prinde în inima părinților. Am încercat să exprim ceea ce simt pentru „Părinți", dar sunt prea puține cuvinte pentru a putea reda valoarea adevărată a Părinților.

Iurii G. (grupul formativ):

Ne întoarcem la ei cu **recunoștință**, îi **iubim,** ne certăm, discutăm, ne dau sfaturi – Părinții. Ei sunt cei mai **iubiți** oameni din această lume. Ne-au dat viața, ne-au ocrotit, de aceea noi **suntem datori** să avem cea mai mare **admirație** și **recunoștință** față de ei. Dragostea lor ne însoțește oriunde, este ca raza de lumină, care pătrunde și-n cele mai întunecate gânduri, dându-ne speranțe și forțe să mergem mai departe. Vocea și mângâierile lor sunt ca un talisman ce-l purtăm ascuns în suflet, este ca un făuritor de cale. La cine vom pleca, când vom fi triști să le plângem pe umăr, sau când vom avea o bucurie, cine ne va strânge la piept? desigur că Părinții, acest cuvânt frumos, rotund și plin de mângâiere cum a spus I. Druță.

Subiecții din grupul formativ au menționat și ei că își iubesc părinții, îi admiră, îi stimează. De rând cu aceasta în fiecare eseu sunt prezente cuvintele recunoștință, datorie. Unii adolescenți și-au început eseul cu afirmația: copiii sunt datori să-i facă pe părinți fericiți, iar la finalau menționat că sunt „gata să se sacrifice" pentru părinți săi.

Generalizând, vom menționa că în eseuri elevii din ambele grupuri și-au exprimat atitudinea pozitivă față de părinții săi, au menționat ceea ce fac părinții pentru dânșii. Pentru a marca

valoarea părinților, adolescenții au folosit diverse comparații, epitete, metafore, au mărturisit despre dragostea și stima pe care o au față de părinți, au recunoscut că au încredere și se mândresc cu ei. Însă, în grupul de control doar în unele compuneri am întâlnit fraze de tipul: „lor eu le voi fi veșnic recunoscătoare" sau „eu simt pentru ei o grijă". În eseurile adolescenților din grupul formativ, de rând cu verbalizarea trăirilor afective pasiv-evaluative în raport cu părinții, sunt mai frecvent folosite cuvintele recunoștință, datorie și exprimate dorințe de a face ceva pentru ei.

Tabelul 3.9. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de mamă de către adolescenții grupului formativ în experimentul de constatare și de control

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de mamă în:							
Conținutul trăirilor	testare		retestare		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	11	1	9	1	0	0,02	-
Respect	6	2	7	3	1		
Admirație	5	3	1	8	25		
Simpatie	3	4	0	11,5	56,25		
Bucurie	2	6,5	0	11,5	25		
Încredere	2	6,5	0	11,5	25		
Mândrie	2	6,5	0	11,5	25		
Devotament	2	6,5	1	8	2,25		
Datorie	1	9	4	4	25		
Milă	0	11,5	8	2	90,25		
Remușcare	0	11,5	1	8	12,25		
Gratitudine	0	11,5	2	6	30,25		
Grijă	0	11,5	3	5	42,25		
SUMA d^2					**358,5**		

Ultimul pas pe care l-am făcut în analiza rezultatelor retestării rezidă în determinarea potențialului programului formativ experimental coroborat prin stabilirea „mărimii" saltului care s-a produs sub influența lui în scara sentimentelor față de părinți la adolescenții grupului formativ. În acest scop am stabilit legătura dintre rangurile trăirilor afective ale adolescenților grupului experimental atribuite cuvintelor-sentimente în testare și retestare. Rezultatele comparării acestor ranguri sunt prezentate în următoarele două tabele. Rezultatele prezentate în tabeluul 3.9.

Tabelul 3.10. Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele trei poziții ale listei sentimentelor nutrite față de tată de către adolescenții grupului formativ în experimentul de constatare și de control

Ierarhia trăirilor afective după frecvența includerii lor pe primele 3 poziții ale listei sentimentelor avute față de tată în:							
Conținutul trăirilor	testare		retestare		d^2	r_s	p
	Frecvența includerii	Rangul	Frecvența includerii	Rangul			
Dragoste	8	1,5	8	2	0,25	0,58	0,01
Respect	8	1,5	10	1	0,25		
Devotament	4	3	4	4,5	2,25		
Încredere	3	5,5	3	6	0,25		
Admirație	3	5,5	0	11	30,25		
Simpatie	3	5,5	0	11	30,25		
Mândrie	3	5,5	1	8	6,25		
Datorie	2	8	4	4,5	12,25		
Bucurie	1	9,5	0	11	2,25		
Gratitudine	1	9,5	5	3	42,25		
Milă	0	12	0	11	1		
Remușcare	0	12	0	11	1		
Grijă	0	12	2	7	25		
SUMA d^2					**153,5**		

reflectă schimbările ce s-au produs în lista trăirilor afective față de mamă la adolescenții din grupul formativ în urma implementării programului de formare a sentimentului de gratitudine. Vom menționa că cele mai mari modificări s-au produs în rangurile trăirilor afective motivante de importantă valoare socială, precum: datorie (de la rangul 9 la rangul 5), milă (de la rangul 11,5 la rangul 2), gratitudine (de la rangul 11,5 la rangul 6), grijă (de la rangul 11,5 la rangul 5).

Calculele statistice denotă lipsa legăturii strânse între rangurile trăirilor afective față mamă ale adolescenților din grupul formativ în testare și retestare (r_s=0,02) și aceasta confirmă impactul programului formativ aplicat. La etapa următoare am reverificat eficiența lui și în formarea sentimentului de gratitudine față de tată la adolescenții grupului formativ (tabelul 3.10.). Tratamentul statistic al datelor din tabel ne-a arătat că între rangurile cuvintelor-trăiri înscrise în liste pe primele trei poziții de către adolescenții grupului experimental față de tată este prezentă o corelație strânsă (r_s=0,58; p=0,01). Ea ne spune că în trăirile adolescenților din acest grup față de tată după programul formativ nu s-au produs schimbări tot atât de relevante ca în cazul sentimentelor față de mamă. Amintim, că în urma comparării modificărilor ce s-au produs în perioada de timp de la testare până la retestare în lista sentimentelor adolescenților din grupul experimental și cel de control, am stabilit că trăirile afective față de ambii părinți ale subiecților din primul grup (experimental) se deosebesc considerabil de variabila dată la elevii din al doilea grup (de control).

În același timp, comparând rezultatele subiecților din grupul formativ înregistrate la testare și retestare, găsim că față de tată în topul trăirilor afective de asemenea au avut loc schimbări, însă, aceste modificări nu sunt tot atât de relevante ca în cazul schimbărilor înregistrate în ierarhia trăirilor afective față

de mamă. Aceste date controversate ne fac să credem că sub influența programului elaborat la adolescenții grupului formativ, încomparație cu cei din grupul de control, s-au modificat și sentimentele față de tată, dar nu în acea măsură în care s-au schimbat trăirile afective față de mamă. Pentru a ne convinge de veridicitatea acestui gând vom analiza mai în detalii conținutul tabelului 3.10. și vom arăta ce schimbări s-au produs totuși în trăirile afective față de tată în urma implementării programului de formare la adolescenți a sentimentului de gratitudine. Din tabel vedem că rangurile trăirilor afective dragoste, respect, devotament și încredere nu s-au schimbat: aceste sentimente au obținut poziții înalte în testare și în retestare. Sub influența activităților formative s-a schimbat poziția trăirilor simpatie și admirație. De la rangul 5,5 ele au coborât la rangul 11, diferența fiind de 5,5 unități. Sentimentele datorie și grijă de asemenea și-au ridicat poziția (datoria de la rangul 8 la rangul 4,5 cu diferența de 3,5 unități și grija de la rangul 12 la rangul 7, diferența fiind de 5 unități). Cel mai mare salt este atestat la sentimentul de gratitudine (de la rangul 9,5 la rangul 3 cu diferența de 6,5 unități). Un moment important pe care dorim să-l menționăm aici se referă la sentimentul de milă. În rezultatul activităților formative sentimentul de milă față de mamă și-a schimbat locul de la rangul 11,5 la rangul 2, saltul fiind de 9,5 unități, iar față de tată sentimentul de milă a rămas la retestare, ca și la testare, pe una din ultimele poziții. E de crezut că programul administrat a contribuit la formarea la adolescenți a acestui sentiment față de mamă, dar nu și față de tată.

Însumând relatările expuse în acest paragraf conchidem că programul implementat și orientat spre activarea mecanismului psihologic de cotrăire a contibuit la formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine și a altor trăiri afective motivante față de mamă și față de tată. Activitățile organizate au avut un

randament mai înalt la formarea la adolescenţi a sentimentului de gratitudine şi a altor trăiri afective de importantă valoare socială faţă de mamă. Potenţialul programului de influenţă psihopedagogică a fost mai scăzut în cazul formăriila adolescenţi a sentimentelor similare faţă de tată. Acest fapt poate fi explicat, în primul rând, prin aceea că adolescenţii sunt mai satisfăcuţi de către mamă şi au faţă de ea trăiri afective evaluative pozitive mai intense. În al doilea rând, ei evaluează mai înalt interesul pozitiv al mamelor decât al taţilor. Al treilea argument ar putea fi conţinutul programului formativ. În el numărul operelor artistice în care sunt redate sentimentele faţă de tată este mai redus în comparaţie cu numărul lucrărilor artistice în care se exprimă trăirile afective faţă de mamă.

Rezultatele experimentului de control, confirmând a treia ipoteză, ne dau posibilitatea să rezumăm datele în felul următor:

1. În experimentul de constatare la adolescenţii din grupul formativ şi la cei din grupul de control nivelul trăirilor empatice cu părinţii a avut scor egal. În experimentul de control nivelul trăirilor empatice cu părinţii al subiecţilor din grupul formativ a devenit semnificativ mai înalt în comparaţie cu variabila dată la subiecţii din grupul de control, aceasta demonstrând influenţa benefică a programului formativ implementat asupra dezvoltării la adolescenţi a empatiei cu părinţii ca corelată necesară a sentimentului de gratitudine faţă de ei.

2. Ierarhia trăirilor afective faţă de mamă şi faţă de tată a adolescenţilor din grupul formativ în cadrul testării nu se deosebea de ierarhia sentimentelor faţă de părinţi a subiecţilor din grupul de control. În perioada de timp de la testare până la retestare în topul sentimentelor faţă de ambii părinţi al adolescenţilor din grupul de control s-au produs schimbări, dar neesenţiale. La adolescenţii din grupul experimental după întrunirile formative în ierarhia sentimentelor faţă de părinţi au intervenit schim-

bări relevante. La aceşti din urmă adolescenţi, spre deosebire de subiecţii din grupul de control, sentimentul de gratitudine şi alte trăiri afective motivante de importantă valoare socială în ierarhia trăirilor avute faţă de părinţi au ocupat poziţii mult mai înalte.

3. Adolescenţii din grupul de control, exprimându-şi trăirile avute vis-a-vis de părinţi, au utilizat în compunerile sale îndeosebi cuvinte ce desemnează trăiri afective pasiv-evaluative, pe când la adolescenţii din grupul formativ în eseuri prevalează cuvintele ce semnifică trăiri afective motivante în raport cu părinţii, fapt ce demonstrează influenţa programului elaborat şi implementat asupra obiectivării şi conştientizării de către aceştia a sentimentelor sale.

4. Programul de formare prin cotrăire a sentimentului de gratitudine a avut un potenţial înalt la formarea la adolescenţi a acestui sentiment şi a altor trăiri afective motivante de importantă valoare socială faţă de ambii părinţi. Însă, randamentul lui a fost mai înalt la formarea la adolescenţi a sentimentelor indicatefaţă de mamă, decât faţă de tată.

GENERALIZĂRI

Studiul realizat a fost orientat spre operaționalizarea științifică a sentimentului de gratitudine, stabilirea mecanismelor psihologice de formare la adolescenți a acestui sentiment față de părinți, elaborarea și verificarea programului psihopedagogic de influență asupra acestui proces. Semnificația pe care o are gratitudinea copiilor față de părinți în formarea orientării personalității în creștere ne-a motivat spre analiza fundamentelor metodologice și căutareamecanismelor psihologice de formarela adolescenți a sentimentului în cauză. Trecerea în revistă a literaturii de specialitate ne-a permis să evidențiem următoarele teze de ordin teoretic care ne-au ghidat în investigația empirică la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți:

1. Sentimentul de gratitudine este o amplă structură de trăiri afective evaluative și motivante, esența căruia rezidă în evaluarea de către subiect a binelui primit de la alte persoane și tendința lui de a le răspunde cu bine. Sentimentul de gratitudine, ca și alte sentimente, este psihologic corelat de satisfacerea trebuințelor subiectului. În temeiul acestei legături, satisfacerea de către părinți a trebuințelor copiilor săi se consideră drept binefacere.

2. Părinții, prin satisfacerea trebuințelor, condiționează apariția la copii a atitudinii pozitive, ca trăire afectivă evaluativă fundamentală, aceasta servind drept început pentru declanșarea tendințelor de a le manifesta sentimentul de gratitudine. Apariția și manifestarea de către adolescenți a sentimentului de gratitudine are drept temei perceperea și evaluarea pozitivă de către ei a binelui primit de la părinți în formă de satisfacere a trebuințelor.

3. O condiţie psihologică importantă care contribuie la conştientizarea binelui primit de alte persoane este cotrăirea acţiunilor binefăcătorului. Totodată, cotrăirea trăirilor afective ale binefăcătorului este o formă specifică de a-i manifesta sentimentul de gratitudine. La formarea planificată a gratitudinii pot fi implicate mecanismele psihologice de contaminare afectivă şi cotrăire care asigură trăirea, obiectivarea şi conştientizarea sentimentului dat. Pentru formarea orientată a sentimentului de gratitudine poate fi utilizată creaţia artistică ca limbaj specific de exprimare a sentimentelor altor persoane.

Pornind de la aceste repere teoretice în demersul experimental am analizat: 1) dinamica pe parcursul adolescenţei a trăirilor afective evaluative fundamentale ale copiilor în raport cu părinţii în vederea stabilirii segmentului etativ senzitiv pentru formarea sentimentului de gratitudine faţă de părinţi în această etapă de vârstă; 2) dinamica perceperii şi evaluării de către subiecţi a interesului pozitiv al părinţilor faţă de copiii săi în scopul determinării perioadei, când adolescenţii conştientizează clar binele primit de la părinţi; 3) specificul autoevaluării de către elevii de vârstă şcolară superioară a trăirilor sale afective vis-a-vis de părinţi; 4) eficienţa programului psihopedagogic elaborat în vederea formării la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi.

Studiul teoretico-experimental ne-a permis să deducem următoarele concluzii:

1. Trăirile afective evaluative fundamentale ale adolescenţilor faţă de fiecare părinte în parte diferă după coloratură şi intensitate, fapt ce denotă că aceştia din urmă satisfac trebuinţele copiilor săi în mod neegal. Mamele satisfac la un nivel mai înalt trebuinţele fiicelor şi ale feciorilor, adolescenţii având faţă de ele trăiri afective evaluative pozitive de o intensitate mai înaltă, decât faţă de taţi. Pe parcursul vârstei studiate numărul copii-

lor ce au atitudine pozitivă și pronunțat pozitivă față de ambii părinți este în creștere și aceasta constituie temeiul psihologic important pentru manifestarea de către adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți.

2. Trăirile afective evaluative pozitive ale fetelor și ale băieților față de fiecare părinte în parte se intensifică la vârsta de 17 ani. La această vârstă adolescenții evaluează mai înalt și manifestarea de către părinți a interesului pozitiv față de copiii săi, fapt ce atestă că mijlocul vârstei adolescentine poate fi considerat drept perioadă senzitivă pentru formarea la adolescenți a sentimentului de gratitudine față de părinți.

3. Trăirile afective empatice cu părinții ale adolescenților corelează cu atitudinea lor față de părinți - empatia cu părinții atinge scoruri mai înalte în cazul în care adolescenții au atitudine pronunțat pozitivă și față de mamă, și față de tată. Totodată, am constatat că numărul adolescenților ce au cu părinții trăiri afective empatice de nivel înalt și foarte înalt crește doar spre finele copilăriei. Acest fapt denotă că la mulți dintre adolescenți în raport cu părinții trăirile afective pozitive cu caracter evaluativ-pasiv prevalează în comparație cu trăirile afective empatice ce conțin activism sporit orientat spre altă persoană.

4. În lista sentimentelor adolescenților față de părinți trăirile afective cu caracter motivant lipsesc sau ocupă ultimele poziții în această listă atât la copiii ce au atitudine negativă față de părinți, cât și la cei care au dat dovadă de trăiri afective evaluative pozitive vis-a-vis de părinți. Sentimentul de gratitudine nu a fost indicat de către 63 (31,9%) adolescenți în cazul autoevaluării trăirilor sale față de mamă și de către 82 (41,7%) subiecți în cazul autoevaluării sentimentelor față de tată.

5. Programul psihopedagogic de formare prin cotrăire a sentimentului de gratitudine a contribuit la: dezvoltarea la adolescenții din grupul experimental a trăirilor afective empatice față

de părinţi; conştientizarea de către adolescenţi a binelui primit de la părinţi; verbalizarea şi obiectivarea sentimentelor sale faţă de ei; avansarea poziţiei sentimentului de gratitudine faţă de mamă şi faţă de tată în ierarhia sentimentelor nutrite faţă de părinţi.

6. Programul elaborat şi implementat a avut drept impact formarea la adolescenţi a sentimentului de gratitudine şi a altor trăiri afective motivante de importantă valoare socială faţă de părinţi cu o eficacitate mai înaltă la formarea acestor trăiri faţă de mamă.

7. Formarea orientată la adolescenţi a sentimentului de gratitudine faţă de părinţi reclamă activarea mecanismului psihologic de contaminare afectivă şi cotrăire. Pentru activarea acestui mecanism pot fi utilizate operele de artă perceperea cărora duc la îmbogăţirea experienţei afective proprii prin cotrăirea, obiectivarea şi conştientizarea sentimentelor altor persoane.

SUMMARY

The monograph is devoted to the theoretical approach and empirical investigation of the feeling of gratitude. The psychological conditions for the appearance of gratitude are elucidated in it; it demonstrates the efficiency of the involvement of the psychological mechanism of empathy in the process of forming this feeling; the means that can be involved in forming in adolescents of the sense of gratitude towards their parents. The publication will be useful for the practicing psychologists, teachers, students, magistrands and doctorands of the psychology faculties. The work will be a useful source of information for those concerned with the psychology of affectivity.

РЕЗЮМЕ

Монография посвящена теоретико-эмпирическому исследованию чувства благодарности. В ней освящены психологические условия появления чувства благодарности; доказана эффективность включения сопереживания в процесс формирования у старшеклассников чувства благодарности к родителям; выделен сензитивный период для формирования у старшеклассников чувства благодарности к родителям. В работе изложена экспериментально проверенная программа, отражающая потенциал художественных произведений в формировании у старшеклассников чувства благодарности к родителям. Полученные результаты полезны для педагогов и практических психологов в их деятельности по формированию чувств.

CONTENTS

ОГЛАВЛЕНИЕ

BIBLIOGRAFIE

1. Allport G.W. Structura și dezvoltarea personalității. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1991.
2. Aristotel. De anima. Parva naturalia. București: Științifică, 1996.
3. Atkinson R. L. ș. a. Introducere în psihologie. București: Tehnică, 2002.
4. Bantaș A., Feeling//Dicționar Englez-Român, București, Editura Teora, 1998, p. 151.
5. Bejat M. Geneza psihologiei ca știință experimentală în România. București: Didactică și Pedagogică, 1972.
6. Birch A. Psihologia dezvoltării. București: Tehnică, 2000.
7. Boza M. Atitudinea și schimbarea atitudinii. În: Manual de psihologie socială. Coord. Neculau A. Iași: Polirom, 2003 p. 123-143.
8. Boza M. Atitudinile sociale și schimbarea lor. Iași: Polirom, 2010.
9. Claparède Èd. Psihologia copilului și pedagogia experimentală. București: Didactică și Pedagogică, 1975. p.109-112.
10. Cocoradă E. Niculescu R. M., Procesele reglatorii. În: Psihologie generală pentru liceu. București: ALL Educațional, 1999. p. 132-141.
11. Cosmovici A. Afectivitatea. În: Psihologie generală: Iași: Polirom, 1996. p. 219-242.
12. Cosnier J. Introducere în psihologia emoțiilor și a sentimentelor. Iași: Polirom, 2007.

13. Creţu T. Preadolescenţa şi adolescenţa. În: Psihologia vârstelor. Ediţia a III. Iaşi: Polirom, 2009. p. 239-312.

14. Daniliuc N. Atitudineacopiilorfaţă depărinţi. În: Analele ŞtiinţificeUSMF „NicolaeTestemiţanu" vol. 1. Chişinău: 2004. p. 601-604.

15. Daniliuc N. Dezvoltarea afectivităţii în ontogeneză şi formarea la copii a atitudinilor faţă de părinţi. În: Psihologie. Pedagogie specială. Asistenţă socială. nr. 4 (21), Chişinău: 2010. p. 5-13.

16. Daniliuc N. Particularităţi de vârstă şi de gen ale perceperii şi evaluării de către adolescenţi a tipurilor de atitudini parentale. În: Psihologie. Pedagogie specială. Asistenţă socială. nr. 3(24), Chişinău: 2011. p. 8-19.

17. Daniliuc N. Trăirile empatice ale adolescenţilor cu diferite atitudini faţă de părinţi. În: Pledoarie pentru educaţie - cheia creativităţii şi inovării. Materialele Conferinţei Ştiinţifice Internaţionale 1-2 noiembrie, Chişinău: Institutul de Ştiinţe ale Educaţiei, 2011, p. 119-122.

18. Descartes R. Tratat despre sentimente. Bucureşti: IRI, 1999.

19. Dragomirescu L., Drane J.W. Biostatistică pentru începători. Vol. 1. Bucureşti: CREDIS, 2006.

20. Gaşper L. Particularităţile psihologice ale identităţii etnice la adolescenţi. Teza dr. în psihologie. Chişinău, 2008.

21. Gavriliu L. NOTE. În: Descartes R. Tratat despre sentimente. Bucureşti: IRI, 1999. p. 126-140.

22. Gheorghiu D. Statistică pentru psihologi. Bucureşti: TREI, 2011.

23. Hayes N., Orrell S. Percepţia interpersonală. În: Introducere în psihologie. Bucureşti: ALL Educaţional, 1997. p. 260-277.

24. James W. Addenda: Emoţia. În: Psihologia emoţiei de J.-P. Sartre. Bucureşti: IRI, 1997. p. 89-117.

25. Jelescu P. Geneza negării la copii în perioada preverbală. Chişinău, 1999.

26. Klein M. Invidie şi recunoştinţă. Bucureşti: TREI, 2008.

27. Mânzat I. Istoria psihologiei universale. Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2012.

28. Moon D., Harry Harlow: Povestea a două mame. În: Experimente clasice în psihologie. Bucureşti: TREI, 2009. p. 137-143.

29. Muntean A. Sistemul emoţional şiataşamentul. În: Psihologia dezvoltării umane. Iaşi: Polirom, 2009. p. 187-223.

30. Noul dicţionar universal al limbii române. I. Oprea ş.a. - Bucureşti - Chişinău: Litera Internaţional, 2007.

31. Oprescu V. Atitudinea - factor orientativ - reglatoriu şi stimulativ al comportamentului uman. În: Aptitudini şi atitudini. Bucureşti: Ştiinţifică, 1991. p. 64-86.

32. Pavelcu V. Dinviaţasentimentelor. Bucureşti: Enciclopedică română, 1969.

33. Popescu-Neveanu P., Zlate M., CreţuT. Afectivitatea. În: Psihologie. Manual pentru clasa a X-a şcoli normale şi licee. Bucureşti: Didactică şi Pedagogică R. A., 1993. p. 114-125.

34. Practicum la psihologia generală. Alcătuitori C. Eţco, Iu. Fornea. Chişinău: Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2003.

35. Radu I. Metodologie psihologică şi analiza datelor. Cluj-Napoca: 1991.

36. Ralea M., Botez C. Istoria psihologiei. Bucureşti: Academiei Republicii Populare Române, 1958.

37. Ribot Th. Logica sentimentelor. București: Univers Enciclopedic Gold, 2010.
38. Roșca Al. Afectivitatea. În: Metodologie și tehnici experimentale în psihologie. București: Științifică, 1971. p. 292-320.
39. Roșca Al., Bejat M. Istoria științelor în România. Psihologia. București: Academiei Republicii Socialiste România, 1976.
40. Ruppert F. Traumă, atașament, constelații familiale. Psihoterapia traumei. București: TREI, 2012.
41. Rusnac S. Consiliere psihologică în grup. Forme și metode. Chișinău: ULIM, 2005.
42. Sartre J.-P. Psihologia emoției. București: IRI, 1997.
43. Sălăgean V. ș.a. Adolescentul, familia și reproducerea. Cluj-Napoca: Dacia, 1997.
44. Spinoza B. Etica. București: Științifică, 1957.
45. Tereșciuc R., Daniliuc N. Atitudinea copiilor față de părinți: aspecte teoretice ale problemei. În: Bioetica, filosofia, economia și medicina practică în strategia de existență. Materialele conf. internaț. Chișinău: USMF „Nicolae Testemițanu", 2004. p. 118-121.
46. Tereșciuc R., Daniliuc N. Sentimente și atitudini: abordări conceptuale. În: Psihologie. Revistă științifico-practică. nr.1. Chișinău: 2008. p. 56-62.
47. Tereșciuc R., Daniliuc N. Temeiuri teoretice și deschideri metodologice privind cercetarea sentimentelor la adolescenți. În: Materialele Conferinței Științifice Internaționale: „Personalitatea integrală - un deziderat al educației moderne". Chișinău: Institutul de Științe ale Educației, 2010, p. 35-39.
48. Țîbuleac A. Implicațiile activității muzicale în constituirea

orientărilor valorice ale adolescenților. Teză dr. în psihologie. Chișinău: 2002.

49. Vinogradova A. D. ȘabalinS. N., Emoțiile, sentimentele și însușirile emoționale ale personalității. În: Psihologie generală. Subred. Lui V. V. Bogoslovschi, A. G. Kovaliov, A. A. Stepanov. Chișinău: Lumina, 1992. p. 262-279.
50. Wallon H. Afectivitatea. În: Evoluția psihologică acopilului. București: Didactică și Pedagogică, 1975. p. 93-99.
51. Appadurai A. Gratitude as a social mood in South India. In: J. B. Carman & F. J. Streng (Eds.), Spoken and unspoken thanks: Some comparative soundings. Dallas: TX, Center for World Thanksgiving, 1989. p. 13-22.
52. Atkinson R. L. ș. a. Emotion. In: Introduction to psychology (tenth Edition). SUA: Harcourt Brace Jovanovich, 1990. p. 400-433.
53. Becker J. A., Smenner P. C. The spontanious use of thank you by preschoolers as a fuction of sex, socio-economic status, and listener status. Language in Society 15, 1986. p. 534-546.
54. Bowlby J. A secure base: parent-child attachment and healthy human development. London: Routledge, 1988.
55. Carlson N. R. Attitudes and their formation. In: Psychology - the Science of Behavior (second Edition). SUA: Allyn and Bacon, 1987. p. 533-544.
56. Carlson N. R. Emotion. In: Psychology - the Science of Behavior (second Edition). SUA: Allyn and Bacon, 1987. p. 489-521.
57. Christensen I. P., Wagner H. L., Halliday M. S. Social and emotional development in infancy. In: Bios Instant Notes Psychology. SUA-Canada: Taylor & Francis, 2001. p. 186-189.

58. Cole M., Cole S. R. Recovery from Deprivation. In: The Development of Children. SUA: Scientific American Books, 1989. p. 258-262.

59. Collins W. A., Kuczaj II S. A. Attachment and Early Social Relationships. In: Developmental Psychology Childhood and Adolescence. New York-Toronto: Macmillan Publishing Company, 1991. p. 100-129.

60. Coon D. Child development. In: Introduction to psychology. Exploration and application. (Fifth Edition). USA: West Publishing Company, 1989. p. 362-392.

61. Crooks R. L., Stein J. Emotion. In: Psychology. Science, behavior and life (second Edition). Edition Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1991. p. 357-368.

62. Davidoff L. L. Attachment formation. In: Introduction to psychology (third Edition). Edition McGrow-Hill Book Company, 1987. p. 389-397.

63. Eiser J. R. Social psychology: attitudes, cognitions and social behavior. USA: University Press, 1990.

64. Feldman R. S. Attitudes, behavior and persuasion. In: Understanding Psychology (Third Edition). USA, 1990. p. 621-629.

65. Feldman R. S. Forming, maintaining and changing attitudes. In: Social psychology – theories, research and applications. USA: McGraw-Hill Book Company, 1985. p. 117-153.

66. Forsyth D. R. Attitude and prejudice & Attitude change. In: Social Psychology, Monterey-California: Cole Publishing Company, 1987. p.188-281.

67. Fraisse P. The emotion. In: Experimental psychology its scope and method – edited by P. Fraisse and J. Piaget. London: Routledge & Kegan Paul, 1968. p. 102-191.

68. Graham S., Weiner B. From an attributional theory of emotion to developmental psychology: A round trip ticket? Social cognition - 4. USA: 1986. p. 152-179.

69. Graham, S. Children's developing understanding of the motivational role of affect: An attributional analysis. Cognitive Development - 3. USA: 1988. p. 71-88.

70. Greenberg M. S. A theory of indebtedness. In: K. J. Gergen, M. S Greenberg & R. H. Willis (Eds.), Social Exchange: Advances in theory and Research. New York: Plenum, 1980. p. 3-26.

71. Hewstone M., Fincham F. D. Emotion. In: Psychology. USA: BPS Blackwell, 2005. p. 112-133.

72. Ide R. „Sorry for your kidness": Japanese interactional ritual in public discourse. Journal of pragmatics 29, 1998. p 509-529.

73. Lahey B. B. Emotions. In: Psychology An Introduction (Ninth Edition). USA: McGrow - Hill International Edition, 2007. p. 381-393.

74. Lazarus R. S., Lazarus B. N. Passion and reason: Making sense of our emotions. New York: Oxford University Press, 1994.

75. Lefton L. A. Attitudes. In: Psychology (third Edition), USA: Allyn and Bacon, 1985. p. 385-393.

76. McCullough M. E. ş. a. Is gratitude a Moral Affect? Psychological Bulletin 127 (2), 2001. p. 249-266.

77. Nolen-Hoeksema S. ş.a. Emotion. In: Atkinson & Hilgard's Introduction to psychology (15th Edition). USA: Wandsworth Cengage Learning, 2009. p. 394-430.

78. Rathus S. A. Emotion: Adding Color of Life. In: Psychology - in the new millennium. (Sixth Edition). USA: Harcourt Brace College Publishers, 1996. p. 379-388.

79. Smith E. R., Mackie D. M. Attitudes and attitude change & Attitudes and behavior. In: Social Psychology (third Edition). SUA-New York: Psychology Press Taylor & Francis Group, 2007. p. 229-305.

80. Sommers S., Kosmitzki C. Emotion and social context: An American-German comparison. British Journal of Social Psyhology nr. 48, 1988. p. 35-49.

81. Woodworth R. S., Scholosberg H. Emotion III: Other bodily changers. In: Experimental psychology. SUA - New York: Henry Holt and Company, 1954. p. 160-191.

82. Андреева Г. М. Социальная психология. Москва: Аспект-Пресс, 2003.

83. Анохин П. К. Эмоций. В: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 172-177.

84. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4. Москва: „Мысль", 1983.

85. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1979.

86. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва: Просвещение, 1968.

87. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе. In: Вопросы психологии, № 4, Москва: Педагогика. 1978. с. 23-35.

88. Бреслав Г. М. Эмоциональные особенности формирования личности в детстве: норма и отклонения. Москва: Педагогика, 1990.

89. Бреслав Г. М. Психология эмоций. Москва: Смысл; Издательский центр „Академия", 2004.

90. Валантинас А. А. Взаимосвязь эмпатии и усвоения нравственных норм детьми младшего школьного возраста, Автореферат диссертации на соискание звания канд. психол. наук. Киев, 1988.

91. Василюк Ф. Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1984.

92. Вассерман Л. И., Горьковая И. А., Ромицына Е. Е. Психологическая методика „Подростки о родителях" и её практическое применение. Москва & Санкт-Петербург: Фолиум, 1994.

93. Вилюнас В. Психологический анализ эмоциональных явлений. In: Новые исследования в психологии, №1 (9). Москва: Педагогика, 1974. с. 15-17.

94. Вилюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. Москва: Изд-во Московского Университета, 1976.

95. Вилюнас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций (Вступительная часть). In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 3-28.

96. Вилюнас В. К. Психологические механизмы мотивации человека. Москва: Изд-во Московского Университета, 1990.

97. ВиноградоваА. Д., ШабалинС. Н. Emoţiile, sentimentele şi însuşirile emoţionale ale personalităţii. În: Psihologia. Manual pentru institutele pedagogice. Chişinău: Lumina, 1972. p. 265-294.

98. Вундт В. Психология душевных волнений. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 47-63.

99. Выготский Л. С. Спиноза и его учение об эмоциях в свете современной психоневрологии. In: Вопросы философии, № 6. Москва: Правда, 1970. с.119-130.

100. Выготский Л. С. Вопросы детской (возрастной) психологии. In: Собрание сочинений. Т. 4. Москва: Педагогика, 1984. с. 243-385.

101. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991.

102. Гаврилова Т. П. Экспериментальное изучение эмпатии у детей младшего и среднего школьного возраста. In: Вопросы психологии, № 5. Москва: Педагогика, 1974. с. 107-114.

103. Гаврилова Т. П. О воспитании нравственных чувств. Москва: Знание, 1984.

104. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений. Москва: Изд-во МГУ, 1987.

105. Грот Н. Я. Психология чувствований. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. ст. 64-82.

106. Дарвин Ч. Выражение эмоций у человека и животных. In: Хрестоматия по психологии. Сост. В. В. Мироненко. Москва: Просвещение, 1987, с. 223-231.

107. Джемс У. Что такое эмоция? In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с.83-93.

108. Джемс У. Эмоции. In: Психология. Под ред. Л. А. Петровской. Москва: Педагогика, 1991. с. 272-289.

109. Додонов Б. И. Эмоция как ценность. Москва: Изд. Политической Литературы, 1978.

110. Додонов Б. И. В мире эмоций. Киев: Изд-во Политической Литературы, 1987.

111. Ждан А. Н. История психологии. Москва: Изд-во МГУ, 1990.

112. Запорожец А. В., Неверович Я. З. К вопросу о генезисе, функции и структуре эмоциональных процессов у ребёнка. In: Вопросы психологии, №6. Москва: Педагогика, 1974. с. 59-73.

113. Запорожец А. В. Избранные психологические труды. Т.1. Москва: Педагогика, 1986. ст. 258-284.

114. Зинченко В. П. От генезиса ощущений к образу мира. In: А. Н. Леонтьев и современная психология. Москва: Изд-во Московского Университета, 1983. с. 140-149.

115. Зинченко В. П. Комментарии. In: А.В. Запорожец. Избранные психологические труды. Т.2. Москва: Педагогика, 1986. с.285-297.

116. Изард К. Э. Психология эмоций. Санкт-Петербург: Питер, 2008.

117. Ительсон Л. Б. Лекции по общей психологии. Часть II, Владимир: Владимирский Гос. Педагогический Институт. 1972. с. 51-90.

118. Кауненко И. Психологические особенности этнической идентичности подростков в Республике Молдова: проблемы и перспективы (на основе социально-психологических исследований). Buletin informative, nr. 1. Chișinău: 2004. p. 36-54.

119. Клапаред Э. Чувства и эмоции. In: Психология эмоции. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 93-102.

120. Кон И. С. Дружба. Москва: Изд-во Политической литературы, 1987.

121. Корницкая С. В. Влияние содержания общения со взрослым на отношение к нему ребенка, Автореф. дис. канд. психол. наук. Москва: 1975.

122. Крюгер Ф. Сущность эмоционального переживания. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 108-120.

123. Куликов Л. В. Проблема описания психических состояний. In: Психические состояния. Хрестоматия. Санкт-Петербург: Питер, 2001. с. 11-42.

124. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека. Москва: Просвещение, 1964.

125. Леонтьев А. Н. Эмоции. In: Философская энциклопедия. Том 5. Москва: Советская Энциклопедия, 1970. с. 553-556.

126. Леонтьев А. Н., Судаков К. В. Эмоции. In: Большая Советская Энциклопедия. Москва: Советская Энциклопедия, 1978. с. 169.

127. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. Т. 2. Москва: Педагогика, 1983.

128. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 162- 171.

129. Леонтьев А. Н. Понятие отражения и его значение для психологии. In: Хрестоматия по психологии. Сост. Мироненко В. В. Москва: Просвещение, 1987. с. 18-25.

130. Липер Р. У. Мотивационная теория эмоций. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 138-151.

131. Лисина М. И. Общение, личность и психика ребёнка. Москва-Воронеж: Институт практической психологии, 1997.

132. Лук А. Н. Эмоции и чувства. Москва: Знание, 1972.

133. Лук А. Н. Эмоции и личность. Москва: Знание, 1982.

134. Лутошкин А. Н. Цветовой тест отношений. In: Платонов Ю.П. Этническая психология. Санкт-Петербург: Речь, 2001. с. 271 - 273.

135. Макдауголл У. Различение эмоции и чувства. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 103-107.

136. Мясищев В. Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека. In: Психологическая наука в СССР. Том. 2. Москва: Академии Педагогических Наук РСФСР, 1960. с. 110-125.

137. Общая психодиагностика. Под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина. Москва: Изд-во Московского Университета, 1987. с. 221-228.

138. Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание. Москва: Знание, 1983.

139. ПетровскийА. В. Sentimentele. În: Psihologie generală, Chişinău: Lumina, 1985. p. 354-374.

140. Петровский А. В., Ярошевский М.Г. История и теория психологии. Том.1. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.

141. Петровский А. В., Ярошевский М. Г. История и теория психологии. Том. 2. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.

142. Платонов К. К., Голубев Г. Г. Эмоции и чувства. In: Психология. Москва: Высшая школа, 1977. с. 110-136.

143. Развитие социальных эмоций у детей дошкольного возраста. Под ред. А. В. Запорожца, Я. З. Неверович. Москва: Педагогика, 1986.

144. Рубинштейн С. Л. Эмоции. In: Основы общей психологии. Москва: Учпедгиз, 1946. с. 458-506.

145. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Том-2. Москва: Педагогика, 1989.

146. Сидоренко Е. Методы математической обработки в психологии. Санкт-Петербург: Речь, 2000.

147. Симонов П. В. Неосознаваемое психическое: подсознание и сверхсознание. № 3. Москва: Природа, 1983.с. 24-31.

148. Симонов П. В. Информационная теория эмоций. In: Психология эмоций. Тексты. Москва: Изд-во Московского Университета, 1984. с. 178-185.

149. Симонов П. В. О природе неосознаваемого психического. Психологический журнал. Том 7, № 2. Москва: 1986.с. 145-148.

150. Симонов П. В. Информационная теория эмоций и психология искусства. Искусствознание и психология художественного творчества. Москва: Наука, 1988. с. 50-65.

151. Смирнов С. Д. Понятие „образ мира" и его значение для психологии познавательных процессов. In: А. Н. Леонтьев и современная психология. Москва: Изд-во Московского Университета, 1983. с. 149-155.

152. Спиноза Б. О происхождении и природе аффектов. In: Этика. Москва-Ленинград: Государственное Социально-Экономическое, 1932. с. 81-138.

153. Теплов Б. М. Психология музыкальных способностей. Москва: Академии педагогических наук РСФСР, 1947.

154. Фресс П. Эмоции. In: Экспериментальная психология. Выпуск V. Москва: Прогресс, 1975. с. 111-195.

155. Шингаров Г. Х. Сознание и эмоции. In: Проблемы сознания. Материалы симпозиума (март - апрель). Москва, 1966. с. 158-169.

156. Шингаров Г. Х. Эмоции и чувства – как форма отражения действительности. Москва: Наука, 1971.

157. Шорохова Е. В. Проблема сознания в философии и естествознании. Москва: Изд-во Социально-экономической литературы, 1961.

158. Юсупов И. М. Экспресс-диагностика эмпатии. In: Практикум по экспериментальной и прикладной психологии. Ленинград: Изд-во Ленинградского Университета, 1990. с.32-37.

159. Якобсон П. М. Психология чувств. Москва: Академии Педагогических Наук РСФСР, 1958.

160. Якобсон П. М. Проблема психологии эмоций. Психологическая наука в СССР. Том II. Москва: АПН РСФСР, 1960. с. 168-189.

161. Якобсон П. М. Эмоциональная жизнь школьника. Москва: Просвещение, 1966.

162. Якобсон П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. Москва: Просвещение, 1969.

163. Якобсон П. М. Чувства, их развитие и воспитание. Москва: Знание, 1976.

164. Якобсон П. М. Почему надо воспитывать чувства детей. Москва: Просвещение, 1984.

165. Ярошевский М. Г. Категориальный аппарат психологии. In: Хрестоматия по психологии. Под ред. А. В. Петровского. Москва: Просвещение, 1987. с. 25-39.

166. Ярошевский М. Г. История психологии. III-е изд. Москва: Изд-во МГУ, 1990.

ANEXE

Anexa 1.

Fişa pentru Testul de culori al atitudinilor (TCA)

Numele ______________________________

Prenumele ______________________________

Vârsta ______________________________

I. Aranjează culorile în ordinea preferinţelor tale: de la cea mai plăcută la cea mai puţin plăcută.

1.	2.	3.	4.

5.	6.	7.	8.

II. Care din culorile acestea cel mai mult:

a) se asociază cu mama;

b) se asociază cu tata.

a)	b)

III. Cu care din culori ai dori să se asemene:

a) mama;

b) tata.

a)	b)

Anexa 2.

Fișa de răspuns la Testul ADOR

Numele ______________________________________

Prenumele ____________________________________

Vârsta _______________________________________

MAMA MEA (TATĂL MEU)

Nr.	Afirmații	Da	Uneori	Nu
1.	Îmi zâmbește foarte des.	2	1	0
2.	Cere în mod categoric să însușesc ce pot să fac și ce nu.	2	1	0
3.	Nu-i ajunge răbdare în relația cu mine.	2	1	0
4.	Plecând undeva, ea decide când trebuie să revin.	2	1	0
5.	Ceea ce spune sau ordonă, întotdeauna uită repede.	2	1	0
6.	Când sunt indispus(ă), mă sfătuiește să mă calmez sau să mă înveselesc.	2	1	0
7.	Mama consideră că trebuie să am multe reguli, de care sunt obligat să mă conduc.	2	1	0
8.	În mod constant se plânge cuiva pe mine.	2	1	0
9.	Îmi oferă atâta libertate de câtă am nevoie.	2	1	0
10.	Pentru unul și același lucru uneori mă pedepsește, alteori mă iartă.	2	1	0
11.	Îi place foarte mult să facem ceva împreună.	2	1	0
12.	Dacă stabilește să fac un lucru, atunci consideră că trebuie să-l fac doar pe acesta, până îl termin.	2	1	0
13.	Începe să se supere și să se indigneze pentru fiecare fleac, pe care l-am făcut.	2	1	0

14.	Pot să merg oriunde vreau fără a-i cere permisiunea.	2	1	0
15.	În dependență de starea mea de spirit, poate să renunțe la multe din activitățile sale.	2	1	0
16.	Când sunt trist(ă), ea încearcă să mă înveselească și să mă mobilizeze.	2	1	0
17.	Insistă întotdeauna că trebuie să fiu pedepsit(ă) pentru greșelile mele.	2	1	0
18.	Pe ea puțin o interesează ce mă neliniștește și ce doresc eu.	2	1	0
19.	Dacă aș dori aș putea merge unde vreau, în fiecare seară.	2	1	0
20.	Are anumite reguli, pe care uneori le respectă, iar alteori nu.	2	1	0
21.	Întotdeauna ascultă cu înțelegere punctul meu de vedere și opiniile mele.	2	1	0
22.	Urmărește ca să fac, întotdeauna ceea ce mi s-a spus.	2	1	0
23.	Uneori am impresia că îi sunt antipatic(ă).	2	1	0
24.	Practic îmi permite să fac tot ceea ce-mi place.	2	1	0
25.	Își schimbă deciziile așa cum îi trece prin cap sau cum îi este mai convenabil.	2	1	0
26.	Deseori mă laudă pentru ceva.	2	1	0
27.	Vrea să știe exact ce fac și unde sunt, întotdeauna.	2	1	0
28.	Ar vrea să mă schimb, să devin altul (alta).	2	1	0
29.	Îmi permite să aleg activitatea care-mi este pe plac.	2	1	0
30.	Uneori, mă iartă foarte ușor, iar alteori – nu.	2	1	0
31.	Se străduie să-mi demonstreze că mă iubește.	2	1	0
32.	Întotdeauna urmărește ce fac în stradă sau la școală.	2	1	0
33.	Dacă fac ceva incorect, mereu și pretutindeni, discută despre aceasta.	2	1	0

34.	Îmi oferă multă libertate. Rar îmi spune „trebuie" sau „nu se poate".	2	1	0
35.	Îmi este foarte greu să apreciez, cum va proceda când întreprind ceva.	2	1	0
36.	Consideră că trebuie să am o părere proprie pentru fiecare problemă.	2	1	0
37.	Întotdeauna urmăreşte cu grijă ce prieteni am.	2	1	0
38.	Când o ofensez sau o afectez cu ceva, ea nu va vorbi cu mine până nu voi face eu primul pas.	2	1	0
39.	Întotdeauna, mă iartă uşor.	2	1	0
40.	Mă laudă şi mă pedepseşte în mod inconsecvent – uneori foarte mult, alteori foarte puţin.	2	1	0
41.	Mereu găseşte timp pentru mine, când am nevoie.	2	1	0
42.	Mereu îmi dă indicaţii cum să mă comport.	2	1	0
43.	Este foarte probabil, că de fapt, ea mă urăşte.	2	1	0
44.	Îmi planific vacanţa după bunul meu plac.	2	1	0
45.	Uneori mă poate ofensa, dar alteori este bună şi recunoscătoare.	2	1	0
46.	Întotdeauna, îmi răspunde sincer la orice întrebare.	2	1	0
47.	Adesea verifică dacă am aranjat lucrurile, precum mi-a ordonat.	2	1	0
48.	Simt că mă neglijează.	2	1	0
49.	Camera sau ungheraşul meu – este cetatea mea: pot să fac ordine sau nu, ea nu se amestecă acolo.	2	1	0
50.	Îmi este foarte greu să-i înţeleg/descifrez dorinţele şi indicaţiile.	2	1	0

Anexa 3.

Chestionarul, foaia de răspuns, modul de prelucrare și cheia de descifrare a datelor la testul „Examinarea expresă a empatiei"

CHESTIONARUL

1. Prefer mai mult cărțile despre călătorii, decât cărțile despre oamenii iluștri.
2. Grija adulților e supărătoare pentru copiii mari.
3. Îmi place să reflectez asupra cauzelor succeselor și insucceselor altor oameni.
4. În muzică prefer doar ritmurile moderne.
5. Trebuie să rabzi irascibilitatea și reproșurile neîntemeiate ale celui bolnav, chiar dacă acestea durează de ani de zile.
6. Pe un om bolnav îl poți ajuta chiar și cu un cuvânt.
7. Nu se cuvine să intervii în conflictul dintre două persoane străine.
8. Oamenii în etate sunt de regulă susceptibili fără motiv.
9. Când în copilărie ascultam o istorie tristă, ochii mi se umpleau involuntar de lacrimi.
10. Starea de irascibilitate a părinților mă deprimă.
11. Sunt indiferent la critica pronunțată în adresa mea.
12. Îmi place mai mult să privesc portrete decât tablouri cu peisaje.
13. În totdeauna le-am iertat părinților totul, chiar dacă n-au avut dreptate.
14. Dacă calul trage rău, trebuie să-l biciuiești.
15. Când citesc despre evenimente dramatice din viața oamenilor simt ca și cum asta s-ar întâmpla cu mine.
16. Părinții au o atitudine echitabilă (corectă, justă) față de copii.
17. Când văd niște copii sau adulți certându-se, intervin.
18. Nu dau atenție indispoziției părinților.

19. Urmăresc îndelung comportarea păsărilor și animalelor, lăsând la o parte alte treburi.
20. Filmele și cărțile pot provoca lacrimi numai unor oameni neserioși.
21. Îmi place să urmăresc expresia feței și comportamentul unor oameni necunoscuți.
22. În copilărie aduceam acasă câini și pisici vagabonde.
23. Toți oamenii sunt înrăiți fără temei.
24. Privind un om străin aș vrea să ghicesc cum i se va aranja viața.
25. Văzând un animal schilodit încerc să-l ajut.
26. În copilărie cei de vârstă mai mică decât mine, alergau din urma mea.
27. Omului i se face mai ușor dacă îi asculți durerea.
28. Văzând un incident în stradă caut să nu nimeresc în rândurile martorilor.
29. Celor mai mici le place când le propun o idee, o activitate sau o distracție.
30. Oamenii exagerează capacitatea animalelor de a simți dispoziția stăpânului lor.
31. Omul trebuie să depășească de sine stătător situațiile dificile de conflict.
32. Dacă un copil plânge, înseamnă că are motiv pentru aceasta.
33. Tineretul trebuie să satisfacă întotdeauna orice rugăminți și ciudățenii ale bătrânilor.
34. Ași vrea să înțeleg de ce unii din colegii mei sunt uneori duși pe gânduri.
35. Animalele domestice vagabonde trebuie nimicite.
36. Dacă prietenii mei prind a discuta problemele lor personale schimb vorba pe altă temă.

FIȘA PENTRU RĂSPUNSURI

Nr. Afirmației	Variantele de răspuns					
	Nu știu	Niciodată sau nu	Uneori	Deseori	Aproape întotdeauna	Întotdeauna sau da
	0	1	2	3	4	5
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						
7.						
8.						
9.						
10.						
11.						
12.						
13.						
14.						
15.						
16.						
17.						
18.						
19.						
20.						
21.						
22.						
23.						
24.						
25.						
26.						
27.						
28.						
29.						
30.						
31.						
32.						
33.						
34.						
35.						
36.						

Prelucrarea datelor: Aprecierea rezultatelor a început cu stabilirea fidelității datelor. În acest sens am calculat câte răspunsuri de tipul respectiv au fost date la numerele corespunzătoare afirmației din chestionar: „nu știu"- 2, 4, 16, 18, 33; „întotdeauna sau da"- 2, 7, 11, 13, 16, 18, 23. În afară de aceasta, am aflat de câte ori răspunsul de genul „întotdeauna sau da" însoțește ambele afirmații în următoarele perechi: 7 și 17, 10 și 18, 17 și 31, 22 și 35, 34 și 36; de câte ori raspunsul de tipul „întotdeauna sau da" rezultă pentru una din afirmații, iar de tipul „niciodată sau nu" pentru cealaltă în următoarele perechi: 3 și 36, 1 și 3, 17 și 28. După aceasta s-au însumat rezultatele operațiilor de calcul în parte. Dacă totalul a fost 5 sau mai mult rezultatul probei s-a considerat infidel; la un total egal cu 4- rezultatul a fost considerat îndoielnic; dacă însă suma n-a depășit cifra 3 - rezultatul probei a fost calificat drept fidel.

În cazul fidelității testului prelucrarea de mai departe a datelor a fost orientată spre extragerea indicatorilor cantitativi ai empatiei și nivelului ei. Cu ajutorul tabelului **1**, am diagnosticat pe baza punctajului obținut, nivelul empatiei pentru fiecare din componente și în ansamblu.

Tabelul 1.

Nivelurile empatiei

Nivelul empatiei	Punctajul acumulat	
	Pe gradații	În ansamblu
Foarte înalt	15	82-90
Înalt	13-14	63-81
Mediu	5-12	37-62
Redus	2-4	12-36
Foarte mic	0-1	5-11

Apoi pe baza „cheii de descifrare" (tabelul 2) se stabilește tipul empatiei.

Tabelul 2.

Cheia de descifrare

SCARA		Numărul afirmației
Nr.	Denumirea	
I.	Empatie cu părinți	10, 13, 16
II.	Empatie cu animale	19, 22, 25
III.	Empatie cu bătrâni	2, 5, 8
IV.	Empatie cu copii	26, 29, 35
V.	Empatie cu personajele operelor artistice	9, 12, 15
VI.	Empatie cu necunoscuți sau cu oameni puțin cunoscuți	21, 24, 27

Anexa 4.

LISTA TRĂIRILOR AFECTIVE ŞI CONŢINUTUL LOR

Admiraţie	- sentiment de încântare, de preţuire a cuiva.
Antipatie	- sentiment de aversiune, de silă, de neplăcere.
Bucurie	- sentiment de mulţumire, de satisfacţie sufletească.
Datorie	- sentiment de îndatorire, obligaţie morală.
Devotament	- ataşament faţă de o persoană şi hotărârea de a o servi.
Dezamăgire	- trăire marcată prin pierderea încrederii în cineva.
Dispreţ	- atitudine dispreţuitoare, lipsă de consideraţie.
Dragoste	- sentiment de afecţiune, de ataşament, de atracţie puternică faţă de cineva.
Gratitudine	- recunoaştere a unei binefaceri primite; conştiinţa obligaţiei morale faţă de un binefăcător.
Grijă	- atitudine plină de atenţie, de bunăvoinţă, de afecţiune faţă de cineva.
Indignare	- sentiment de mânie, de revoltă, provocat de o faptă nedemnă sau nedreaptă.
Încredere	- sentiment de siguranţă în legătură cu bunăvoinţa sau sinceritatea cuiva.
Mândrie	- sentiment de mulţumire, satisfacţie, plăcere, bucurie provenit din încrederea legitimă în posibilităţile cuiva.

Milă - sentiment de compătimire pentru durerile, suferințele cuiva și pornirea de a i le ușura.

Neîncredere - lipsă de încredere, îndoială.

Remușcare - mustrare de cuget, căință, regret, părere de rău cauzată de săvârșirea unei greșeli.

Respect - sentiment de stimă, considerație deosebită.

Rușine - sentiment neplăcut de jenă, provocat de eșecul, greșeala cuiva.

Simpatie - atitudine favorabilă, binevoitoare.

Ură - sentiment puternic care-l îndeamnă pe om să-i dorească sau să-i facă un rău